

Politikai
röpiratok

2

2
14

A

NEMZETI MIVELŐDÉS

ALAPJA.

A sors borongva néz el a küzdő hon felett.

Vörösmarty. (A sors és a magyar ember.)

5.

IRTA

KARCSANYÉKI G.

DEBALLAGI MÓR.

(Gyaptes/Benedek Zsigmond.)

SZEGED.

BURGER ZSIGMOND TULAJDONA.

1861.

Saját magunkban van a fölemelkedési erő; de csak lelki felsőbbség által érhetjük azt el Ennek eléréseért kötelességünk tehát buzgólkodnunk. S im ez az egész titok, mikép menthetjük meg fajtánkat bukástól, s mikép emelkedhetünk nagy, hatalmas, dicső nemzetté. Felsőbbség által, vagy sehogysem.

Gr. Széchenyi I.

(A magyar academia körül 37. l.)

Minden egyéb felsőbbség ingatag, csak a szellemé biztos és maradandó. — Ebben nemzetünk jövője, és semmiben egyébben.

Toldy Ferenc.

(Eüripidesz, I. k. előszó VIII. l.)

Nyomatott Burger Zsigmondnál Szegeden.

DICSŐÜLT
GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

SZELLEMÉNEK

HODOLÓ KEGYELETTEL

és

A VALÓDI HAZAFISÁG HU BAJNOKAINAK

IGAZ TISZTELETTEL

K. G.

DICSOULT

GROF-SZÉCHÉNYI ISTVÁN

STEFANER

HONÓD ÉRŐSÍTÉSE

A VALÓDI HAZAFISÉG HÚ BALOGRAJNAK

IGAZ ÉRŐSÍTÉSE

ELŐSZÓ.

Ki ez évtized folytán némi figyelmet fordított a szellemi élet jelenségeire, kénytelen volt tapasztalni ama nagy feszültséget, melly az érzelem világában Európaszerte nyilatkozik. — Remény és félelem, ohaj és aggodalom olly szokatlan mérvben zaklalták a kedélyeket, hogy a fölszigázott tudvágy nem ritkán lassúnak hívé már a közleködésnek leggyorsabb eszközét is az események fejlete iránti töprengése-közben. — Az a folyton emlegetött ideiglenesség olly ingatagnak érezteté a talajt, mellyen álltunk, hogy a kevésbbé számítgató sem igen lelhető már biztos nyugpontot a jelenben. — Akarva nem akarva kényszerült a gondolkodó erő a titkos jövőnek lepleit rángatni, — s kandi fürkészettel feszegetni, vajjon mit rejt hát számunkra az az ezerféleképp értelmezgetött rém az ő titkos kebelében?

E feszültség idézé elő a napi irodalom ollyatén gyarapodását, minőt egy pár évtized előtt még nálunk lehetetlennek gondoltunk. — A föláradott

érzelmek s gondolatok minden áron hatni erőködtek; ez oknál fogva az eszmék szokatlan tolongása forrongott, s tengeri hullámokként vergődött mintegy lázrohamtól üzetve... Ki ne érezte volna a „vén Europa vajadását,“ midőn folyton válságos perceket hallott rebesgetni?

Igen természetes, ha illy körülmények közt a szüntelenül hullámozó jelenből a csak valamenynyire éber lélek is kifelé mereng, s többnyire a kétes sejtelem karjaiba fogódzva a jövőn andalog. Az sem csoda, ha illy viszonyok közt a hiszékeny sokaság a túlmerész reményeknek olykor nagyon is sovány biztatásaiban leli enyhületét, a helyett, hogy az intő multakon áhitattal csüggve igyeköznék a jogos vágyak alapját szilárdítani.

Azonban, hála az égnek, nem hiányzottak közöttünk olytán messzebb látó erős lelkek, kik ime nyugtalan ingás közt az olcsó ábrándok helyett a forrón esdett jövőnek biztosabb alapját keresék, és azt ama multban lelek s mutaták föl, melly egyszersemind a jelen viszonyok közt is helyesen tájékozó delejtüül szolgál. Ez iránynak eredményeül tekinthetjük nagyobb részint ama mulhatlan böcsü műveket, mellyeket ez évtized folytán tudományos irodalmunk létre hozott.

A valódi tudomány hivei igazán tiszteletre méltó buzgalmat fejtöttek ki történelmi kincseinknek kiaknázásában s fölmutatásában. Ők valának

azok, kik janusarccal tekintvén az öszült régiségbe s a megifjítást ígérő jövőbe öseredeti mivoltunkból értelmezzék milétünk kellékeit s a magunkhoz hivekké levésünk célszerű módjait. Az ámitástól ment öntudat s alapos önérzet növekvése, a mennyiben az ez idétt fejlődhetett, leginkább imez irányzatnak köszönhető. Ez fokozá az iménti keserű tapasztalatok adatait évezredes multunknak és az emberiség közös multjának dúis tárházából nyert adatokkal egybevetve igazán oktató tanulságokká, hathatósabban intő s óvó példákká.

Jelen igénytelen sorok is a multak tanulmányainak eredményei. — Nem igényel ugyan irójuk helyet azon érdemesek sorában, kik a bemohosult korszakok rejtélyeit jóslók gyanánt fejtögetik; de mint a komoly tanulmányok csekély erejű hive, bármilly kis mérvben, mégis hasznosíthatni reményli elmélködéseit olly időben, midön a megfontoló egybevetés vajmi nem számítható a fölösleges dolgok közé.

A nemzetek sorsát az égi gondviselés intézi; de önmaguk által eszközölteti, és a beléjük ihlett s bennök működő szellemi erők hathatós tényezői az ő emelködésüknek vagy hanyatlásuknak a szerint, a hogy az ég valódi adományainak hasznát veszik. Ha egyes nagy szellemek hatása válságos percekben sokszor csoda-tényekre képesítheté az általok

megszállott kebleket: bizonyára nem lehet üdvtelen buzgalom. a nemzet összes java szellemének, — a mint az ezredéves multjában nyilatkozott, — fölébresztését kívánnunk; hogy az a megpróbáltatás súlyos napjaiban gyámolul s erősségül szolgáljon. Ez eszme költé föl a nemzeti hagyományok iránti sürgelmet. E körül forog jelen elmélkedésünk is. —

Ha az olvasó közönség jobb része nem tartja henye beszédnek üdvös célzatú sorainkat: mind reánk mind reá nézve némi vigasz háramolhatik e szellemi találkozásból.

I.

Az egyéni élet korszakai.

A természetben nincs ugrás, mondja a tudomány; de mutatkozik nem ritkán szeszélyes jelenet, a rendes menettől többé kevésbé eltérő, s ennél fogva a természet játékanak nevezett tünet. — Térben s időben bőven tanúsítja ezt a tapasztalás. Az évszakok átmenete néha meglepőleg változó, és a példabeszédképp szereplő aprilishó naptári határán kívül is bizony nem gyéren űzi tréfáit. — Nem különben az emberi életkorokban s történelmi időszakokban is mutatkoznak holmi rendhagyóknak látszó kitérőek.

Mindez azonban még sem okozatlan vakeset, nem összefüggés nélküli esemény. — Az emberi fejlődés folyamat szemesebben vizsgáló előtt eléggé föltetsző, miképp az élet egyik korából a másikba gyakran saját szerű ellentét által történik az átmenet; ámde soha elégséges alap nélkül, habár az eszközölő okok belátásunk elöl rejlenek is. Hagyományos vélemény szerint, sőt élettani észleletek nyomán állítják, miképp az ember természetete minden hetedik évben megváltozik. Hát a sokképpen befolyó körülmények mennyire módosítják egyébkint is? — A szervezeten lények fejleme átallag szabadabb mozzanatokkal történvén a kettős hatás következtében aránylag sokkal változatosabb idomulatokban jelenkőzik, annál inkább, minél sűrűbb ráhatás érinti. Hogy is ne, hisz még a merőben gépi szerkezetnek alkatrészei is sokszorosán módosulnak az elemi befolyások által? — —

Szemlátomást feltűnő, — kivált felszeg növeltségü s különben is délceg hajlamú ifjakban, — hogy néha főképp nem természetes előzmények következtében, korán jelenkező ábrándokkal eltelve s szertelenül nekiiramodott képzeletüktől zaklatva korukon merészen túlhajtnak, s olly igen erőködnek a türelmetlenül vágyott férfiállásba helyezkődni, hogy a még alig meghaladott gyermekvilággal mintegy szőges ellentétet képeznek. E feszelő negély, e szenvedett komolykodás mig idétlensége miatt nevetséges, balirányzatánál fogva nem kis mértékben szárandó. Belőle a hegykén mérkőző fönnelgés s követelő pöffeszkedés már is elidegenítőleg nyilvánlik; s ha meg nem gátoltatik, hova tovább megférhetlenné, kiállhatlanná fejlődik.

Alapos itéletü gondolkodók szerint e tétova válponton legkevésbbé szeretetreméltók az ifjak. Ferde növelés mellett — napjaink számtalan bizonytsága szerint — aránylag sokkal korábban s kirívóbban mutatkozik ezen elidegenítő jelenség. Kissé tán gyöngédtelenül, de alkalmasint találólag „kanaszéveknek“ nevezi nyelvünk ez átmenetet, melyet német szomszédaink az ismeretes „Tölpeljahre“ vagy „Flegeljahre“ kifejezéssel cimeznek.

A kedélyforrongás e válságos szakában nemcsak körülményeivel s legközelebbi környezetével, de sőt még önmagával is könnyen meghasonlik a rajongásnak eredt ifju lélek. Tétováz mindenben, s mintha gyors növése által mintegy észrevétlenül kinyúlt tagjaival nem birna rendelkezni, minden mozdulatában ügyetlenséget árul el. Mint mondani szokás, se künn se benn, mint a pitvarajtó. — Főnszédölög, távolban kalandoz, s maga körül sem lát. Sajátlag se fönn se lent; s mintha csak egy éji álom vagy lázbetegféle nyugtalan szender bűvölte volna át, olly szokatlan állapotban érzi magát. Nemcsak, hogy telve van önmagával; hanem mint nyelvünk jellemzőleg mondja,

„Nem fér a bőrébe.“ — Főnhéjazása gyakran a vétkes fölfuvalkodottságig csapong, s a szerencsétlen indulatok illy hagymázában méltatlanul berzenkődik legjobb akaratú tanácsadói s legnagyobb hálát érdemlő jótevői ellen. Még hamarább érzeteti délceg gögjét a mérsékelni törekvők irányában. Büszke önhittsége képzelt jogot követelget; de az avval járó kötelességet nem akarja ismerni. Nem tudja még a balga, hogy annál kisebbé törpíti értékét, minél erőszakosabban törekszik azt hatványozni, és hogy az igazi nagyság szerény alakban jár, s bölcs önfegyelmzés által tünteti ki magát.

Vérmérsék, szellemi képességek, növelés és egyéb sokszorosán befolyó körülményekhez képest, számtalan árnyéklatokban tűnik föl ez átalakító jelenség. Néha a legjobbbravalóban is mutatkoznak illy forrongási kórjelenségek; de aztán tisztulást, szellemi átszürtséget eredményeznek; olykor kiváló jellemeket fejtenek ki a szerencsésb alkatuak, — jobb irányuakban s kedvezőbb helyzetűekben. — Ez okból mondhatá Széchenyink: „Szánom az embert, ki mindig bőrébe fért.“ Csakhogy a szerénynek elragadtatásai is szelidebbek, ifjúi hóbortjai is ártatlanabbak. Azonban a sokkal sűrűbben mutatkozó nagyobb részt véve, hol a szertelen elkapatások inkább csaponganak a korlátlan szélsőségek felé, kereken kimondható, hogy bizony fölöttébb sok veszélyes kinövés e korszak sajáta, mellyek gyakran az egész életre káros befolyást gyakorolnak; sőt rakoncátlan kicsapongássá fajulva, mi az erkölcsileg megvesztögetött korszakokban szinte igen gyakori jelenség, egész nemzedékbe senyvesztő mételyt szivárogtatnak át.

A serdülő ifju ime pezsgő korszakában nem gyermeteg többé; nem oly nyilt, nem oly természetes, mint az ártatlansággal karöltve járó őszinteség korában. — Vágyak ösztönzik a megunt boldogság édenéből kivezető ösvényeken

tova szállongni az annyi búbájjal teljesnek álmódott való terére, az élet zajos küzdelmeibe. Van azonban mégis valami, a mi e válság idején a tünődöt megrendíti; és a kísértetes küszöbön átlépve még a merész képzelem is megdöbben szédeleg egyideig. Talán az életveszélyek titkos sejtelve háborog föl lelkében. Valami kimagyarázhatlan belső sugálat érezteti vele, hogy szélesedő vágyai a tiszta boldogság határain túl feszülnek, hogy az nem a valódi megelégedés légköre többé, ahová vonzalmai terjengnek. De ugyan ki bírná a természet mély titkait eléggé értelmezni, indokolni? Hisz még a lángelmű bölcs is csak bámulva csügg annak rejtélydús műveletein, mellyek végokaihoz tudományal nem, csak jámbor sejtelemmel közelíthet némileg. Emléköztetünk Kölcseynek „Coelestinájára,” mellyben költői lelkü bölcselőnk a milly remek olly hű rajzát adá az élet tavaszán forrongó ifjú kebelnek. Egy vonást sem idézünk e mesteri képből; az egészre mint remekpéldányra utalunk.

Majdan az élet nehéz próbakövén csak némileg is megállott ifjú súlyos válságain szerencsésen túlesve, mindinkább fejlődik bódító álmaiból. Már csak az önfentartás igényelte komolyabb gondok s fáradoalmak is nem kissé rángatják le merész föllengéseiből. E közben a mindeddig meg nem fontolt vagy föl nem ismert viszonyokba ütközések, a közlekedés tolongó piacán innen amonnan kapott lökések folyton hathatósabban észreterelik a szórakozottat, eszélyessé képezik a tájékozatlant s óvakodóvá a vakon bizodalmaszkodót. Botlásai után, mint a járnai tanuló gyermek, jobban figyel lépéseire s biztosabban halad. Lassanként leszállongván felhőiből, midőn az előtte terülő talajon szemesebben körültekint: észreveszi, miképp a hold és csillagok nagyon szépen ragyognak ugyan és fölöttébb ígézők az ábrándos kedélyekre; de az anyaföld közelebb is, jótékonyabb is; meg hogy ebből nemcsak tápszert nyerhetni a test számára,

hanem bő tanulást s okulást is szerezhetni a lélek javára. A kiábrándult elme nem tarthatja jelentéktelennek amaz eszmét, melyet a hellen mythologia Antaios óriás küzdelmében ad elénk; sőt igen is eszméltető tanulást lel abban. Hisz még a mérsékelt eszményieskedő is kénytelen bevallani, hogy bizony legmagasztosabb céljaink is anyagi segéderőkre támaszkodnak, s hogy e földi lét nem lehet csupán szellemi. Mellékesen talán még a földbirtoknak más ingó birtokok fölötti előnyére is célozhat az érintett mese.

Súlyos gondok mint vidám enyelgések közt egyiránt gyorsan halad a szünetlen folyamú idő. Nesztelenül köszönt be egyik kor a másik után, s mondhatnók észrevétlenül toppan be a férfikor is, noha éppen nem az évek számáról ismerhető fel. — Érlelő tapasztalásokkal kárpótolja ez az ifjuság játszi örömeit. Nem ritkán nehéz keserőségek árán szerzett oktatásai hozzák csak valahogy egyensúlyba s természetesebb hangulatba a folyton tisztuló kedélyt. Mig kába fennröpködéséből alább száll az üres képzelgés: hathatósan fölemelkedik a szenvedések által átszűrődött s nemestülve erősült szellem. — Különös változat ez az embergyed belvilágában. Az, ki eddig csupán a tárgyak külszínén tévedözve majdnem folytonos csalódások között habozott, mintegy nyomasztó ígézet kötelékeiből kezd kibontakozni. Érzékenyen meglakoltató veszteségeken okulva erőt vesz a kápráztató szemfényvesztésen, melynek annyi káros cseleit tapasztalá. Nem csupán a téveteg nézletre alapítja ezentúl ítéletét; hanem az értelmi erőnek eszélyes használatával iparkodik behatni a dolgok lényegébe. A látszatnál többre becsüli a valót, a szinnél a zamatot, az esetékesnél a lényegest. Csekélyleni kezdi, mit előbb képzelmi mámorában olly hön imádott; ellenben mindinkább emelkedő fönségben szemléli azt, mitől kába önkivületében idegenkődött vala. Látja, hogy miután a képzelt ideált hasztalanul

hajhász a távol ürben szédölögve; ezentúl tisztuló tekintetével a valódit inkább közelében lelheti föl, s önkeblében ismer-
vén meg az igaz eszményinek helyes alapját, fokonkint
kellőbben törekszik azt föladata szerint megvalósítani.
Ekkor az alanyi szűk világ tárgyilagossá alakulván végtelen
munkatért tüntet föl a küzdő erőknél, mellyek eddig cél-
tévészte hiú tépelődésben vagy iránytalan tusakodásban
ernyedöztek vala.

Ime zajtalanabb, de valódibb, mert bensőbb élete a
magához tértnél, kora növekedtével s érzelmei higgadtával
arányos. Az ősi tűzhely iránti szeretet, a szende háziasság
a szilaj indulatok szelidültével folyton erősödik. Minél
kevésbé cseng a férfiasult lélek elérhetlen célok után:
annál buzgóbban küzd a valódi hivatás terén szilárdul s
lankadatlan hűséggel; és a mit saját „észszel vagy kézzel
kivíthat, nem várja mástól mint szerencse díjat.“ Vége szakad
a holdvilágos képzelgésnek, hogy annál lelkesültebben
folyjon a munka az izzasztó verőfényen, míg a nappal tart
s be nem estvéledik. Ha virrasztással toldatik a napszám,
éber tudattal foly az az igazi célért. — Szava gyérül, —
mondják a férfiasodóról, — de tartalmasodik; többet gon-
dol, mint mond; többet tesz, mint beszél. Üllepédével
erőben és súlyban gyarapodik. A pezsgő ifjuság szellemi
árjongsát szabatosság, lengeségét határozottság váltja föl;
szeszély-hullámozása nyugodt komolysággá higgad, mintegy
megállapodott szilárd jellemné jegeződik.

Azokban a végletek olly gyakori érintkezésé miatt
megtörténik nem ritkán, hogy a nekikomolyodott férfiú
szintolly szöges ellentétbe jő ifjúkori ábrándjaival: valamint
ezekben a boldog gyermekség arany álmaival szakított vala.
Az anyagi szükségletek, a családi és társadalmi helyzetek,
a mindünnettől lenyűgöző viszonyok terhei gyakran igen is
szélső meghasonlásba ejtik iménti múltjával. Így válik a

rajongó eszményieskedőből nem gyéren röghöz tapadt tepsedő, néha végképp elanyagiasodott haszonhajhászó, ki gyakran közönyös mosolylyal nézi le még a legnemesebb költői szellemet is.

De mellőzve a kóros kinövéseket s csak a rendes fejleműeket vizsgálva úgy tapasztaljuk: a komoly gondokat, a férfierély szigorát szelidíti a növekvő tapasztalás, vagy gyöngíti a fogyatkozó erő. — Mindenesetre kora haladtával kevesebb feszszel áll szemközt ifjabb éveivel az ildomosult férfi. — Minél közelebb ballag pedig a sir felé: annál hőbbben öleli föl multjának javát, boldogabb napjainak emlékeit. Mind sürűbben visszaandalog a viruló évek során bölcsőjeig, melly legbájolóbb boldogságának gyönyörű világát ringatja vala. Esengő karokat tár e bűbajos tündérhon felé, mellyet mosolygó angyalkák népesítenek. Ugy vágyódik, úgy sovárog vissza e tova maradt édenébe, mellynek feledhetlen tiszta örömeihez hasonlókat nem tapasztalt, nem izlelt e sivár földi élet egy szakában sem. Oh hányszor láthatni, milly meghatva andalog egyegy hűltvérű idoske agg is az anya kebelén csüngelógázó kisdeden vagy játék-szereikbe komolyan elműyedött apró csemetéken! Ki ne tudná, milly bájos emléközések vonulnak át tünödő elműjén illy merengések közben?

Ez illatdús virágairól a flultnak gyűjtöget mézet a gyakran visszaröppengő emléközet a már hervatag öszkor enyhitéseül. Kedvesek ugyan a küzdelemteljes férfikor, söt a tévedékeny ifjuság édeskeserű emlékei is, midön a nyugalom biztos révpártjáról mint rég kiállott zivatarok szelidült képekben tünnek elé, vagy az elandalgó képzelet szines prismáin sugárzanak át: de sem a sziv egykori zablásai, sem a tettvagy hatalmas ingerei nem tükrözödnék vissza olly bájteltjesen, mint az angyaltisztaságu kebelnek első zsendületei, mellyekbe az elfajult szenvedélyeknek csak

egy vészmagja sem vegyült vala még. Hány titkosan elleb-
benő fohásza a tünődő aggnak sohajt a menybeliekhez :
Vajha visszaadnák ama romlatlan valóját, mely az égi
kert szűz virága! — Azért beszéli a hajlott koru őszi a
körébe gyűjtött kedves unokáknak oly örömet még élete
hajnalából átderengő emlékezéseit, regéit s történetkéit
is, mellyekkel őt egykor a kedves anya s szeretett dajkák
elbájolák. Milly sokat feledett — mert tán feledni ohajtott
— hosszu élte változatos eseményeiből; de ez első benyo-
mások eltörülhetlenül fönmaradtak lelkében. S ha volt is
idő, midőn hatásuk gyöngült a szórakozottság vagy viszon-
tagságok miatt; de az egybegyűjteközöttség méla perceiben
ujra fölélénkült az. Oh aszelid őszi alkony olly rokon
hangulatot kelt a bájos tavasz reggelével; a nyájasan
leáldozó nap bucsuzása olly rokon látványt tüntet elénk a
földertülő hajnal mosolyával! — — Feledé tán a megviselt
emlékü agg a déli nap rökkenő hevét s zivatarait, csak a
szép reggelre emléközteti őt vissza alkonyodó csthajnala.

Valóban megható látvány a szelid, a gyermeteg
aggastyán a vidor s boldog gyermeksoport körében;
midőn érezve lassankint bekövetkező oszlását élete dús
tapasztalatairól s átalán szellemi kincseiről igyekszik vég-
rendőletöt tenni, a körötte fölsarjadzó ifju csemetékbe
óhajtván azokat átihleni, mint az elaggott tölgy, midőn
törzse fogyatéék nedveit tövéhez szivárogtatja, hogy az
abból eredő sarjnak életadó tápul szolgáljon.

II.

A szellemi kapocs és a nemzedéki elágozás.

Igy folytatja életét az öröklő szellem, folytonos hagyományképp nemzedékről nemzedékre szállítván át az elődök emlékeit s ezek által szakadatlan folyamatban tartván fenn a multak élményeit s tapasztalatait a jövő ivadék üdvös képezésére. — E szellemi átfűződés által számosaké lehet, mit egyesek szereztek, s egyeseké, mit számosak kivívtak. — Egyesek szervei az öröklő szellemnek; általok mintegy villanyvezetőkön (conductor) át ömöl a gondolatok és érzemények szakadatlan folyama; a mennyiben bennök alkalmas közegeit leli.

Ez az emberi szellem kiváltságos előnye a csupán érzéki ösztön vezérelte teremtmények sokasága fölött. Milly megböcsülhetlen adománya a Teremtőnek beszélő szervünk, melly ime csodás örökségnek alkalmas kulcsaul szolgál!

Bármilly bámulatra méltó ügyességekben jelenkőzik is az állatok millióinál a faji sajátáshoz kötött ösztön; de mint tovább fejthetlen messze mögötte áll a végtelenül gyarapítható emberi ismeretnek, melly számtalan forrásból ömlő patakokként folyva együvé óriásivá növekedhetik; főleg mióta az ész leleményességénél fogva mindinkább célszerűsített jelek által nyer hathatós segélyt továbbvitelére. Jelentékeny ennél fogva ana szóhasonlat, mellyet a fönséges római nyelv a „ratio“=(ész), és „oratio“=(beszéd) kifejezésekben tanusít. Vajha e természetes rokonságát egy nyelvben se cáfolná meg a két eszme; s bár volna a szó a gondolatnak s érzeménynek mindűtt s mindig igazi szülőtte,

hü mása, s vajha találkoznék avval mindenkor olly szoros frigyben, mint a hellen *λόγος* igényli!

Már csak egyes családok is pár századon át folyó történelmöknek milly dús emléktárát mutathatják föl, ha elődeik tetteit és tapasztalatait illő kegyelettel megőrzik! Pedig ha az apori őskor csupán szájanti hagyományozás által gazdag szellemi örökséget szállíthatott multjából utódaira; mennyivel inkább az azokat biztos jelekkel szilárdítani képes korszak? Milly alkalmas eszközül szolgál már az írást végtelenül szaporító nyomdászat az eszméknek századokon át táviratozására!

Nagyjelentőségű tulajdona az emberi szellemnek, hogy nem elégödvén meg az érzéki korlátú szűk jelenvalóval, az emléközet s remény szárnyain föllengve messze túlkel porkötelékein. — A romlatlan lélek áhitattal csüng a multakon, és sovár sejtelmekkel szállong a jövőbe, melyért munkálni hivatásaul tekinti. — E két érzelem találkozása szüli s élteti a történeti hagyományokat; ez folytonosítja a szellem működését.

Egyes család mint törzs utódaiban szaporodva ágazik szét; de közös jellemét s szellemi örökségét messze időkön át föntartja; ha csak olly körülmények nem érik, melyeknek erőszakos hatása lényegében dűlva tetemes átalakulását eszközli. A zavartalan patriarchális élet nem egy óshajdani népfajnál amannak számos tanúságát tünteti elénk; valamint ellenben a népvándorlás s hadi villongások ez utóbbi esetet elég szomorúan bizonyítják. Az egyes családok idő haladtával néptörzsekké, kisebb nagyobb nemzetekké szaporodtak, s közös sajátságuk a körülmények által módosulva megannyiféle külön szinezetekben s árnyéklatokban tükröződik vissza; a mint az idő s tér viszonyai a különböző fajkkal való érintkezések rájuk hatottak: de valódi szellemtulajdonuk, az ő koronkénti módosulásuk

dacára is eltörülhetlen bélyegként fölismerhető a nyelvben, hagyományos cszmékben és öröklött szokásokban; hacsak teljes szétszórás következtében más fajokba véggépp át nem olvadtak.

Az oknyomozó történelemnek föladata: a nemzetek szerteágazásait, a mennyiben csak lehet, legrégebb keletkezésökig kutatni s onnan kíséreni le pályájukon végső kifejlésökig; hogy mint szerves egészektől tövestől gyökerektől mutathassa föl. — Mindegyiknek eredete többé kevésbé homályban borong ugyan, mindegyik bölcsőjét regék s mondák rejtik el a köztudomány elől: de ezek a szemes bírálat előtt ma már nem olly áthatlanok, nem is olly megvetendők, mint a hogy azt fölületes itéletével egynemelly fontoskodó történetíró hívé, ki azokat tudósi képzelt magasságáról alig érdemesíté figyelemre, vagy csak fitymálgatva emlité föl. Hogy az alaposan elemző történelmi bölcsészetnek néha igen jelentékeny adatokul szolgálnak még az együgyű népmondák is valamelly nép származásának földerítésére: ennek ma már igen is nyomatékos bizonyosságait állítják elének a tudományos kutatások eredményei. Olly rejtvények az ősi hagyományok, mellyekben néha egyes népek keletkezésének titka rejlik, mint eltévedt gyermek rejtelmes jegyeiben, mellyekhez ha avatott szem járul, azonnal leleplezi a titkot. — A pólyáiból kibontakozott, fölserdült s cselekvőleg működött nép korán kifejtett öntudata nyomán világosabb tanúságot képes magáról adni, míg a kiskorúak többé kevésbé homályban vannak multjokra nézve. Némeltyek, — mint elárvultan hanyódott gyermekek, kik alig szülőikről és saját nevökről bírnak némileg utbaigazító tudomással, — önviszonyaikat illetoleg mások emléközéseire szorulnak, a szomszéd vagy rokon nemzetek fölvilágosításától nyervén tengő koruk felöli homályos ismereteiket, szintűgy mint amazok gyámolóiktól.

A növények szerteágazó gyökszállaihoz is mérhetnők a nemzetek őskori multját. Valamint azok számtalan erekben futva szét rejlenek a föld alatt kúszáltan s összebonyolítva: szintugy a néptörzsek gyökei összebonyolultan ágaznak szerte a regekori hagyományok rétegeiben. És a folyamok valódi keletkezésének helyét s első kutfejét hánynál határozhatni meg bizonyossággal? Innét a régiek közmondása: Caput Nili quaerere, a Nilus eredetét keresni, a sikertelen kutatást jelenté.

Nem ok nélkül hozzuk föl az egyéni és társadalmi élet közti hasonlatot. A fejlődés menete ugyazon korszakokat tünteti elénk ebben, mint amabban. Avagy az arány különbsége s egynémelly eltérő viszony dacára is nem eléggé fölfoghatólag ábrázolja-e elénk az egyéni életfolyam a nemzet-élet fejleleit? Legalább alapvonásokban mintegy észlelhető képét adja alakulásainak.

A mint tehát már ebből is látható, a főnebb vázolt igénytelen képecskében nem Kisfaludy Károly kitünő szépségű „Életkorainak“ prózai föleresztését, sem a Zsoldos Ignác által folyó beszédben megirt „Életpályának“, vagy a Rónay Jácint „Jellemisméjében“ bőven tárgyalt „Életkorok“ cikknek kivonatát szándokunk adni, sem csupán ugynevezett növelési értéközéssel untatni a szives olvasót nem föladatunk; bármennyire meggyőződésünk, miképp minden eszméltető beszéd oktatási célzatu levén, végelemzetben csakugyan növelési, s hogy ebből korunk balságait s az okulásra mindünnen sürgető körülményeinket tekintve, honosaink nagy számára eléggé reáfér bizony még széltében minél több lecke. — S ez oknál fogva ne vegye a tisztelt olvasó zokon, ha buzgó szándokunk a szabatos rövidség s kerekdedség korlátain túl, — minden esetre üdvös célok tekintetéből — a fölvett tárgy mellől, erre is, amarra is ejt alkalmilag egyegy jóakaró szót. — Az előrebocsátott

példázatban főleg a nemzetélet fejlődési phasisait kívántuk némileg legalább a felötölőbb vonalokban szem elé tükrözni, hogy az, a mi abban terjedelmesebb időközökön át történik, a szemléletőbb egyéni élet jelenségeiből világosabban tűnjék föl. Ennek bővebb igazolásaul cikkünk további folyama szolgáland. — Ha eszméink összeállítás a szoros logikai rend hijával lép elő: korunk és körülményeink sajátságos viszonyaira esnek okaink. A tudomány avatottjai, a mélyebb elmélkedés hivei számára semmi újat sem mondunk; jobbára csak azt, a mit magasabb elmék tudományos művekben elégszer tárgyaltak már, ohajtjuk az előttünk lebegő cél tekintetéből terjedtebb körben viszhangoztatni; s így a kellőbb megértetés végett kényteleneknek érezzük magunkat nem fukarkodni a szóval, sőt a lehetőleg síkon ballagó eszmemenetet néhutt lapossá nyujtott előadással is népszerűsíteni. Ezen, néhol a népiest, a népelemet legközelebb-ről érdeklő ügyben tán nem lesz egészen helyén kívüli az ittott alantabb menetű, sőt néhol kitágulóbb előadás, főleg ha őszintén bevalljuk, miképp ama nem örvendetes tapasztalat hajt rá, hogy a magasbról annyiszor szétkiáltott szó, mint látszik, még kevésbé hatott be az illető rétegekbe. Aristippos példájára emléköztetnek körülményeink, ki, midőn barátjaért Dionysiosnál könyörögvén meghallgattatást nem nyert, ennek lábaihoz vetette magát, s az e miatti megszóllás irányában tettét így igazolá: „Dionysios ennek oka, mert lábaiban van hallása.“ — Hogy a hallérzékét nálunk is sok ügyben inkább alantabb kell keresni, nem egy példa tanúsítja. De lássunk célunk után, a hogy lehet.

III.

A nemzeti élet korszakai.

A gyermekkort a nemzetéletben is a természet bájos jelenetein merengő boldog andalgás jellemzi: ama szelid ábrándozás, melly mindent, mi az élénk képzelmet erősebben meghatja, istenít. Innét a tündérek, óriások, varázslatok iránti együgyü hiedelem, a csodás iránti különös előszeretet, az érzéki világgal való közel rokonság, s az abban vélt isteni lények iránti bizalmas viszony, némelly állatokkal s növényekkel való sajátos rokonszenvezés, általán pedig a természeti jelenetekben s ezekhez viszonyuló foglalkozásokban való gyönyörködés st. ef. a népek legősibb regéiben. — Ez az a kedves emlékü „Aranykor“ a népek életében, mellyben mindemellett a lélekvásárló arany csak képzeleti értékkel bir. — A környező elemekhez s egyéb módosító körülményekhez képest azonban ez alapvonásokban többnyire egyező jellem is megannyi változattal nyilatkozik a kiskoru népeknél, mint az a vérmérsék, szellemi hajlanok s képességek stb. által módosuló egyeseknél is látható. Az alakzatok s arcvonások megszámlálhatlan sokasága nem csekély tanúság a megannyi besajjati változatokról. — Részletekig taglaló jellemzését e kornak, mellyben a jellemet alkotó erkölcsi hajlanok még csak gyöngéd rügyekben rejlenek, alig megközelítőleg adhatni ama határozatlanságnál fogva, melly majd minden fejlődés kezdeténél mutatkozik. Példaul szolgálhatnak a maig kiskoru állapotban élő népek, mellyekről egyes elszánt utazók s buzgó hittérítők tudósításai értesítnek, miképp fejletlen

jellemük nem körvonalozható ugyan határozottan; de különböző olykor igen is eltérő belsajátságaik még feltünőbb változatosságban mutatkoznak, mint termetük, arcszabásuk és színük. —

A nemzetélet öntudatlan gyermekkorát annak szilaj ifjusága váltja föl, melly már az indulatok s szenvedélyeknek mindinkább növekedő heve által zaklatva előbb ugyan a Horatius jellemezte ifju módjára „kedvel ebet, paripát s árnyatlan pályamezőket, rosra viaszképpen hajló, feddőire berzeng, pénzt pazarol, későn kezd gondoskodni javáról, fönhejazó, kéjenc, vágyait hamar unja, cseréli. (Czuczor ford. de arte poet. 165—166.) Ámde a vadászat gyönyöreiben elvadulva saját nöme iránt is könnyen zordonná válik, s büszke türelmetlensége csakhamar okot lel, sőt keres harcias kalandokra. Merész hősi vállalatokban gyönyörködven, megunja az idylli csöndet; terjeszkedő vágyainak szükké lesz az ősi tér. A gyermeteg megelegetést, igénytelen örömekeket, a természet bájain anyalogva csüggést, a szelid pásztori foglalkodást bamba ámolýgásnak tartva, föltüntető hirnév, dicsőség, majd hatalomadó kincsek után ábrándozik. Zajos gyönyörök után eped; sőt a zivataros veszélyek s vakmerő kísérletek is kedvesebbek táguló keblének ama szende foglalkozásnál, melly a közelben maraszt, s az ősi tűzhelyhez köt le. Meggyarapult erőérzete sólyomszárnyakat növeszt ébredő vágyainak, mellyeknek tett- s hirszomja gyávaságnak véli a nyugalmat, pulyaságnak az alangyár életmódot s a csöndesebb foglalkozást, ellenben bátorságnak a merészséget, élvezetnek a veszélyekkel mérközést, férfidicsőítő erénynek a küzdelmet, — de nem a keblében dúló szikaj indulatok, néha elvadult szenvedélyek ellen, hanem ezek mellett a neki ellenszegülők s délcegségét korlátozni akarók ellen. Az erkölcsi nagyságra törekvő belküzdelem, a szellemnek megillető jogaiért vivása a bitorkodó

érzékiesség ellen, — mind az egyedi mind a társadalmi életben — inkább csak a valódibb férfiaság korában mutatkozik némi részben.

Serdülő korában a délceg nemzet szintugy mint a szilaj ifjone gögös indulatai által ingereltetve nem ritkán teljes meghasonlásba jön jobb multjával. Terhére vált szelid boldogságát megunván, mint a gyöngéd anya karjaiból erővel kibontakozott dacos gyermek, kit föláradt gerjedelmei a világ ámitó zajába ösztönöznek, zordonul löki el magától előbbi kegyeletes érzelmeit. Erjedő vérének hevülete néha csaknem fajvesztig átmásítja; mintha valamely varázművelet cserélte volna ki. Gyermeteg világszemléletét, vallási jámbor hiedelmeit, apori szertartásait a szebbeknek látszó, mert tán csillámlóbb, mindenesetre újdonságukkal kecsegtető idegen szokások váltják föl, mellyeket néha igen is botorul utánozva majmol, vagy inkább szögletes negédséggel szenved; míg egyszerűbb de természetes, sőt együgyűségében is kellemesb viseletét szégyenelve hányja el. Badar tarkaságokkal piperösködik, ékesnek vélve azt, a mi — kivált ügyetlenül elsajátítva — éppen torzító. Hiú, ábrándos célok után küzdve kárba ejti java birtokát; ámitó fényért elszórja valódi belértékü kincseit, hogy legszebb sajátjainak romjain építse dülő szellemének bálványait. Sajátságos tünevény a fonákul ápolt önszeretetnek saját magát kegyetlenül pusztító boszuállása! Szilajkodik a legjobb akarat ellen s oltározza azt, a mi vesztét sietteti. Majdnem azt mondhatni, hogy az ifjuság önmagának legkiméletlenebb ellensége. Vihart vet, hogy vést arasson; gyönyört hajhász, hogy bánatot szerezzen.

Illyen a nemzetélet zajos ifjusága, mellyet még a sokszorosán megriasztó viszontagságok is csak vajmi későn tesznek óvatossá, midőn t. i. szeszélyeinek csillapodtával már életerői is nagy részben megfogyatkoztak. — Külha-

tásokból eredő ártalmas viszonyok s egyéb súlyos körülmények néha fölöttébb veszélyessé teszik e lázszerű forrongást, s az illy válságos korszak nem egy nemzetet fordított már ki önmagából, míg az életerősebbet, ha mégis jobb szelleme vagy kedvezőbb sorsa megóvta a súlyosabb veszélyektől, legalább tetemesen átalakította; néhutt pedig vérevesztett felemássá korcsította.

A természet jelenségei közt az illy tünetényt talán a korán beköszöntő nyárhévhez hasonlíthatnók némileg, mellynek olykor tikkasztó heve, majd szertelenül pusztító förtégei az ifju tavasz zsöngé virágait nagy részint szétdílják, míg a gondosabban megóvottakat vagy a véstt némileg kiállni képeseket idétlen érledésre kényszerítik. Az illy erőszakos viszontagságok még jobb esetben is a szín- s illatdús virágokért legfőlebb csak fanyar gyümölcsöket nyujthatnak silány kárpótlásul; olykor pedig helyenkint az átnyargalt vad orkán sivár pusztaságot hagy nyomán, hol az árva ugar néha hosszú időn át alig terem egyebet jajkórónál. A történelem lapjain jártas elme jól ismeri e jeleneteket az emberiség életében. Nunc seges est, ubi Troia fuit. Most vetésföld van ott, hol egykor Troja állott s a t. Vagy mit bizonyítanak az óvilágnak porba omlott számtalan büszkeségei? Hány virulásnak indult nemzet szülte el kora tavaszán reménydús rügyeit, úgy hogy faja szinte magvavétlen enyészett ki!

Nemzetünk történelmében is az önemésztő ifjuság korszaka hosszú századokon vonul át. Igaz, hogy a környező viszonyok sokképpen zándorítván fajunk szilaj indultait nem igen engedék megüledett komolyságba higgadni; de számos esemény mégis főleg heves véralkata ellen szól vádlólag, ugymint melly gyakran buzdítja ugyan nemes tettekre, de ellenben balságra is számtalanszor bősztíté. Nemzetünk ifju könnyelműsége sokszor hiedékenysége által botlott s

kevessé vette foganatba a bölcsek hógató óvását a veszélyeztető csábításoktól; a miért aztán mindannyiszor súlyosan lakoltató kárával adózott. — Hogy őskori emlékeit, régibb fejlődésének zsöngé virágait legnagyobb részint emléktelenül veszíté; azt is a mostoha sors csapásainak csak részben tulajdoníthatja. Szellemi sarjadékiból sokat vert ugyan le a reá annyiszor borult zivatar; de még többet tiport el vétkes könnyelműsége, híú pözdörködése s önfaját rongáló torzsalakodása. Mennyi szellemkincsét, mennyi valódi birtokát temeté el így az örök feledés homályába. És mennyit áldozott föl botorul tömjénezett idegen bálványainak! — Nem vallanók be, ha annyi világos tény nem tanusítná e balgaságunkat napjainkig. — Ez oka, hogy az önérdékében mindenfelé fortélyosan szemeskedő újabb tudomány olly könnyedén elbölcseli tőlünk a saját mivoltunkon, min-emberiségünkön alapuló országultságra képességünket, a min-eszünk szerinti boldogulhatásra való jogosultságot. Igaz, hogy sok alapos mentséggel kiellenőzhetjük a szűkkeblűleg bitorkodó bölcsesködés okvetéseit; de a bírálatos számonkérésnek okadatolt szemrevetéseit ellen némi részben napjainkig tartó gondatlanságunk nem éppen feddhetlenül állja ki a sarat.

Megjegyzendő azonban, hogy midőn egy nemzetélet korszakairól szólunk, a fölhozott jellemvonásokat csak a nagyobb részben mutatkozó jelenségekből állíthatjuk össze. Minden részletre kiterjedő s teljes jellemzést célunk sem igényel. Fölöttébb nehéz az még az egyéni élet koraira nézve is, ugymint mellyben szinte a legkülönneműbb mozzanatok vegyülnek össze vagy váltakoznak villámgyorsasággal. A legforrongóbb ifjúi szenvedélyek közt is villan föl olykor a férfias akarat s érettebb elhatározásnak egyes tüneménye. S mint ebben az egyes érzelmek, úgy a nemzetéletben a külön feleközetek megannyi érzelmeikkel s érdekeikkel a legtarkább s alig elemezhető vegyületet képezik.

Jobbadán csak az általános eredmény után történik tehát itt mint amott a jellemzés, a latin példaszó szerint: „A potiori fit denominatio.“ Ennélfogva a nemzetélet korszakainak valódi megkülönböztetése is fölöttébb nehéz feladat. — Sem egyes érettebb eszmének az érzelemchaosból fölvilánása nem avat föl valakit azonnal teljkorúvá, sem egyesek vagy néhányak józan törekvése, ha az a sokaság szenvedélyei közt elvegyül, nem szerzi meg valamely nemzetnek a férfias jellem igényét. Sőt hogy bármint kiemelkedő egyéniségek sem emelhetik ki fajukat csupán elkülönzött hatásuk által; eléggé tanúsítja a történelem. Zoroaster, Zamolxis, Anacharsis, Sanchuniathon s több más azon népből, mellyhez születésök szerint tartoztak, annyira kinagaslottak, mint a bérci cedrus a völgy ölétől. Szellemök világában alig osztozott fajuk. Volt olly nemzet is, mellynek egyes nagy szellemei szép számmal voltak; de egészben a valódi nagyságra még sem emelkedött, sőt üdvre intő prófétáit többnyire üldözé....

A főnebb érintett ellentétes átmenetet s a legközelebbiek meghasonlását illetőleg, — mindamellet, hogy a lélekbuvároknak a fokozatos fejlődés törvényére vonatkozó tanait érdemleg méltatjuk, nem feszögetve a mélyebben rejló okokat végső elemzésig, — ezennel csak a szemlélet számos tanúságaira támasztjuk állításunkat, melly az érzéki ugy mint szellemi világnak számos tüneményétől nyeri érvét. Távolabbi példákat mellözve a tárgyunkhoz közelebb tartozókra szorítkozunk.

A társadalom különféle rétegei, illetőleg osztályai, ollyképp tekinthetők, mint mellyek azon egy időben mintegy különböző korszakokat képviselnek a fejlettség mennyi jeleneteit tüntetve elénk: a nomadi korra még most is hűen emléköztető pásztoroktól mint gyermeknéptől föl egész a legmagasb észjárásu bölcselkedőig.

S vajjon e számtalan fokozatú vegyületben nem eléggé tapasztalható-e, hogy éppen a legalsó pórrangból fölvergődött vagy abból csak kierőködni vágyó helyezkődik majdnem legélesebb ellentétbe azon állapottal, mellyhöz legközelebb áll? Valóban a műveltség külmázával begyeskedő obsitos, a városi proletár, az iskola körül ténfergett bikfic, az uri inas, a kontár kézműves s a t. ugy látszik, legkevésbé méltányos az együgyű pór iránt. Gúnyolja annak legtermészetösebb szokásait, beszédét, gondolkodásmódját stb. falusi golyónak, gyüge parasztnak csúfolván a jámbort, kinek sokszor egy izecskéjében több emberi van, egyegy őszinte gondolatában több ítélet s okosság tűnik föl, mint számos gúnyolónak egész seregében. — Óvjon meg minket az ég az illy álműveltek szaporodásától, minőknek száma pedig már is aggasztó. Mennyi kárunkra voltak ezek, épp ez igénytelen tárgyalásunk is éreztetni fogja. S ez indoka az ittott unalmassá nyujtózkodó kitérőgéseinknek, a miért a jó ügy nevében türelmet kérünk a szíves olvasótól.

Vázlatunk igen méltánytalan lenne amaz egyoldalúságával, mellyben a nemzeti ügy mint egyéni ifjukornak csupán árnyrésze emeltetik ki. E többnyire csak fölületesen lenni kénytelen átpillantásban is lehetőleg igazságot kívánván szolgáltatni, illőleg föltüntetni akarjuk az elismert fényoldalt is.

Az ifjuság szenvedélye nem csak tomboló szilajkodásban áll. Küzdelemlégya dicsszomjas, néha féktelen, de nem csupán romboló; hisz a kezdetleg romlatlan alapérzelmeit nem olly könnyen tagadja meg végképp a lélek, és a serdülőnek nem minden rakoncátlan kedvszeszzenése tanúsít elfajultságot. Ezt a nemzetek életében is eléggé igazolja a történelem kezdet óta maig, — főleg a szüntelen tusakodás közt lefolyt népvándorlásokban, mellyeknek harcai elég hű jellem-

vonásokat tüntetnek elénk a tényező népekről; ha oknyomozólag vizsgáljuk azokat. Az igazi hősiség csak fölingerelt elkeseredöttségében fajul kegyetlenségekre. Azok a rajokint szerteszálló népek nem mind pusztításban keresték gyönyörüket, nem mind tatár csordákként özönlötték el a megszállott tartományokat. Különösen honkereső s honalapító őseink harcaiban hány lélekemelő jelenet ragyog föl, mely a valóban nemes lovagiasság fogalmáról kezeskodik! —

Hogy őstörténelmünk már mindinkább méltánylatban részesül a tisztuló kritika ítélőszéke előtt, elég szép tanúság hős eleink mellett. — Talán még megadja az igazságos ég, hogy számos búlátott éveink története egykor vigasztalóbb színben fog állani, mint a minőbe a kislelkű rövidlátók azt ejteni gyorsalkodtak. Talán amaz emberiségre háramló érdemeink is megárosodnak még a józan ítélők előtt, melyeket őseink Europa javáért küzdve dicsteljesen kivívtak. Az agyargó Büdingerek, Dümmlerek s szellemosztályosaikkal szemközt már is nem csak Flegler, Fallmerayer, Thierry nemes nyilatkozatait hallottuk; hanem valóban szép száma a méltányos íróknak mondogat ittott megbecsülő véleményt felőlünk, hogy valahára a külföld előtt jobb nevünk érvényesülését reménylhetjük már az igaz tudomány hiveitől.

Igen is vannak a jóra való nemzet ifjúságának magas lelkesedései, ünnepélyes szellemnyilatkozatai még háborgásai közben is. Mondhatni, némelly küzdelmei a leghigadtabb ítélet előtt is becsületet vallanak. — Illy fénypontoknak nincs szükében nemzeti történelmünk.

De nem csak a hősiség magasztos példáit tünteti föl e korszak; hanem a nyiladozó ész zsöngé szikráiban néha már fensőbb ihlettség sugárai is derengnek. — Mit a még romlatlan szív tiszta hevületében érez, azt a fölszállongó elme erőteljes költészetben tolmácsolja a daliás népnek; és a dal

által áthatott szivek még magasabban dobognak föl, s még dicsőbb tettekre lángolnak.

„Az ifju lélek forró ereje — mond Kölcsey (Nemz. hagyományok III. k. 5. l.) — s küzdő érzelmei vagy az emberből ki, vagy belül az emberben munkálnak. Kifelé munkáltkban tettek által hősségre törekednek, bennmunkáltok alatt gondolati derengés és sejdítési borongás közt szövik a poesisnak fátyolát. A munkálatnak mindegyik módja a phantasia befolyásával történik s így a hősségre kitörekedő és a poesis fátyola alatt bennküzdő fiatal lelkek rokonok egymással. Egyforma tünemények közt egyforma helyzetben tűnnek föl s egyformán meg nem vesztegetett fris forrásból buzognak. A költői szellem a maga eredetében épen olly erős mint a hősi“ stb.

Az ifju nemzet, mellynek kebeléből tiszta forrású költészet fakadoz, s melly magasztos érzelmekre képes lelkesülni költőinek dalain, nagyra ternett. Az illyen az emberiség java sarjadéka. Nem csak ifjuságát diszíti szép tettekkel; de komolyabb korszakának is olly emlékeket ad át, mellyekre büszkén emelkedik még az őszkor edzett érzelme is. Ugy látjuk pedig, hogy a kellemdús virágzat csak ép rügyekből, romlatlan bimbókból fejlődhetik; és a körülmények kedveztével ugyanabból remélhetni ép s értékes gyümölcsöt. — Nem alap nélkül mondatik, hogy a ki korának igazán megfelel, az a jövőre is jótékonyan hat. Ha a tavasz árnyadó lombot hajtott s virágot fejlesztett; föladatát betölté. Gyümölcsöt a nyártól és ősztől várunk. Az ifjuság a reményeknek, a lelkesülésnek kora; a férfikor a gondolkodásé s cselekvésé; az aggság a visszaemlékezésé s előrelátásé. — Mindegyiknek megvan a maga értékesíthető birtoka, mellyel egymásnak javára válik.

IV.

A nemzeti hagyományok.

Hagyományok tanúsága szerint a nemzeti gyermekkor jobbára népregékben viszhangzik az utódoknál, mondákban s mesékben, mellyek a természet meghatóbb tüneményeit a képzelet ábrándos alakzataival: tündérek, óriások, törpék, táltosok st. ef. búbájós lényekkel vegyítve, egyáltalán a csodásnak s a rendkívülinek sűrű közbeszövésével tarkítva tükrözik elő, — mindezt pedig az idő s térnek legmesszebb, legbizonytalanabb háttérébe helyezve az összefüggés és perspectiva (látványlat) azon hiányával, melly a kétes világosság s szürkületi homályban szemlélt tárgyaknál tapasztalható, s melly az érzékiség ködében borongó gyermeki képzeletnek olyannyira sajátja, épp úgy mint a legrégibb művészetnek is, a mint arról az egyiptusiak legősibb emlékei közt s általán a kezdetleges műkísérletekben elég tanúság lelhető.

Mindez bőven mutatja, hogy a maig dívó népregék keletkezésének kora többnyire azon időre esik, midőn még csalékony holdvilágként vagy alig szürkülő hajnalként derengett a szellemfény vagy éppen az érzékiség sötét tömkelegében tévelygett a szendergő képzelet mintegy másvilági emlékekből szöve csodadús álmképeit. — Ha itt-ott egyegy mélyebb bölcselmi eszme lappang azokban elrejtve; valamelly teljesb korra fejlett nemzettől átvett eszmemagy az vagy történelmi tény, mellyet a kiskorú nép gyermekded fölfogásával idomított át képzelmének szeszélye szerint többnyire óriásivá nagyítva, vagy legalább kedélyvilágához képest tündériebbé alakítva. Illy eszmeszálakon néha

nem egy igénytelen rege évezredek hátnögébe gyökerezik, sőt mondhatnók, az emberiség bölcsőjeig nyúlik be.

Fokonkint mint a hasadó hajnalfényben derülő láthatár bontakozik ki kétes homályából a néphagyomány minél idább, mindinkább tisztuló képeket, világosabb körvonalzatú alakokat tüntetvén elénk. A bizonytalan ködalakok, az óriás nagyságok majd tűnnek, majd arányosabban s valódibb mérvekben állanak elő, a mint közelebbi s határozottabb korszakban lépnek föl. — De mint a kelő nap sugárai előbb a magaslatokat derítik föl, s a völgyemélyedésekben még szunnyasztó homály borong, sőt helyenkint huzamos ideig tart az árny: úgy lenek menedéket a gyermekképzület árnyalakjai is a népek életében messze időközön át a szerény völgyek s erdők együgyű népe s a közértelmesödéstől elszigetölt nemzetek közt.

A „föld népének“ nevezett osztály: a természet egyszerű gyermekei, míg a városi korcsosodás mételeye közéjük nem szürenkődött, míg a természettől elrugaskodottak mesterkélttségét nem ismerik, hűek ősi szokásaikhoz. Zavartalan kedélyviláguk kegyelettel őrzi vedletlen szokásaikkal együtt az ősi érzületet s gondolkodásmódot is, általában mindazt, mit az előttük szent tekintélyű apák reájok hagyományoztak. Jobb ösztönük sugallja, hogy önmagukat fognák meghazudtolni, apáik száműzött szellemének átkát fejükre zúdítani azok elhagyásával, s mintegy tövéről levágott ág gyanánt kellene elszáradniok azoktól elválásuk következtében. Mindaddig tántoríthatlanul ragaszkodnak hagyományos szokásaikhoz: míg erkölcsaikből az álcivilisatio ki nem forgatá. Csak az öröklött erények megvesztögetettsége, a kegyelet és szemérem pusztulása után kezdik szégyenleni egyszerű mivoltukat: mint a bűnnel szennyesült összülék az elvesztett ártatlanság meztelenségét szégyenlék a tilos élvezet után.

A városok lakossága jobbára szinte a föld népe köréből nyervén cselédeit, főleg gyermekdajkáit, ezek által jut némiképp a népregék ismeretéhez. Ez oka, hogy azokat a mesterkélt polgárisodottságaik s túlfinomultak gúnyosan oktalan banya-pletykákknak s gyermekámító dajkaméséknek nevezgetik. Az ép természetü gyermekvilág pedig maig is úgy szereti azokat mint hajdan, s mint mindent, mit az anyatermészet szűz emlőiről nyer. És vajjon nem helyesen-e? Szólljon az idősbek megvesztögetetlen érzése. Hányon történt meg, hogy midőn a nagy városi büzhödt légben megromlott szervezetének üdülését a tiszta légü vidéken keresé; szellemi bajaitól is ott menekült meg. Ez okok erősítik amaz ősrégi hiedelmet, hogy a természet szűz emlőiből az élet tiszta forrása csörgedez. S ime hajdani oktételből vajmi sok láncolatos következmény foly ki társadalmi balságos viszonyaink s divatnövelési képtelenségeink ellen! De ha mégannyiszor fölpanaszolja is a jámborabb elmélködés a -bomlatag erkölcsök szertelenségeit; az azokba beavult sokaság alig vállint az „Aetas parentum peior avis tulit nos nequiores“-féle sopánkodásokra, míg a bűn maga nem áll boszút elkövetőjén. És a természet meg is lakoltatja az ő sértőit, még pedig többnyire igen súlyosan!

Ha a nemzeti gyermekkor a mondottak szerint keletközött, vagy azok nyomán utóbb alakult regékben, mesékben, mondákban, parragi népdalokban, istenségeket magasztaló dicsénekekben stb. hangzik felénk: a nemzet serdülő korából már fölebb szárnyalású érzelmeket tolmácsoló szerelmi dalok, hősénekek, csatabuzdító riadók stb. zengenek át, mellyek néha századokon át csupán szájanti hagyomány útján terjesztetnek a viszhangoztatók műveltségéhez képest koronkint átídomítva, néhutt gazdagodva, teljesödvé, másutt fogyva, elsoványodva, esonkulva; a mint a haladó vagy hanyatló nemzeti szellem ápolja vagy

ernyeszti kedvező vagy mostoha viszonyai közt. Példát amazokra különösen a hellének hőskorát oly fönségesen megdicsőítő homérosi rhapsodiákban, továbbá az északi bardok énekeiben s a t. birunk; az utóbbiakra nézve pedig leverően szomorú bizonyosságul szolgálhat a mi krónikásaink s némely idegen tanúk által emlegetött ősi énekeinknek sorsa. S e tekintetben szellemi gazdálkodásunkat nem csekély vád terheli. Nem csak hogy Kalevala vagy Niebelungi dal-féle eposzt nem mutathatunk föl nemzetünk zsongébb korából: de még a nemzeti önállóság korszakában kelt dalainkról is csak alig mellékes érintésekből értesülünk; sőt a mohácsi vész körüli időkben közzájön forgott énekekből is édeskevés jutott át napjainkig.

A homérosi dicső énekekben a hős görög nemzet életdús ifjúságának összetett szelleme viszhangzik; néhutt még bájos gyermekkorának élénk emlékei is átsugárzanak. Több helyütt igen híven visszaadá ezeket a magas költői felfogás, sőt mondhatni igazi kegyelettel megővő mint őshagyományi gyöngyöket. Rájuk ismerhetni mindütt ama naiv világszemléletben, érzékített eszmékben, csudás átalakulásokban, az állatoknak az emberlényekhez közelebbi viszonyában, a természettel rokon istenségeknek gyermekded fölfogásában s a t. Innét a homérosi hősénekek s Hesiodos Theogoniája legkiválóbb kútfői a görög páratlan mythológiának. Azonban e nagy böcsü műveket már gazdag termékenysége előzte meg a dús erő hellén költőiségnek, melyet a föltündöklött remek nagyánt háttérbe szorítottak s feledtettek ugyan; de részint egyes töredékeik, részint fölemlítéseik eléggé igazolják ama véleményt, mely szerint a hellén nemzetnek saját szellemi gazdagsága tekintetében aránylag alig mutatható fel párja. Vagy mely más nemzet tükrözi magát élénk szellemi hagyományaiban oly élénken, oly teljesen s hüen, mint a kevéssel hasonlítható görög? Valóban

bármint károsult is tömérdek viszontagságok folytán a hellén szellemi kincstár: mindamellett még is a tehetség- és tettűs nemzetnek legelső szellemébredőzéseig pillanthatunk irodalmi s művészeti hagyatéka nyomán. Vagy talán csak a mai fejlemhöz közelebbi viszonya, sokszoros befolyása hiteti ezt velünk, s hálaérzetünk elfogulttá tesz iránta mint szellemképzőnk, mesterünk iránt? — Meglehet. A hindu irodalom dűs birtoka csak imént kezde élénk tárulni.

Továbbá az az érzéki környületen túl sovárgása az érzelemnek, az a gyermekileg kérdő pillanat a természet erői s meghatóbb tüneményei felé s keresése a létezők kűtfőinek nyilatkozik a hellén régibb költészeti maradványokban, melyekben már a korán ébredt s széltében vizsgálódó bölcselkődés szelleme is jelenkőzik. Mindez ugyan nem egyáltalán kiváltságos tulajdonképp csupán önmagából fejteközve, hanem nagyánt a sokkal régibb egyiptusi s ezenfölül a hindu s egyéb keleti népek korábbi műveltségéből átvett szellemmagvak által termékenyítve, mintegy erőteljes sarjadék virul föl náluk: de a kiválólag fogékony görög szellem által olly lángelműleg van elsajátítva; hogy még az elkölcsönzött is mintegy ujjá varázsoltan tünék elő a hellénségnek meghonosítani s magábaolvasztani szerfölött ügyes tehetségei által az ő bájos költői világában; melyből aztán a római s később az összes európai irodalmak nyerték nem csak első lendületöket, hanem minden további gyarapodásukat, sőt bekövetkőzött elsatnyulásukból ujra fölüdülésöket is. — Ezeken túl a héber, hindu stb. gazdag költészetben leljük a nemzeti hagyományok igen böcsős kincseit a legrégebbs multból, de már jobbára az öntudatosabb költői szellem által földolgozva. Példák erre a vizsgálódó tudomány előtt mindinkább nagyobb értékűvé emelkedő keleti dűs irodalomnak olly számos remekei, hogy azoknak alapos áttanulmányozására egy teljes emberélet is elégtelen.

V.

A hajdankor fejleme.

Mint hogy a legrégibb fejlemü nemzeteknek korunkig fönmaradott szellemi terményei kevés kivétellel részben a vezeklő lélek önsanyargatását, a büntudat nyomasztó súlya alatt gyötrődését s nagyánt az érzékfölöttiek felé erősebb sovárgását, részben pedig a világismeret keserü gyümölcssein okult elmének bölcselkedő oktatásait, értelmes óváisait tolmácsolják: sokkal inkább látszanak viszontagságos hosszú korszakokon átfolyt életpályáknak eredményeiül, semmint kezdetleges miveltség zsöngye gyümölcsseiül. Ezt látszik bizonyítani a Szanszkrita miveltség ódonysága. Ellenben egyes adatok arra is mutatnak, hogy mint sok másban ugy talán itt is, „kezdet és vég egymást éri.“

Keletnek virágzottabb népei költői, történelmi s bölcselmi maradványaikban szellemi fejlődésük dicső képeit hagyák fön emlékül; úgy szólva egész életnagyságukban szemlélhetjük őket azokban. Illy emlékek legszebb zálogai a nemzeti szellem halhatatlanságának. Ört állanak megdöntött állami hatalmuk sirja fölött, és a föltámadás reményzászlaját lobogatják azokon. Volt ugy, hogy némelleyek polgári államuk eleste után is győzedelmesködtek szellemökkel s néha éppen dúlóik fölött. Milly szép tanúság erre Horatius (Levelei II. k. 1. l.) méltányos elismerése a halhatlan hellén szellemről: *) „Graccia capta ferum

*) A görögök durva hódoltatójokat
Magokhoz szédítvén, a tudományokat
Elhozták vele Latium földére s a t.

(l. Kis János ford. Pest 1833).

victorem cepit et artes intulit agresti Latio.“ Ázsia felé mindig kegyelettel tekinthet az európai műveltség szelleme. Ott ringott az emberiség bölcsője, onnét sugárzott szét a szellem világossága, onnét úradt szét a legősibb szellemhagyomány, melly az összes világműveltséget dajkálta, növelte, fejlesztötte. Onnét birjuk a könyvek könyvét is, mellynek befolyását az emberi szellem művelésére hasonlíthatatlannak ismerte el a józan tudomány mindekkorig.

Azonban az ókor nemzetei sem egyiránt fejlődtek; legalább a mint az idők messzeségén át hozzánk eljuthatott emlékeikből láthatjuk, megannyi különbség mutatkozik szellemi virágzásukban. Mindezt a vizsgálódó tudomány nagy terjedelmű munkákban igyekszik kimutatni, mellyeket itt csak idézni is feladaton kívüli. Csupán az alkalmas kútfők nyomán irt világtörténelmekre utalunk röviden. Azonban példázat végett vegyük szemügyre az alakok millió változatosságában dús természetet. Milly hüen ábrázolva leljük abban mindazt, ni az idők nagy folyamán át az emberiség szellemművelésében történik! — Az alig ébredő tavasz kezdetétől késő ősziig díszlik az erdei rét; majd e majd ama színben mosolyg elénk a mezei virulmány. A szerint, a mint a fajok virágzaskora elérközött; a tenyészés igényelte elemek s körülményekhez képest megannyiféle alak, szín s illattal bájol a növényzet; egynek ez, másnak amaz előnye. Vannak több s majd minden előnnyel kiválók, míg másoknak többé kevésbbé alanti rang jutott a csaknem végtelen sorozatban, s csupán egyebeknek alárendelt eszközi szereppel birnak. Életerők s tartamuk is milly különböző! — Egynémelly terepélyes fa fölött századok borongtak el, míg más kényesebb alkatú növény élete csak napokig, órákig teng. Az idők viszontagságai s pusztító ellenei dacára is egyik teljes virágzásra jut, míg más azoknak kora martalékaul

csik. Az egyik illatos virágaival s zamatos gyümölcseivel nemesebb élvek, fensőbb gyönyörök eszközléseül szolgál, míg más csupán lombjai árnyával ad enyhet, majd elhullott leveleivel a gyöngö csiráknak ápoló meleget s tápadó elemeket szolgáltat s a t. — Majdnem kimeríthetlen példázattár a nagy terményország az emberi dolgokra nézve. Ki azt mélyebben vizsgálja, méltán kiálthat föl: ime a világtörténelem képe a testi szemekkel szemlélhető természetben tükröződve! — Bizonyára a szellem tanulmányozása nem is birhat eléggé szilárd alappal a physikai létvilág tanulmánya nélkül. — De fűzzük még odább a fölvetett hasonlítást. A virító tavaszt az érlelő nyár, ezt a hervatag ősz követi, majd a zordon tél borul a szendergő természetre, mellynek dermesztő fagya s zivatara a gyöngéd növényzetet szétdúlja ugyan; de az anyaföld keblébe rejtőzött magvak megőrzik a kioltott élet titkos erőit. Az erősebbek csak díszöket hullatják, de törzseik szilárdul állnak s izmosodnak a vihar ostromlása dacára; sőt gyökereikkel annál mélyebben kapaszkodnak az ápoló földbe, minél erősebben zaklattatnak a rángató szélvészcek által. Hólepel s jégboríték alatt pihen a termő föld; de a szemfödel fölött ittott örök zöldelők virítnak mintegy ört állók a szendergőnek tetszhalála fölött; még a bércek nagy ravatalán is az élet reményszinét lengetik a hervadni nem akaró fenyvesek. — És a romboló elemek milly távolokra hordják szét a szaporító magvakat! Milly bámulatra méltó a tenyésző erők terjedése a dús természet háztartásában; s milly kellemesen meglepő minden tavasz, melly a termő erők föltámadását évenként ujuló ünnepélylyel tünteti elénk! Valóban e vigasztaló eszmét villantja föl lelkünkben Homeros is, midőn Glaukossal ezt mondatja a kilétéről tudakozó Diomedesnek adott válasza elején:

Olyan az emberi nem, valamint a zöld level a fán!
 Egy levelet lezilál szellő a földre, s az újult
 Erdő mást rügyezend, beköszöntvén a tavasz ismét:
 Így tesz az emberi nem, melly itt terem, ott pedig elfogy!

(Ilias VI. 146—149. Szabó Istv. ford.)

Az ókor nemzeteinek fejlődése a szellemi művelődésnek megannyi fokozatait s irányzatait tünteti elénk. Egyik úgy szólva minden bensőség nélküli gondtalan kiskorúságát élte szenvedőlegesen megnyugvással fűzve odább napjait sorsának hogyanúgy kedvező viszonyai alatt; a másik mostoha viszonyok által korán fölriasztva folytonos küzdelemben fogyasztá életét. Egyik a képzelem határtalan világában szállongott a számító ész tehetségét kevésbé véve alkalmazásba; más ellenben csupán ennek a hasznosság elve szerinti alkalmazását szorgalmazá a képzelem korlátozásával. (P. a chinai műveltségnek a realismuson, ellenben a hindukénak az idealismuson alapult fejlemét érdekesen előadva olvashatni a BP. Szemle III. köt.) Ennél a költészet, amannál a bölcselem nyilatkozik túlnyomólag. Itt a művészeti hajlam óriási mérvű építőkezésben, amott szobrászati tökélyben jelenközött; néhutt a szellemerő búszlató dalokban, hadi kalandokat, merész vállalatokat dicsőítő énekekben, másutt csupán a vallásos szellem ihlette költészet s valláserkölcsei bölcselemben fejteközött. Az elmélködési hajlamuak némelyikénél a szellem már hajdan keleten, mint később Görögországban a bölcsészeti vélemények egész körét megfutotta. (I. Cantu C. Világtört. I. k. 521. l.)

Mindezekről hagyományaik tanúskodnak. Néhányan t. i. csupán néma emlékeket hagyott fönn, másoktól rejtélyes jelek, emléktöredékek, ismét másoktól kúszált szóhagyományaszálak maradtak, mellyek megérthető szövedékét azonban rég összetépte a pusztító idő. Többen mintegy serdülésök javában derékon szakadva roskadának le; mások

a viszonyok tolongó árjai által elsodortatva úgy szólva gyermekkorukban tiprattak szét s homályos nevök mellett alig szállott át némi tanúság tényködésök felől; csak mint körvonalozatlan árnyképek borognak az idők távol kódében amaz ünnepektől emléküek mögött, mellyek olly tiündöklő arcúlattal ragyognak át hozzánkig, s mintegy kéznyujtva állanak az ujló korszak határán ama beláthatlan sokaság előterében.

De a fáradhatlan vizsgálódástól, melly az ékiratok s hieroglyphok titkos jegyeit is merészen tanulmányozza s ittott holmi sikerrel is fejtögeti már, remélhető még a sűrű homálynak is némi földerítése. Ollykor egyetlen köemlék, mellyet a véletlen juttat elő a föld gyomrából, mint a rosettei és philaei, (I. Cantu C. I. k, 617. l.) nevezetes földfedezésekre vezethet, ha a rejtelmes jegyeket Champollionok, Grotefendek, Rawlinsok st. ef. elméje s szorgalma teszi tanulmánytárgyává, s egy fensőbb világosságban meggyújtott fákyla varázsfényt lövel a messze háttérbe; sőt nem csekély világosságot deríthet, legalább közvetve, az óorknak rég homályba süllyedt eseményeire is. Még pedig nem csak a nagyobb mérvben szerepelt nemzetekre nézve remélhető ez, hanem a kevésbbé jelentékonyekre is, mellyeket amazok fénye árnyékba helyezött ugyan hajdan, de ez alatt későbbi virágzatuk csiráját hathatósan ápolá.

Érdekes e tekintetben minden lelemény, melly az emberiség valamelly családjának, s e szerint kiegészítő részének, némiképp jelentékony szellemi mozzanatáról, vagy bármi kis mérvű nyilatkozatáról tesz üdvös tanúságot. Minden gyökszál, minden izecske, minden porszemnyi magvacska, melly némileg átmenetet képezett egy korból a másikba, vagy az emberi szellem folytonos fejlődésének lényeges mozzanatát mutatja föl s ha éppen csak egy lépéssel visz is odább az elmohosult ódontságba, megérdemli a buvárkodó tudo-

mány figyelmét. Pedig mennyi ilyen rejlik még előttünk! Megannyi felhívó hang a világismeret buzgó kutatóihoz, hogy a számos nagy értékű történeti igazságok kincseinek bányászatában lankadást ne ismerjenek. —

Minden nyom nélkül elenyészöttek még nem tekinthető az, kit nagy emlékszobor nem hirdet az utódoknak, sem haszontalannak, jelentéktelennek nem mondható, kiről a történelem hallgat. Oh hány gyöngye az emberiségnek rejlik enlítetlenül sok dicsben méltatlanul részesültek mögött; — *carent quia vate sacro*, mint mondá Horatius; (Od. IV. 9.) mert nem találkozott, ki igazságot szolgáltatott volna érdemeiknek. — — De ha a tenger mélyében rejló gyöngyökért s a föld gyomrában lappangó drága kövek- s ércekért életet kockáztatnak a bűvárok s bányászok, hogy azok a hiúságnak ámtító cégéreül ragyogjanak holmi sivár kebleken: mennyivel méltóbban áldozza életét a történelemkutató a nem méltatott érdemeknek, az észszomjazta igazságoknak s általán a szellemkincseknek felkutatására? Szorgalmától egész nemzetek nyerhetik azon méltánylat kivívását, melyet a mostoha korok éltükben s utánuk századokon át megtagadtak. Milly dicső igazságszolgáltatás, sőt életre feltámasztás áll hatalmában annak, ki a nemzeteknek életre jogosító okleveleit menti meg az irigy enyészettől! Helyesen mondja erre célzólag Niebuhr: „*Wer Verschwundenes wieder ins Dasein zurückruft, genießt die Seeligkeit des Schaffens.*“ Vajha az érdemlött becületnek illetén kiszolgáltatása mindinkább sikerüljön az emelkedő tudomány bírálati szellemének! —

A keleti buvárlatok nem kis dicsőségére válnak korunk tudományos törekvéseinek; és az összes emberiségnek elszakíthatlan rokonságánál fogva közös érdekében is állanak azon arányban, minél inkább gyökerezik be szellemi fejleményünk kelet hagyományaiba. Avagy nem a mi böl-

csőink-e azoknak sírjai? Nem közös őseink-e az ókor nemzetei? A tudomány mélyebb fűrkészetei szünetlenül kelet felé terelik elmélkedéseinket, mint az imádkozó muzulman arcukat az áhitat buzgalma.

Az elemző s összehasonlítás nyomán rendszerező tudományak a már eddigi alapokra is mindinkább sikerül a folytonos buvárlat eredményeit összeilleszthetnie. — Hány hézag töltetett be már eddig is a föllelt részletekkel: tanúsítja mind az őslénytan, mind a műrégiségtan mai fejleme. Pedig a kutatások, főleg a tudomány igényelte kitartással s áldozattal még nem olly igen régóta folynak. Mennyivel biztathat még a folyton gyarapuló buzgalom!

VI.

Az ujabbi korok fejleme.

Ha már az europai fejlődtebb nemzetek viszonyain átpillantunk: a történelmi adatok nyomain láthatjuk, miképp a keleti műveltség emlőin táplált europai nemzetek szerves fejlődését s fokozatos haladását míg részben számos kedvező viszony elősegítötte, más részt ellenben igen sok hátrányos körülmény tetemesen gátolta. Nemcsak belülről keletközött, a benső erők pözsgése által támasztott forrongások, hanem leggyakrabban kisebb nagyobb alapú viszáldások nyomán kívülről behányt szikrák gyujtogatásai által indított polgári s vallási villongások gyakori meghasonlásra és széttépő dulakodásokra ingerelték. Már a népvándorlás korában a sokszori elvegyülés, szétszakadozás, más-más népekkel csatlakozás s a t. megannyi változásokat s átalakulásokat idéztek elő. A világhódító római hatalomnak meghozta végveszélyeit szertelenné növekedött romlása. Neki

is roskadnia kellett nagyánt önbűneinek terhe alatt. És az olly sokak jogos birtokából összezsákmányolt gyülevénynek megtarthatlan halmaza részint kiméletlen föcsérlés, részint erélyes visszaküzdés utján szertefolyt. És nem csupán anyagi birtokról áll a „res clamat ad dominum“ elv. A fölszabadult nemzetek szellemi értékeiket is visszasajátítani igyekeztek.

Milly népek s nemzeteknek adott származatot a kihunyt rómaiság, s milly elemek vegyülete hozta a mai román nemzeteket létre: az általános történelmi tanúságokon kívül külön tekintélyes művek mind történelmi kútfők, mind nyelvészeti buvárlatok nyomán tüzetösen tárgyalják. A jeles Dieznek nyelvészeti és szótári művei eléggé tájékozók e tekintetben. Nálunk pedig Lukács Móric értéközése keltett ez iránt ujabban figyelmet. (I. Bp. Szemle V. VI. k.)

Minden más viszontagságoknál inkább csökkenté pedig a hagyományos alapokon közvetlenül tovább fejlődést a tovaköltözködés. Az ősi hagyományok s történeti emlékek jobbára az ősi térekhez kötvék. Fönnebb mondók, milly kegyelet csatolja főleg a kiskorú népeket, mellyeknek valásuk is érzéki alapú, a szülői tájakhoz. Hogy is ne, midőn e vonzalmat a teljesebb korú észfejem is méltán discsóíti? Hisz e ragaszkodás még az erkölcsi jellemnek is nem kevéssé mérveül szolgál. „Romlott szív és romlott elme, kit hazája hő szerelme szép tettekre nem hevít.“ (Bajza.) Avagy kivetközheti-e ezt valaha bárki is a nélkül, hogy jobb érzéseinek általán kárát vallja? „Nescio, qua natale solum dulcedine captos ducit et immemores non sinit esse sui,“ (I. Ovid. pontusi levelek I. k. 3.) zengi ezernyi változattal, de azonagy érzelem alaphangján mindenütt a romlatlan kebel. — Az állat, sőt növény is megsínli idegen földre átköltöztetését, annyival inkább, minél mostohább helyzetbe jut. Mivé fajulhat el az ember teljes elhagyatottságában, Hany Istókunk s hasonló mások balsorsa eléggé bizonyítja.

A nemzetek történelmében is lelhető elég szomorú példája a különböző fokozatú elcsenevésződésnek, sőt néhutt az elvadultságnak is. A gyöngé plánta, ha gyökeiktől szakítottatik el, hervadásnak indul. — S vajjon nem illyesmi volt-e a súlyos viszontagságok által okozott tovaköltözés az ősi lakhelyeikből kizaklatottakra nézve? Nem csoda, ha egyegy hazát vesztett nemzet végképp széternyedött, vagy legalább hosszú időre elcsünnit az új viszonyok hatása alatt, holott még a legszivósabb természetűek, a legéletrevalóbbak is tetemesen megsínlették a megrendítő válságokat. — A töröl levágott ágnek a legkedvezőbb helyzetben is idő kell, míg gyököket hajt; fölvirulására pedig nyugalom s jótékony elemek hatása szükséges. Pedig mindezt nélkülözni kénytelenültek az újabb országultság népei a hosszas háborgás alatt. — Ama nagy néphullámzás közben ugyanis számos évek során át mintegy vihartól üzetve számtalanszor változtatták telepeiket a kavargó vándor népek; míg állandó hont nyerhetének, mellynek biztosítása azután is folytonos véráldozatba került. — Nem csoda tehát, ha a vizsgálódó tudománynak olly fáradalmába kerül történeteik kúszált szövedékeit kifejteni. —

Őseink a bonyodalmas népvándorlás korszakában különösen jelentékony szereplőkül tünnek föl. A hies hun, avar s magyar hadjáratok kitűnő szakaszai ama förgeteges történelemnek kezdettől végeig. Viszontagságaik leginkább igazolhatják a mondottakat. Cselekvés és szenvedésben egyiránt kiváló részük volt. Méltán fordíta hun és avar elődeinkre Thierry Amadée annyi tanulmányt a népvándorlás történelmének földerítése tekintetéből. — Reménylhetjük, hogy a vizsgálódás ez iránya későbbi történelmeinkre nézve is méltányosabb fogalmakat idézhet elő.

Ki Európának ezer év előtti viszonyait csak némileg fölfogni képes, eléggé beláthatja, miképp beköltözködő

őseinkre a honszerzés viszontagságai valóban fölöttébb súlyosan nehezödtek; — szerves fejlődésöknek pedig a mindenünnen ellenséges környezet, a körükbe vegyült idegen elemek s mind e miatt megnehezült rendezködési küzdelmek sokképpen akadályt vetettek. — Illy ernyesztő tusakodás közben a sokáig kétes jövő iránti nyomasztó aggodalom bizony sok életre való csiráját elfojthatá a multnak. Ha még olly élénk emlékeket birtak is ázsiai életökből: az a megviselő helyzet, mellybe jutának, lassankint elsáppasztá, elfojtá azokat. Hátha még tovaköltözködésöket is nagyánt a multjokkal való meghasonlás, vagy legalább annak a hízegő remények mögé helyezése idézé elő? Mert illyesmit is gyaníthatni ama gyér viszonyból, melylyel elhagyott ázsiai rokonaik iránt viselkedtek, hacsak ezt is a közbeesett akadályoknak vagy az amott megmásult viszonyoknak nem tudjuk be. Avagy talán az illyest nem igen méltatták följegyzésre?

VII.

A kereszténység.

Altalában sok, igen sok viszontagság folyt össze az europai nemzetek átídomítására; de leginkább a kereszténységnek hathatósan terjedő világossága vont tetemesen elkülönző határt, erős válaszfalat multjok és jövőjük között. Ennek eláradó fénye annál sűrűbb homályt vetett a nemzeti vallások hagyományaira: minél belsőbben hatotta át a felavatottakat. Az érzelemmel együtt az érzéket is felkaroló s igézöleg kecsegtető tündéri képzelmeknek természetösen száműzetését követelte a testi sanyargatást, szigorú

önmegtagadást igénylő, a szent lélekben ujjászületést hirdető keresztény vallás. Magas erkölcsi komolysága nem türhető annak, mellyet megtagadtatni vala feladata, semmi maradványait, ugymint mellyek az érzékire olly igen hajlamos érzelmeket könnyen viaszszédítheték. — Szigorát az elfogulatlan belátás előtt eléggé indokolják a viszonyok s körülmények. — Hogyan is ne követelte volna az isteni a gyarló emberi fölött, a tisztán szellemi a röghöz tapadt érzéki fölötti teljes diadalát? Nem volt-e a keresztény hit már több századon át virágzásával a legdicsőbb történeti multnak, az evangelium isteni magvából termett terepélyes családfának birtokában, mellynek dúsan viruló ágai valóban méltó gyümölcsöket is termettek az életadó töről? Isteni erő növelte szellemnagyságai hasonlíthatlanul túlmagaslották a pogányság legdicsőítettebb nagyságait, midőn tudniillik megtörhetlen szilárdságú hitvallói s vértanúi erélyökkel, tehát az öngyőzelem igazi erényével, melly bennök kiválólag nyilatkozik, részint hatalmasan megcáfolták, részint meghódították a legvirágzóbb pogány nemzetek bölcselőit; csupán az igazság hímzetlen bevallásával kifogtak a ragyogó szónoklatú sophistákon, türelmökkel a fegyveres kinzókön, rendíthetlen állhatatosságukkal s egyszersmind példányszerű szelidségökkel a vad szeszélyű, a határtalan gögü imperatorokon. Már a viláгурalom kezelői elvégre belefáradván az ártatlanok üldözésébe, leborultak vala a fölismert isteni szellem előtt, lerombolták a páratlan művészetű pogány szobrokat s templomaikat az érzékiség bálványaitól kiürítvén, a szenvedésnek diadalmas jelével díszíték föl. Már a katakombák rejtekeiben lappangó isteni tanok nagyszerű feltámadást ünnepeltek volt; miután a századokon át elzárt fény visszatartatlanul szétömlött s eláradott a fogékony keblekben. Csodákkal dúsz hódítása ellenállhatlanná erősült széltében; miután már a világbirodalom fölött győzedelmesködött vala.

Illy diadalok után hogyan kegyelhetette volna a hatalmasan terjedő kereszténység a fejletlen hitregés nemzeti vallásoknak az ő elvitázhatlan dicsősége előtt megsemmisülő gyarlóságait, sőt némelly népeknél kegyetlenségekkel is rokonult szertartásait? A kereszténység illetén ragyogó fényének okvetlenül homályba kelle ejteni a kiskorú nemzeti fejleményeket s mögötte igen is eltörpült pogány hagyományokat; sőt nem csoda, ha bensőbb elfogadása nyomán dicstelenné hervadt annak legfényesebb dicsősége is, ugyanint melly az evangéliumi tan szerint hiú földi célokért, mulandó uralomért, nyers erővel, lázas szenvedélylyel, egyenjogú testvérek letiprásával szöröztetett vala. — Mivé kellett ekkoron annak a néptapodó győzelmekkel büszkélkedő hősieségnek válnia a valódi keresztény erénnyel szemközt, mellynek az érzéki szenvedélyek, a testi vágyak s gonosz szellem elleni harc volt magasztos feladata, melly főleg az öngyőzelemben lelte igazi diadalát. Mert hisz már a pogány költő is ilyennek hirdeté az igazi szellemerényt: *Fortior est, qui se, quam qui fortissima vincit moenia, nec virtus altius ire potest. Martialis.*

Nem kelle-e a fönnen kelt hit nyomán mindannak, mit addig a pogányság bálványozott, a gonosz szellem bélyegével aljasulnia, s előbbi hódolat-érzetének gyűlöletté változnia?

Az erkölcsi romlás, melly a legföltünőbb míveltségű, görög és római nemzet keblében saját íróik tanúsága szerint is már undorítóvá fejlődött, az érzékeknek hizelgő polytheismus (sokistenűség) eredményeül tekintetett, szintűgy különösen a római népnek korlátlan hatalom s kincsvágya is, — melly annyi nemzetek bús romjain tombolta vad diadalait kegyetlen áldozatokúl terítvén azokat honi istenségeinek bálványai elé. Mindez végre elháríthatlan átkot idézett elő minden az érzékiségnek kedvező vallás ellen.

Hogy az uralomra jutott kereszténység hívei néhutt keserűek voltak a legyőzött pogányság dacos maradványai s ittott még a hatalmas tilalom dacára is kegyelt emlékei iránt: vajjon csodálható-e az általuk vagy elődeik által kiállott tömérdek üldözésnek e némű visszatorlása? — Igaz, hogy az a keresztény elv ellenére történt, melly az ellenség iránt is jótékonyságot parancsol, s egyáltalán minden üldözés ellen tiltakozik: de nem a sz. lélekkel megférhetlennek tartott sátán műveiül tekintettek-e a pogány vallás hiedelmei, mint amaz üldözéseknek, mellyeket a kereszténység a vérzivataros századokon át szenvedett, sugallói? — Csak az *amicus personae inimicus causae* elv szerint s az isteni hit érdekében véltek cselekedni, midőn az e hitök szerinti rosznak forrását mindenképp ellenzötték. Legfőlebb ártatlan viszonzásnak tartották a vértanúi kinokért legalább az élettelen emlékeket, a hiú bálványokat, botor hiedelmeket, pór babonákat kiirtani. Pogány (=paganus falusi, pórias) névvel illettettek a teljes diadalra jutott keresztények által a már végképp megbukott ellenféliek, a mythikus hitnek falukra szorulta követköztében.

Ennyit a szellemi megújulás nagyszerű eseményeinek illő méltánylatára elfogulatlanul felhozhatónak vélünk, némelly téveteg okoskodás ellensúlyozása végett éppen a nemzeti őshagyományok böcsét érdemleg kiemelni célzott elnéklődésünk közben is. Mert nem ritkán hallható, kivált a fölületes gondolkodásúak szájából napjainkban olytán nyilatkozat, melly a legüdvösebb tanok elleni hálátlan kifakadásokkal száll a nemzeti érdekek védelmére. Az illy egyoldalú felfogások azon — fájdalom! — nem éppen ritka tapasztalatok miatt jönnek tévedésbe, mellyekben az emberi gyarlóságnak a legszentebbel is galád visszaéléseit ismerhetni föl; mellyekre nézve azonban az igaz bölcsesség azt tanítja, hogy *abusus non tollit rectum usum*.

Volt alkalmunk az iménti súlyos idők folytán többé kevésbé hangosan elmondott illy véleményeket hallhatni. Némellyikök az ugynevezett „szépirodalom“nak holmi nem igen szép termékein s a röpirodalomnak némelly igen is alant kullogó szüleményein kívül egyegy hirnevesebb történeti műnek kikapott részleteire támasztá hiedelmét. — Volt ki a szorgalmasan búvárkodott Jászay Pálnak „A magyar nemzet napjai a legrégibb időtől az' arany bulláig“ című művében néhutt p. a 322-ik lapon nyilvánított megrovásaira s egyébűtt is helylyel közzel vádlólag alkalmazott szinczéseire hivatkozték. A körülményeket gondosan egybevető elmélködés ugy találja, hogy illyesek a nemzetiség ügyének szerfölötti buzgalom következtében félszeg felfogását tüntetik ki. Mire nézve Erdélyi János is óvólag figyeltet „A hazai bölcsészet jelene“ című művének VI. és VII. fejezetében, hol különösen szent István első királyunkra vonatkozólag e jelentékony szavak nyomán: „Meg kell vallani, hogy a nemzetiség eszméje sokképpen hevített és csalt bennünket“ imigyen nyilatkozik: „Szent István kora azért volt és marad is nagy, mert az europai uralkodó eszmék színvonalára emelte s vívta föl nemzetünket. És mégis hallottam a nagy királyról nagy dicséretet és nagy kárhoztást. Tudni való, hogy nemzetiségi elv után járt ki számára ez utolsó, eszmei szempontból az első. Kérdjem-e, mellyik méltóbb gondolkodás s igazabb ítéletmondás? Így vannak sokszor összeűtközései az eszméknek, melly esetben csak a tiszta, minden előítélettől ment szabad felfogás az egyetlen biztos vezető“ stb. De az előítélet nélküli szabad felfogás nem közönséges tehetségű s langyos szorgalmú lelkek tulajdona. Ritka emelkedöttségű szellem s igazi nagylelkűség bírhat csak avval a kellőt némileg megközelíthető mérvben. Ugy látjuk az elég magasan szállongó europai tudományosság is nagyon gyóren tüntet föl valóban tiszta s minden

előítélettől ment szabad felfogást a szó igazi értelmében. És ha a közös elfogultságból nekünk is jutott némi adag: már magában véve sem csoda, meg mostoha körülményeink is sokképp indokolják elfogult önszeretetünket. Vajmi kevés igaz szeretetben részesültünk mi máshonnét. — Nekünk legalább úgy tetszik, hogy az, mit államszervező királyaink a keresztény hit valódi érdekében tőnek, egyszersmind az eszélyesen fölfogott nemzetiség jótékony biztosítására történt. Fönmaradhatott volna-e törzsétől elszakasztott nemzetünk a kereszténynyé lett Europa közepén mindünnen idegen elemtől környezve a testvéresítő hit fölvétele nélkül?!

Az elfogulatlan elme tisztán belátja, miképp a magyar államalkotmányt nem lehet biztosabb alapra helyezni, mint a keresztény hitnek álladalmi vallássá tételére. És ha ez elődinkben hű harcosokat nyert; bizonyára nemzetiségünk csak abba oltatása által virulhata idővel gyümölcsözővé. Államszervezetünknek közel ezredéves fönmaradása egyes ellenkezőt tanúsítani látszó adatok dacára is nagyánt e szent frigynek köszönhető; sőt legszebb fejleményeinek kiváló része közvetlenül annak gyümölcse. Mi volt nekünk s mi maig is a kereszténység nemzeti tekintetben? E kérdés méltó tárgyát képezheti legünnepélyesebb megfontolásunknak. Hazai történelmünknek hosszú folyamán át nem egy jelenség merült ugyan föl keresztény vallási színezetével tévedést okozó, máskor annak érdekében olyképp munkáló, hogy a rövidlátású elfogultság egyelőre nemzetellenes intézkedés gyanánt tekinté: és mégis később helyesebb szempontból s mélyebb okoknál fogva éppen sarkalatos érdekeink javára történtnek igazoltatott a tisztábban látó utókor előtt. Volt elégszer, hogy a valódi hazafiságot honárulás vádjával terhelte, ellenben a galád hondúlást hazafiság gyanánt bálványozta a szenvedélyes elfogultság. Ily keserű tapasztalatoktól a legjobbak sem valának mentek. —

De a történelmi tények fölötti igaz ítéletet s alapos birálatot, ugy tudjuk, nem egy nap, nem is egy korszak; nem egyes egyének, nem is egyes felelközetek mondhatják ki. — A szerteágazó emberi érdekek megannyi nézponot jelölnek ki az észlelésnek; minélfogva az eltérő ítéletek illő méltatása végett főbenjáró dolog az azokat irányzó érdekeknek észszerű rangozása. Ki fogja kétleni, miképp a legbensőbb lényegünket legközelebb illető szellemi érdekek éppen nem sorozhatók holmi járulékiak mögé? Igen is, az erkölcsi törvényeknek igazi alapon érvényesítése kétségkívül fő feltéte minden bármilly parányi erkölcsi testületnek, szintúgy mint bármilly helyzetű egyéniségnek; még inkább a társadalmi községnek s álladalmi szövetségnek. Hisz ez minden egyéb célszerű fejlődésnek nélkülözhetlen alapja. Az álladalmi szerkezetnek magszive: a „*sum cuique*“ elv a keresztény vallás sarkalatos törvényeiben, legfőbb parancsában leli szilárd alapját. És csak ez alapon s amaz élet-erős magszemből fejlődhetik ki a szerves álladalom, mellynek célja igazi népboldogítás. Ellenben az olly „állangépezetek“, minőket akár az anyagelvi bölcsezködés szeszélye, melly elég merész a komoly, sőt főbenjáró viszonyokkal sorsjátékot üzni, kényekedve szerént galabígtat, akár a romboló szenvedélyek lázrohama rögtönöz össze, nélkülözvén amaz életadó elemet, mint a hiú önhittség kártyavárai a körülmények első zivataraiiban összeomlanak.

Fölösleges már vítatni, miképp e szempontból tekintve az országulás kellő fejlődését, az europai államok erkölcsiileg kényszerülve voltak a keresztény vallást, melly első föllépése óta csodaszerű eredményekben dicsőült a valódi emberi méltóság helyreállításával, mint kellőleg kifejtendő országultságuk legszilárdabb alapját, mindjárt szervezkedésük kezdetén állami vallásul elfogadni s e sürgető érdeknél fogva minél előbb általánossá terjeszteni, — hol

pedig a sokaság nyers ereje még hathatósan ellenszegült, az észszerűleg meg nem győzhetőket a kifejlődés-igényelte békének eszközlése végett egyelőre külső kényszerrel is reábirni; hogy így előlegesen meghódítatván az ártalmas dac, majdan a belső elfogadás sikeresebben eszközöltessék. Mert, bármit mondjon is az érzelő okoskodás, folytonos tapasztalás tanúsítja, miképp legvalódibb javunknak, legszentebb érdekeinknek fölkarolására gyakran nem kis mérvű erőtetéssel kell reá biratniok a túlnyomólag érzéki hajlamuaknak. —

Igazolja ezt maig is számtalan körülmény a népnövelésben, szintűgy mint a gyermekoktatásnál.

Mint látjuk, a végleg kivívott siker az erősebb akarat előnye mellett tanúskodék, ugymint mellynek a gyöngébb rész meghódolni kénytelenült. — Azonban az ellentállás is több helyütt sokképpen támogatva majd szerencsével majd túlerővel dacolt néhol meglehetősen alapra támaszkodva, másutt nyomós érvekbe fogódzva. Nem csak a fejletlenek tetemes száma, de néha a hódítók balfogásai is indokolják a történt ellenszegüléseket. Ha azonban meggondoljuk, mennyi szellemi emelkedöttség s egyszersmind önmegalázás, mondhatjuk önmegtagadás vala szükséges főleg ifjabb fejlemű nemzeteknél arra, hogy az annyi ingerrel kecségtető nemzeti vallásról lemondva, az üdvözítőnek kereszt jeléhez esküdjenek: szelidült itélettel tekintünk olykor ellenszegülő küzdelmeikre.

Az elvirult, korhadozó, sőt már mindünnen bomlásnak eredt intézményű nemzetek csupán állami érdeknél fogva is mentő sajka gyanánt, sőt a társadalmi ujjaszületés biztosítékaul tekinthették a szellemileg ujjaszülő kereszténységet. — Hisz a földi lét boldogsága vajmi ritkán esik ki a számításból, még midőn az örökkévalóság ügyei forognak is kérdésben. — Elöttük a föltámadás zászlaja több

tekintetben biztatólag lebegett; s mint nagy Konstantinnak látványán az „in hoc signo vinces“ jelige biztosító buzdításul szolgálhatott a nemzeti föltámadásra, ujlag fölvirulásra: de az ifjuság fejleme javában a szilaj érzelmek hevével, büszke vágyak rohamával, néhol korlátlan nemzeti hatalom felé sovárgó reményekkel teljes nemzeteknél valóban nem csekély lemondásképp tűnik föl ama fordulat, midőn hódítási vágyukat elfojtva, az önmegtagadás mély értelmű jele előtt meghódolnak. Olly jelenet ez, mint midőn kalandos szenvedélyektől ragadtatott ifju a hiúság tündér szinpadáról, hová még annyi kecsgetető inger, annyi varázsfény csábítja, egyszerre visszalépve teljes önmegadással az öntökélyesítés sanyarú pályájára, a szellemgyakorlat zárdájába vonul. Az erejében megtört aggastyán örömetst menekül ugyan a cselekvés izzasztó teréről a nyugalmas elmélkedés biztos árnyékába; mert könnyű szívvel mond le a világ hiúságairól az azokban kifáradt lélek: de a nyugtalan szív, mellyben dicsvágy forr s a világ zaja élénken viszhangzik, csak hathatós válság, a körülményeknek súlyosan megrázó hatalma vagy rendkívüli szellemerőnek befolyása következtében s nem keserű emlékezés nélkül temetkőzik a rideg magányba, melly az ifju kebel tündérvilágát végképp kizárja; habár az fölöttébb gazdag kárpótlásul a fensőbb tudomány, az égi bölcsesség kincseivel kínálja is.

Valóban a multak eseményein tűnődőnek figyelmét igen lebilincselő jelenet az: mint rakják le egymásután dúló fegyvereiket a hosszas tusakodással küzdött népek s mint lépnek az isteni eszmétől meghatva önmagukba szálltan tömegesen az anyaszentegyház kebelébe, hogy a kegyteljes anyának közös fiaivá avatkozván s a testvéri egyenjogúságnak világszerte szövődő szent láncolatába füződvén, kiengesztelten induljanak egy nagy cél valósítására: a drága vérontással megváltott emberi méltóságot egymásban köl-

csönösen kimélve, megannyi családként különkülön hivatásuk teljesítésével egyszersmind az emberiség nagy feladatát tehetségök szerint eszközölni! Lélekemelő jelenet az, mint hat szerte az isteni ige még az érzékies tömegben is, tolmácsolva egyegy ihletteljes választottnak majd erődús, majd gyöngéd szerve által, de az égi sugallat hatalmánál fogva egyiránt hatékony sikerrel; mint figyel az új életre ébredő szellem a fönnen kelt szózatokra; mint megy a bensőbbben áthatottak példájára még az öntudatban erőtlen is mintegy ösztönszerűleg követve a lelki üdv diadalmas jelét. Még a makacs ellenküzdőt is zavarba ejti a közlelkesödés árja, s a nagyszerű átalakulás ünnepélyes jelenetein elnémulva sodortatik az ellenszenvnek már majdnem észrevétlenné csökkent pártja.

Milly ellentétes tünemények a nemzetek életében, milly meglepő válságok az emberi történelem láncolatos folyamában! És mégis a lényegig ható értelem előtt szintolly természetes fejlemül nyilatkozik mindez, mint az évszakok fordulata, mellyeknek látszólag meglepő tüneményei is következetes előremunkálás által szakadatlan folyamában történnek. Már az ős kezdetén sárguló levelek hóna alatt ott van a jövő évi tavasz díszeül szolgáló bimbó. A konok növésű somfának virágai is előre megszámlálhatók már a könnyen nyiló rügyburokban. T. i. a meghült légelöl a benső szervekbe menekült életerő ott munkálja titkon előre mindazt, mit pihenni látszott létegeből a kedvező verőfény földerültével bámuló szemeink elé tár. S nem így volt-e a nemzeti korszakok s történelmi időszakok jelenségeiben is? — Nagyszerű feltünéseket nagy ohajok s lelkendező várakozások előznek meg, ihlett hírnökök jelentenek előre. A világszabadítót századokon át előre hirdeté a jósök egész sora, s midőn az idők teljességében végre megtestesült az ige, az örök igazság: a terhes vi-

szontagságokon okult s fogékonyakká képződött népek közvá-
 varakozásával találkozott. És az igazságnak egyszerű nyelvén
 szólván s hirdettetvén megértetett mindott, hol az emberi lényeket
 teljesen meg nem rontá a bűnmétely, — hol a szellemi uj-
 jászületésre kellő föltételek nem hiányoztak. Itt az aggkor
 bünbánati törődöttsége, ott a romlatlan ifjuság zsöngé
 érzelme fogá föl lelkesülten. Itt a mélyebb alapú tudományos
 műveltség, amott a természeti egyszerűség által nyert lendületet —
 a minden fokozatú lelki állapokra üdvösen ható kereszténység. —

De ki nem látja, miképp a legüdvösbb eszme hatását is
 mind mélység, mind tartósság tekintetében a befogadónak
 lelki minősége föltételezi? A magvetőről szóló evangéliumi
 példázat igazán legjobb hasonlattal fejezi ki a méltán szelle-
 mi magnak nevezhető üdvös sorsát. Ahány hallgató, annyiféleképp
 észleli és szívleli a hirdetett ígét, kiki lelki tehetségeihez képest.
 És a legjavából gyéren befogadott magnak is mennyi kártékony
 elem gátolja kifejlését! Egy Isten, egy hit, egy kereszttség
 hirdetteték az apostolok által, kiknek egyszerű, mert igazmondó,
 nyelvét minden nemzetbeli érté: s mégis hányféle ágazának el
 idő folytán az ő összhangzatos tanaik! Sokkal inkább csodálhatnók
 ezt, ha az emberi érzelmek sokféleségéről annyi tapasztalatot
 nem tárna elénk az élet. Még a szorosban egy testületbe
 csatolt s azon egy parancsszóval vezényelt hadseregnek is
 megannyi egyéne a kitűzött cél felé más-más indulattal s
 különböző szenvedélyvel halad. — Azon egy fensőbb sugallat
 ihlé kezdetben az emberi kebelbe az isteni képmást; és mivé
 lön, mivé fajult az idővel egyegyben! Inkábbad, mint a bérci
 sziklából kristálytisztán kibuzogó forrásvíz, melly a különböző
 földrétegekből megannyi elemmel terhelten s zavarodva foly
 odább, szennyesült el az eredetileg tiszta kép. Csak ittott
 nehéz kísérletek s küz-

delmek által megszűrve tükrözi ismét vissza némileg eredeti példányát. Oh az emberi gyarlóság fölöttébb gyöngé az isteni eszmének valósításában! Még a legerősebbek is nehéz tusáját érezték magukban az érzéki járuléknak a szellemi lényeg ellenében, úgymint melly a maga tisztaságában önkényt s örömet követné az isteni törvényt: de földi hüvelye által vonzatva folyton a röghöz tapadoz. A nagy apostol panasza (rom. 7. 23—25.) meghatólag tolmácsolja azt, mit a legkiválóbb erényűek is mindnyájan éreznek. S éppen ez teszi erényöket, melly küzdelem nélkül nem is támad, de avval arányos, és a valódi tökély felé csak bajosan küzdő törekvés.

Mint egyesekben, úgy kisebb nagyobb társodalmakban kezdettől maig folytonos a jó szellem küzdelme gonosz ellenzékével; mit az ós hitregék számtalan példázatban ábrázolnak; Zoroaszter tana pedig Ormuzd és Ahriman nagy vívásában személyesít. Nem mondhatni, hogy a földi vándorlat jobb ösvényét elég világos jegyek nem jelölik; fényes nyomok sem hiányzanak buzdításul fásasztó utjain; és a cél olly főségesen ragyog az éplátású vándor elé, annyi intó óv, annyi kalauz nyujt vezető kart: és mégis a tévszellem csábítása mennyivel hathatósabb az érzéki ingerekre, s ezek megvesztötöttsége által az elszédült elmékre! Avagy nem sokkal sűrűbb-e a kártékony szellemnek diadalma mindenha, mint a valódi üdvöt eszközlőé? Hogy a gonosz elemnek az üdvözítő tan hivei közt is sokakat sikerült eltántorítani; bizonyítja a történelem, meg előre megjósolá azt üdvszerzőnk a konkolyhintőről mondott példázatában. (Máté XIII. 25—40.)

Alig volt idő, mellynek ne lettek volna fensőbb sugallatú látnokai, kik a multak tiszta tudalmával értelmezik a jelent, és ennek élesebb elemzése nyomán világosabban fölismert csiráiban, még ki sem fejlett magvaiban észlelték

az avatatlan tömeg előtt rejló jövődöt. — Ezekben személyesült meg a nemzetnek még éber öntudata, lelkiismerete. Bennök mintegy menedéket lelt a sokaság által száműzetéssel fenyegetött erkölcsi érzelem. Ők a lényegéből kivetkőzni eredt, málladozó nemzet elé annak ősi mivoltát igyeközének minél élénkebben állítani s ama valódi tövéből újra fölvirultatni a korhadozó törzset. Mint fajtaik megtestesült nemtői állottak őrt a vészek súlyos napjaiban s hangjaikat oly riasztólag emelék néha, hogy az a merevülő konokságot, a fásuló megátalkodottságot is fölrebbenté, olykor fájdalmas föleszmélésre ébreszté. Ámde fájdalom, többnyire meredek örvények szélén hangzanak el téríteni buzgólkodó sikoltásaik vagy éppen nemzetök romjai fölött zokognak szívrepesztő siralmaik.

Mondhatnók, minden korszaknak megvoltak prófétái; de a valódi látnokok sorsa mindig szomorú, többnyire vértanúi dicsőség. A milly tisztán s messze belát a jószem a tökély honába, oly mélyen hat éles pillantása egyszersmind az emberi elfajultság bünörvényébe. És ki érezheti úgy mint a bölcsek magasztos érzelme az erkölcsi sülyedés fölötti fájdalmat?

Lelkesödést kelthet egy szívrendítő szózat, föleszmélésre ébreszthet egy percnyi esemény megriasztó hatalma: de kitartó, ernyedetlenül munkás lelkesültséget, igazi törekvést a tökélyesödés pályáján visszalépés nélkül vajmi ritkán sikerül a legnagyobb szellemerőknek is eszközölniök! Pedig amaz csak tűnékeny lobb; míg emez csöndes, de kiolthatlan lángolás, melly az igaz szeretet szent tüzével hevít. Avagy a nyári zuhatag idéz-e elő oly termékenyítő hatást, mint a lassú s csöndes permeteg? — De hát vajjon a lankadatlan buzgalmú oktatók, ernyedetlen munkásságú bölcsek és szellemi sáfárok célt érhettek-e igazán fajuk körében?

Valóban úgy mutatkozik az emberiség élete évezredek folyamán át, mint az kisebb mérvben az egyéni életben is tapasztalható. Vannak emelkedései, koronként kitünő nyilatkozatai, míg számos korszakok bús hanyatlását, ittott sülyedését tanúsítják. Vajjon elfogadható-e azon elv, mely szünetlen emelkedését általában vitatja, ez által kezdetét sokkal rosszabbnak állítván? A tapasztalás ellenkezőt tanúsít. De a mélyebben észlelőnek még sem lehet amaz átelleni túlságban megnyugodnia, miszerint az emberi szellem folytonos apadás által végleges kifogyását éri. Ellenben az észszerű összevetés inkább a célirányos emelkedést tünteti elő; habár a részleges fogyatkozás mégannyi nemzetek sülyedésében mutatkozik is. Mintegy vándorlása a szellemnek látszik az emberi míveltség magasabb nyilvánulataiban feltüncdözni. Mintegy bűvópatak módjára jelenkőzik az másmás szerveken át, majd e majd ama módosulatban nyilatkozva. Rokonsága az öröklő szellem lényegében alapszik. Innét van, hogy idő és térnek elkülönítő dacára szövetséges frigyben találkozik. Ha hogy eltérni látszanék is egymástól; végre egymást karolja s együvé elegyödik, mint a hellén mythosban Alphcios és Arethusa regés folyama.

Vessünk azonban ismét egy pillanatot az egyéni élet jelenségeire. — A megszületett kiseded kezdetben, — nem érintve még a romlottság ártalmas lehétől, habár nem menten az érzéki részében rejló rosz hajlamtól, — úgy jelenik meg, mint jobb világból származott szellemrügy, sirással jelentvén fájdalmát, mintha vesztett édene miatt keseregne, mellybe angyali álmái még gyakran átszenderítik e siralomvölgyéből. Olly kedélyes mosolyra, olly odasímuló bizalomra birják őt a jobb szívek rokonérzetei, míg tiszta érzelmeit kártékony behatás nem éri: de midőn már az állati részt jobb lényegének rovására fejtötték ki benne oktalan ápolói; mindinkább tünedőzik elbájoló kedvessége, gyöngéd odaengedése.

Háttérbe szorulnak boldog álmai, s a vele enyelgött angyalok helyett démoni arcú rémek riasztgatják föl háborgatott szendergéseiből. — Vajmi kevesen vannak azok közt, kikre a gyöngéd gyermek első gondozása háramlik, helyesen belátók: mi mindent kelljen eltávolítani a drága csirától, nehogy arra kártékony hatást s olykor alig kiirtható veszélyes benyomást gyakoroljon! Pedig ha valami, bizonyára a magzatok első ápolása komoly figyelemre méltó, igazán életbe vágó. És fájdalom, mégis nem nagyobb részt bábjátéknak tekintik-e még a gyöngéd anyák is a kisdedekkel való bánást?

Ne legyen csak a legközelebbi környezetben elég okosság arra, mint kelljen a gyermeknevelést már a bölcsőnél kezdeni s azontúl folyton józan következetességgel folytatni: csakhamar erőt vesz a rossz elem a gyöngé magzatka egész valóján. A fékezetlen vágyak gátolhatlan szenvedélyekké konokulnak, s a száműzött őrangyal helyét a bűnre ingerlő sátán foglalja el.

Szeretnők, ha a gyöngéd anyák a sok divatos játékszer s kártékony csemegék helyett oly képeket adnának gyermekeiknek erkölcsös könyvecskék mellett, mint a minőkre kiseded korunkból emlékszünk, mellyek feledhetlenül edződnek a fogékony szívbe. Ilyen vala a többi közt az, mellyen a balról rosszra csábítgatott gyermeket a jobb oldalán sírva esdeklő őrangyalka rángatja vissza, oly féltékenyen fájdalmas arecal lesvén ingadozó elhatározását, hogy a figyelemmel néző csaknem remegni látja. E kép hatásáról tanulságos példákat hozhatnánk föl. Alkalmilag legyen ez is egy kis gyöngéd szemintés azoknak, kikhez különben vajmi fájdalmas sohajtásai volnának a céltudatos nevelés-tannak! —

Úgy van; a gyermek parányi belvilágában is már az ellenzék üti föl táborát engedetlenség, követelés és ma-

kacsság tusakodásában jelenközve. És vajmi gyorsan túlnövi az elég korán el nem fojtott, sőt több oldalról még támogatott rossz hajlam a lassúbb fejlődésű jobbat, mellynek csak némileg szilárddá edződéseig konokká is fajulhat amannak meghódítani elmulasztott daca. — Az önkényt termő s szaporán föltolakodó dudva szinte észrevétlenül nyomja el a nem elég gonddal ápolt hasznos növényt. — S így az eleve jó, közkedvességű gyermek is csakhamar elbizakodva korlátlan kényében, mint szilaj ellenszegülő pajkoskodik már a legjobb akarat ellenében is; zsarnok vágyait erőködik érvényesíteni azok irányában, kiknek engedelmesködni szent kötelessége; s bitorkodni merészel mindütt, hol szerét teheti. Ellenben célszerűen ildomos velebánás következtében mintegy ösztönszerű hódolattal szívleli a fékező szabályt, s a megszokott jó irányt elsa-játított természetként követi többé kevésbé következetesen; a mennyiben a tévesztő kísértetek hatásának ellene bír állni. E küzdelem igazi diadalmaihoz azonban bizonyára nem csekély szellemi gyakorlatok juttatják, mellyeket minél korábban kezdeni s célszerűen folytatni valóban igen is főben járó dolog. Hogy a rossz szenvedélyek gyarapodását sokszor merőben ellentétes befolyások is eszközlik: eléggé bizonyítja a mindennapi tapasztalás. Vásottságot fejleszt a túlgöngéd szeretet épp úgy, mint a túlszigor meg-átalkodottságot.

Nem csak az ifjuság hajlékony kora van azonban az elszedülés folytonos veszélyének kitéve: de nem ritkán tántorodik megállapodott elveiben még a férfierély is; sőt mint néhány adat bizonyítja, egynémely bálványozott egyéniség olykor az erkölcsi érték bámulatos magasságáról bukik alá. Tisztelet illeti ugyan az öregséget, úgymint melly bokros tapasztalatainál fogva az értelem, ítélet és tanács böcsös gyümölcseinek leltára; de nem minden kivé-

tel nélkül. S ez okból figyelmeztet a közmondás, hogy még „a vénség sem óv meg a botorságtól.“ Sok helyett elég példa a hírhedt bölcseségű Salamon. S ha több kell, akárhány lehető a történelem évlapjain. Éppen nem ritkaság a nagy lélekkel együtt nagy gyarlóságot, a nagy tudománnyal nagy balgatagságot azonegy egyénben társultan találhatni; ha ugyan a szokásos nevezés szerint vesszük e ságokat: noha egyébként a közmondás is azt tartja, hogy bizony nem mind arany a mi fénylik.

Bizonyára bármilly mérsékelt bírálattal ítelve is kénytelen a kevésbbé elfogult ész bevallani, hogy a tökély igazi fogalmához képest még a legtündöklőbb csillagokban is föltetsző homályfoltok vannak. — Különösen az úgynevezött „kritikus időkben“ tapasztalható, mint inog nem egy rendületlennek tartott jellem is a bonyolult viszonyok közt. Próbaköre tevő válságos körülmények rostálják meg leginkább az emberlénynék erkölcsi minőségét. Vajmi sok keserű tapasztalattal s nem egy elhülesztő jelenséggel oktatják a súlyos idők az okulni képes elméket! Mennyi szívpoklot tárnak ki undorító látványul! De e közben egyszersmind a szerényen elzárkózott kebelkincseket is láttatják vigasztaló ellentétül; hogy elváltan mutatkozzék a tiszta buza a konkolytól, s megbíráható s megkülönböztethető legyen a gonosz rügytől a jó gyümölcs. — Drága áron, de nem kis mérvben juthatott részünkre is e böcsös tanulmányból az iménti időkben. Vajha igazi okulásul szolgáljanak zokon esett él-ményeink! —

„Ki az, és magasztaljuk őt, mert csodálatra méltótón,“ mint mondja az irás (Bölcs Sirák. 31, 9), ki a társadalmi élet megrázkódtató kísértetei közepett sem tántorított el a sűrűen környező csábok által?!

Kit pedig az indulatok és szenvedélyek fölötti ollyatén győzelem dicsóítne, hogy a római jeles lantosnak „justus

és tenax propositi (igazságos és föltételéhez hű) férfiaként az omló világ romjai közt is rendületlenül állhatna bármilly viszontagsággal szemközt: valóban azt eszményi nagyságnak lehetne nevezni. — Átallag az emberi erényről csak az látszik állani, mit ugyane költőnek más mondata állít, hogy t. i. az a legjobb, kit legkevesebb hiba terhel. Optimus ille est, qui minimis urgetur.

Nevezzük bár az emberi törekvéspályát a haladás göröngyös, tekervényes ösvényének, melly annyi botlasztó gátot mutat, vagy a tökélyesedés hegyvölgyes útjának, melly majd föl majd le, majd jobbra majd balra kanyarogva visz a kitűzött cél felé; — mondjuk bár, hogy mint a vándor gyakran utközben elestélődik, mielőtt a kitűzött állomásra eljutna, vagy éppen a közbejövő akadályok s vészek elől eszélyesen óvakodó kitérengése miatt bonyolódik még veszélyesebb tévelyekbe, — hogy Odysseus módjára kénytelenülvén bolyongni, sovár tekintete gyakran megközelített célpontját is rögtön ködbe borulni látja s „Ithakája partját éri, de hazáját nem isméri:“ vagy bármilly példázó képbe foglaljuk az emberi élet szövevényes folyamát: a történelem és tapasztalás számtalan jelenetben tanúsítja, miképp fény és homály, ész és szenvedély szakadatlan küzdelme közt tör előre a szellem fejlődése, nem ritkán tévesztve célját, tévesztve ösvényeit, mint vándor akadályteljes utakon; indult legyen bár a legjobb irányban, de csalatva álfény, ködalkok s kápráztató légtünemények által, sokszor a bölcs óvások, világosan intő jelek dacára is visszás helyzetekbe bonyolódik. Talán nem mondható túlzottnak ama hasonlítás, mellyel az élet viszontagságait számos gondolkodó alkalmasan ábrázolhatni vélte, hogy tudniillik olyképp ostromolják azok a halandót, mint fölháborodott tengernek ádáz hullámai a gyöngé naszádon evezőt; miközben a veszélyek egész serege környezi a habként hanyatottat. — Ha

átalán nem is, de gyakran illy jelenetekben is gazdag az élet. —

A haladás e küzdelmes tusáját kezdettől fogva korunkig bőven tanúsítja a történelem. — Hová kellett volna már jutnia az emberiségnek az isteni intések vezérlete mellett; ha a multak tanulságain kellőleg okulva igazi feladatát szem elől nem téveszti! Holott ellenben a valódi fény helyett a csalékony lidérectünemények után rohanó vágyai maig is majdnem ugyanazon tömkelegben keringését tüntetik elő, mellyben a mult évszázadok és ezredeknek sokszor mély szánalommal emlegetött ivadéakai bolyongtak; noha a vezérszellemek olly fényes nyomai sugárzanak át közülük.

Tekintsünk szét lehetőleg elfogulatlanul bíráló pillantással, és lehetlen észre nem vennünk, hová szorítá már az anyagi irányzat felé túlsúlyljal hajtott törekvés a magasztos feladatú tisztán szellemit; lehetlen be nem látunk, hogy erkölcsi haladásunk az első kereszténység bámulandó erélyével összemérten bizonyára búsító arányban áll. Az álcivilisatio, melly az egyszerűbb életmódú népekre olly dölyfösen szórja a barbár nevet, erkölcsi tekintetben ma is épp olly méltán utalható a becsmértelt együgyű népek természetes józanságára, mint a római s görög elműveltség figyelmeztetve lön az épen gondolkodók által a gögösen lenézett Skythákra s egyéb romlatlan nyers erejű népekre. Csak Horatius és Justinus intéseit is elég volna említnünk. Amaz (Carm. L. III. 24) „Intactis opulentior“ kezdetű költeményében a legszebb dicséretet mondja a Skythák és Getákról e szavakban: „Campestres melius Scythae... vivunt et rigidi Getae... nec dotata regit virum coniux, nec nitido fidit adultero. Dos est magna parentium virtus et metuens alterius viri certo foedere castitas, et peccare nefas, aut pretium mori.“ Ehhez csatolja aztán a rómaiak ellen szóló kemény intelmet. — Justinus pedig (L. II. c. II.) a Skythák

erkölcsseit és szokásait tárgyaló fejezetében e szép vonásokat tünteti föl: „Justitia gentis ingeniis culta, non legibus. Nullum scelus apud eos furto gravius. Aurum et argentum non perinde ac reliqui mortales appetunt... Haec continentia illis morum quoque iustitiam edidit, nihil alienum concupiscentibus... Atque utinam reliquis mortalibus similis moderatio et abstinentia alieni foret... Prorsus ut admirabile videatur, hoc illis naturam dare, quod Graeci longa sapientium doctrina praeceptisque philosophorum consequi nequeunt; cultosque mores incultae barbariae collatione superari. Tanto plus in illis proficit vitiorum ignoratio, quam in his cognitio virtutis.

E kézügybe eső idézetben kívül még akárhány nyomatérteljes adat volna felhozható akár a tanuló ifjak kezei közt forgó művekből is. Mert, alkalmilag csak úgy mellékesen legyen mondva, az a jobbról balról uton utfélen annyit szütyongatott ó remekirodalom vajmi sok illy őszinte vallomással oktatja buzgó tanulmányozóit! Azonban mi elégejük ezennel csak érintőleg utalni azokra, főleg a kiválólag erélyes nyelvű s férfias gondolkodású Tacitusnak ama helyeire, mellyekben a romlatlan népek természetes mérsékeltségét a római mívelt romlottsággal állítja szemközt. — És talán sok más idézetnél szólóbb érvekül állhatnak ama nagy jelentőségű nyilatkozatok, mellyeket az Üdvözítő a kisedekről, mint az ártatlanság s természetes egyszerűség példányairól mondott. Különösen Máté XI. 25. XVIII. 2, 3, 6. Márk X. 14—16. Luk. X. 21 sat. — A kezdetleges állapotú s romlatlan ősi erkölcsű népre is szintűgy vonatkozik ezek nyomatérteljes tartalma.

Hogy a gyarlóság szenvedélye a keresztény hit újdonsavatottjaitól sem távozott egészen: csak annyit bizonyít, hogy az igazi tökély vajmi távol esik a pályaküszöbtől, és hogy a mély érteményű keresztet többen vállalták küljelül,

mint fogadták a szívbe, meg a mit elég bőven látunk minden lépten nyomon ma is, hogy a jó elveket vallják ugyan sokan, de csak kevesen követik. — A meghívottak száma nagy, a választottaké kevés, mondja az irás. Máté XXII. 14. Mindütt s mindenkor csak kivételes a tökély, s azért olly kiváló, mert messze túlnövi a közönségest.

Ama látszólag ellentétes átmenet mutatkozik némileg a kereszténység által alkotott új korszakban is, melyet főnebb említettünk, — a természet ama szeszélye, melly az alig levetkőzött iméntivel türelmetlenül szembeszállva küzd, olykor még azonagy alapon, tán éppen a címül kitűzött elv ellenében s azonagy szenvedélynek csupán ürügyét változtatva: mi gyakran nem egyéb, mint önmagának kárhoztatása másban. — A Saulusból Paulussá átváltozások mindenha csak jelesebb kivételek, noha kisebb nagyobb példákban többször is tünnek föl a keresztény vallás története folytán, melly tagadhatlanul egyik legtanulságosabb részletét képezi az emberiség egyetemes történelmének. Az égi gondviselésnek valóban csodálatra méltó ujjmutatásait még világosabb nyomokban ismerhetni föl eseményei közt, mint a mulandó érdekek küzdelmeiben; meg a tényező egyéniségeket is bensőbbben jellemzik a legfőbb eszmék iránti szellemi viszonylataik. — Kétségkívül, hogy a tárgyilag azonagy hitelv alanyilag megannyiféleképp fogalmazható; valamint azonagy kép megannyi módosulatban tükröződik vissza a különböző alakú s minőségű tükörből.

A józan bölcselkedő nem vonhatja kétségbe, mit ama nagy apostol, ki a héber s görög műveltség mély ismeretén fölül az Üdvözítő tanainak is kitünőleg alapos fogalmával birt, emleget, hogy t. i. a megváltó isteni tana a kiskorúságból kiemelt szellemet a férfias érettségbe emeli, megadván törekvéseinek azon fensőbb nemű irányt, mellyben munkálnia feladata, hogy valódi rendöltetését teljesíthesse,

Igen épületes, mit erre vonatkozólag az ephesusiakhoz írt levél IV. részében mond. Jelentéköny továbbá a Galat. írt l. IV, 1—6, a Zsid. V, 13, 14 sat. A kereszténységnek közel kétezredes élete eddig is bőven igazolta ez áldásos befolyását. Avagy mutatható-e föl vallás, melly annyi sikerrel bírná az emberlényt igazi célja felé vezérelni, melly annyi szellemhóst növelt volna föl s tett volna valódilag nagygyá, mint a keresztény hitnek lángbuzgalma? —

Nem tagadhatjuk meg méltányos elismerésünket azon számos kitünőségektől, mellyek az emberiséget az ó korban diszíték; hisz a mennyei gondviselés szünetlen örködését kell abban is fölismernünk, hogy a szellemnek drága kincseit mindütt s mindenha osztá, szintúgy mint egyéb áldásait is hinti az összes mindenségre: de számtalan nagy jelenség szembeállításával igen könnyen bebizonyíthatónak látjuk, miképp a kereszténység előtt s ennek körén kívül föltűnt nagyságok inkább bámulatra méltó kivételek; míg a kebeléből fölsarjadottak a legfönségesebb példánynak rendszerint való szellemszülöttei. Még ama csodálatra méltó nagy önmegtagadások és az érzékiség fölötti kiváló diadalok sem ingatják meg e hiedelmünket, mellyeket p. a Sanjassi-knak nevezött hindu brahmanok testsanyargató szellemgyakorlataikról olvasunk. Sőt úgy látjuk, a leglényegösebbre, a legfőbb érdekre nézve a valódi tudománynak szigorú párhuzamításai is részünkre bizonyítnak. A ki nem véli az egybevetés fáradsalmát tanulság nélküli foglalkozásnak; e meggyőződést üdvös eredményül nyerheti alkalmas műveknek figyelmes áttanulmányozása nyomán; minőket alaposabb világtörténelmi művekben kijelölve találhatni.

Nemcsak a közsorból kiváló egyes szellemnagyk létrejöttét köszönhetni azonban az evangéliumi tanoknak: hanem különösen a nagy sokaságnak is olytén képződését, mellyhöz nem hasonlítható bármellyik vallástannak gyakorlati

eredménye. A társadalmi életnek legcélrányosabb fejleme a keresztény hitben nyeri leghelyesebb alapját.

Hiába kísérté meg a leggáncsoskodóbb kritika a keresztény erkölcstannak rostálgatását; hiába méregette avval össze bármelyik bölcselmi rendszert, melly attól elütő alapon sarkallik; vagy bármely nem keresztény feleközet elveit s tantételeit: az emberi lélek fensőbbi viszonyait, igényeit s kötelességeit kellőbben ki nem fejezi, meg nem határozza egyik sem. Különösen pedig az emberi akaratot az isteni akaratnak hódoltatni s az isteni törvények iránti észszerű engedelmességre birni bármely más hittudomány nem képes oly mérvben, mint a tevőleges keresztény hiterkölcstan.

Mindez annyira bebizonyult tény; hogy valaki előtt vítatni olyképp tünik föl, mint annak helyes felfogását kétségbe vonni.

Ha, mint szokás, ellenféli nyilatkozásokkal is akarjuk állításunkat erősítgetni: Diderot-n kívül akárhány túlbölcselkedő példáját hozhatjuk föl, kik, habár holmi hiú tekintetknél fogva a szabados bölcselködés részére küzdöttek is, a bibliának a szellemképzésre legjótékonyabb befolyását tényleg igazolták. Nem egyszer hallottuk s olvastuk a könyvek könyvének magasztalását olyanoktól is, kiknek lelkében annak szelleme nem igen honos. Mellözzük tehát az önmagukkal ellentétes lelkek igazoló érveit szintúgy, mint nem építhetünk ellenmondásaikra. Kik gyakran magok is bevallják, hogy bölcselködésük s gyakran meggyőződésük is nagyánt jó vagy rossz kedélyüktől függ; tehát hogy az nem egyéb, mint a szeszélyes elmének játéka s így az időjárás szerint változó: azoknak állításai a főfő eszmékre nézve nem birhatnak nagy nyomatékkal. A keresztény szellem tényleg szól. — Mit tanít, mindenki előtt nyílt, ki lelkét befogadására kitérta. Szintúgy látható, mit eredményez valódi tanítása. —

Csak azt nem mellőzhetjük érintőleg fölemlíteni: mit tanít különösen a szeretetről, mint főparancsáról, mint sarkalatos alapelvéről; mert társadalmi életünk minden viszonyai, intézményei ettől nyerik legfőbb érvényüket. Bizvást kérhetjük, melyike a vallásoktató bölcseknek, a bölcselmi rendszereket alkotó tudósoknak építé tanait olly alapra, mint a minőt szellemi alkotmányának szögletköveül letett a mi megváltónk a szeretetnek kettős parancsában? Vagy hol található a boldogító szeretet elve olly magasztosan értelmezve, mint az új szövetség könyvében? — Az idézetek hosszú sorát kellene adnunk, ha csak a legmeghatóbb részleteket akarnók is itt fölszámlálni. Elégeljük csak röviden érinteni, hogy a legfönségesebb szeretetnek megtestesült eszménye minden szavában, minden mozzanatában azt valósítá meg, s az ő magas példája nyomán tanítványai is annak lehetőleg példányszerű kifejezésére töreködtek szóval és tettel. Különösen Sz. János és Pál apostolok iratainak mondhatni minden sora az igazi szeretet magasztos lángját leheli, s mélyen meghatólag értelmezi.

A számos szebbnél szebb közül Sz. Pálból csak ama valóban remek helyeket idézzük, melyekben fölülmulthatlan hatálylyal tolmácsolja e magasztos fogalmat: „Ha bár embereknek, vagy angyaloknak nyelvein szólnék is; de ha szeretetem nincsen: olylyá lettem, mint a zengő réz, vagy pengő cimbalom. És ha jövendőmondóságnak ajándékával birnék, és minden titokba belátnék, és minden tudományom volna is; sőt ha ollyan erős hitem volna, a millyen a hegyek átvitelére is elegendő: de ha szeretetem nincsen, semmi sem vagyok. És ha elosztanám is a szegények táplálására minden vagyonomat; sőt ha testemet tüzre adnám, úgy, hogy elégjek: hogyha szeretet nincsen én bennem, semmit sem használ nekem. A szeretet hosszútűrő, kegyes, nem irigykedik s a t. A korinth. I. L. XIII. 1.—13. — A rómaiakhoz

írt levelének VIII. részét pedig így fejezi be: Vajjon kicsoda szakaszthat el tehát minket a Krisztus iránti szeretettől? Nyomorúság-e? szorongatás-e? üldözés-e? éhség-e? mezítelenség-e? veszedelem-e? fegyver-e? — — Mivelhogy a mint irva vagyon; te miattad naponkint üldöztetünk, úgy tekintetünk, mint a vágószékre kijelölt juhok. De mindezekben győzödelmeskedünk az által, a ki minket szeret. Azért bizonyos vagyok, hogy sem halál, sem élet, sem angyalok, sem fejedelemségek, sem hatalmasságok, sem jelenvalók, sem következők, sem magasság, sem mélység, sem akármely egyéb teremtmény nem szakaszthat el minket az Istennek szeretétől, mely a mi Urunk Jézus Krisztusban alapul.“

De a valódi hatás élvezhetése végett egészen kell azokat a fönséges tartalmú leveleket olvasnunk s a valóban fölemelő érzelmeknek szívünket teljesen átengednünk. Csak úgy győzödünk meg azoknak valóban fönnen kelt erejéről. — Szent Jánosnak, a magasztos lelkű apostolnak számos igen jeles helyei közt csak az I. levél 3-ik és 4-ik fejezete tartalmát említjük. Azonban nehéz ott a válogatás, hol nincs is, a mi a fogékony lélekre vonzó ne volna.

Ismeretes előttünk sok szép beszéd, mellyben az emberi elme a szeretet legnemesebb érzelmét kifejezni eröködött; de mind hiába méregettük össze azon hatályos nyilatkozatokkal, mellyekben szent könyvünk azt fölülmulhatlanul tolmácsolja. Úgy tartjuk, nem is lehet azt az igazán mennyei érzelmet alkalmasabban kifejezni, mint a hogy azok kimondták, kiknek szívök olly bensőleg, olly igazán érzé. Annaira alaposnak véljük amaz állítást, mely szerint valódi-lag hathatósan csak az igaz és mélyen áthatott érzelem képes szólni, mellynek teljességéből fakadván a beszéd, hímzetlenül is betalál a nem fásult szivekbe, s fölgyulasztja az ép érzelmeket. Kénytelen azt a józan irányú szépműtan is bevallani, hogy a valódi szép nem csupán az ámító külidomtól függ.

Mint általában a valódi remek műben az idom teljesen megfelel a tartalomnak, sőt szerves kapcsolatban van az eszmével: oly egyszerűen fönséges a biblia nyelve főleg a legmagasztosabb eszmék előadásában, hogy e nőmben az igazi előadás számtalan példányait lelhetni benne.

De vajmi különböző is az erény fogalma benne attól, a mi e néven egyébütt olykor igen is ékes szavakban emlegettetik! — Tiszta az az érzéki salaktól, szigorúan elkülönítve amaz önző érzelemtől, mely többnyire gyarló érdekét tekinti a bármely irányban tanúsított szeretetben is. Test és vérből, vagy az avval szerfölött szövetséges lélekből nem nyilvánlik olyan fensőbb nemű erény, oly igazi szeretet, mely önzetlen áldozatokra kész! —

Innét a test szerinti bölcsesség, e világ tudománya a kereszténység sz. könyvében olyképp állítatnak szembe az igazán szellemivel, mint a sötétség a világossággal, a kábáság a józansággal. Igen határozottan elkülönítve látjuk a szent lapok mindegyikén a szellemit az érzékitől, a fensőbb neműt az alantitól. — Azonban nem lévén föladatunk e vonzó tárgygyal tüzetösen foglalkozni, ennyit csupán célunk igényéhez képest csak mellékesen érintettünk; örömet utalunk azonban így alkalomcjtve is azon számos nagyböcsű munkára, mely már irodalmunkban is célszerűleg terjeszti a legépületösebb valláserkölcsei tanokat. Bomladozott erkölcsi állapotaink ismerője nem fogja helyén kívülinek tekinteni e jó szándokú figyelmeztetéseket a szellemi fejlődést elemező bármilly igénytelen tárgyalásunk közben. Ha, mint Müller János, a jeles történelmesz mondá, „a társadalom csak erkölce által tarthatja fen magát,“ és mint Berzsenyink éneklé, „minden ország támasza, talpköve a tiszta erkölcs,“ s a t.: úgy a valláserkölcsei eszmék iránt mostoha napjainkban valódibb fogalmakat s buzgóbb érzelmeket kelteni sürgetőbb kötelessége az elmélködőnek mint valaha.

Mert „megvastagodott a nép szive“ az ártalmas befolyású viszonyok miatt, és „füleikkel nehezen hallanak“ (Máté XIII. 15.) Tudnunk kell pedig, „hogy itt az ideje az álomból való fölserkenésünknek“ (Pál a rómaiakhoz XIII. 11—14.) és „éber munkásságunknak,“ míg nappal van (Ján. XII. 35); mert gonosz idők járnak. (Ephes V. 6.)

A főnebb említettek szerint könnyen belátható, hogy a valódi ker. elvek felkarolására ama két lelki állapot leginkább képes, mellyek egyikére az Üdvözítőnek azon jelentékony szavai vonatkoznak: „Ha nem lesztek miként e kisdedek, nem mehettek be mennyek országába.“ (Máté XVIII.) és: „Elrejtéd a bölcsék elől és kinyilatkoztatád a kisdedeknek.“ (Máté XI. 25.) A másik pedig, melly a világ- és önismeret ama teljesebb fogalmáig jutott, hogy az istenség iránti igaz szereteten kívül a földi mulandósághoz való túlságos ragaszkodásnak hiúságát belátja. Tehát a szenytelen ártatlanságnak és a nevére igazán érdemes tudománynak boldog birtokosai a ker. hitnek legigazabb hívei. E szerint a romlatlan szívben vagy az esésből fölkelt, önmagába tért s bűnbánat által az élet kútforrásához fordult kebelben honosítható meg leginkább a tökélyesebb életre vezérlő isteni ige. Hogy e látszólag szélső állapotok mint érintkeznek együvé s hogy férhetnek meg szorosán együtt is, már említettük, meg még szóba hozzuk.

A milly számtalan árnyéklatú lelki állapot a két szélső között találkozik; aránylag csak a kellőhöz képesti mérvben lehet többé kevésbbé igazi híve az evangéliumi üdvtannak.

Alig szükség mondanunk, mennyit helyez az emberi gyarlóság még maig is a névben, a külső jelben. Minden lépten nyomon hallhatni ma is ócsárló, gyakran gúnyoló szót más vallási és faji osztályok ellen olyaktól, kik, noha övéik heves védőjeül mutatkoznak; de annak tényleg inkább kárteköny ellenei, semmint hívei. Ma is elégnek tartja sok e

vagy ama dísznevet, egy vagy más egyesületi címet fitogatni, a nélkül, hogy a névnek igazán megfelelően annak díszére válni mindenképp töreködnék.

Az illy faj ellen szól az Úrnak feddő szava (Isaias XXIX. 13, 14, 15) és az Üdvözítőnek ugyanazon súlyos jelentésű mondata: e nép engem ajkakkal tisztel, szíve pedig távol van tőlem. (Máté XV. 8.) Ide céloznak a szeretet apostolának e szavai is: „kedvesim, ne szóval és nyelvvel szeressünk, hanem cselekedettel és valósággal“ (Ján. I. l. III, 18).

De akárhány más nyomatékteljes intelemből látható bőven; hogy a külszínen kapkodó hivalkodásnak minden időben s minden faj közt meg volt nem kis számú serege, mely a dolog könnyebb végét keresvén a jó hírnevet, becsületet olcsó áron, ne mondjuk orozva igyekszik elsajátítani, mely küljelek fölbigyesztésével képmutatólag iparkodik árnítani a közvéleményt, hogy olyanul tekintessék, minővé csak nagy lelki erő képes valódilag tenni. Sikerül is gyakran a számító eszélynak a fölületes elméket ügyes színleléssel tévedésbe ejteni; únde a valódi „bölcsek beható szemével játszani“ ha merne is, azt kijátszani, rászedni nem bírja.

A legkiválóbb szellemnagyok fáradozásait mindig és mindütt ez irányban látjuk főleg megsokasítva, hogy az érzékiség által megvesztögetött észnek elhomályosult fogalmait olykor Sisyphos alvilági munkájához hasonlítható küzdelemmel kénytelenek tisztázgatni és a galád árnítók és bárgyú árnítottak ellenében a milly keserű, olly kevésbé sikeres tusákat vívni.

A nemzeti erényekkel együtt az országos intézvényeket is esztelenül fölforgató sophisták ellen látjuk váltig küzdeni a görög bölcsek fejedelmét Sokratest és nagy tanítványát Platont. A bérenc lelkű és a selejtes érzelmeknek hizelgő szónokok — az előbbi nyegle bölcsteskedőknek s a szellemi értékkel rút kereszködést űző tudományzatócsoknak

méltó utódai, szellemi ivadékai — ellen tusakodva dörgi példányszerű beszédeit Demosthenes, az athenei álladalom s hellén szabadság haldoklása, végső vonaglása korában; az a Demosthenes, kinek lángoló keblében mintegy végső menedéket keresött a hellenség szivéből nagyobb részint már kihült, kifagyott honszerelem; az a Demosthenes, kinek éles pillantása a milly tisztán látta, mi van készülöben hanyatló nemzetének leigázására; szintolly mélyen behatott a megkérgesült szivek rejtekeibe, és a rontó hatással aránylag igyekezött az ellenhatást lábra kelteni. Számláljunk-e még elő a világtörténelem lapjairól ama számos jelenség közül több illetén bizonyító érveket? Vagy nem elég sok más helyett isteni mesterünk legerélyesebb beszédeit említnünk, mellyekben a festett koporsóhoz hasonlított képmutatók ellen méri kárhozzátólag sujtó ítéletét?

Küzdés az ember élete e földön, mond az irás. (Jób VII, 1.) És e küzdelem kisebb nagyobb mérvben szünetlenül foly. Elvekért, érdekekért, képzelt vagy valódi javakért s a t. folytonos tusában áll az emberi nöm. Egyéni kis világunkban is eléggé érezzük azt saját gondolataink s érzelmeink vívását tapasztalván majdnem szünet nélkül. Szent könyvünk igen élénken rajzolja ezt is, valamint átalán híven tükrözi ama végtelen harcot, melly a jó és gonosz szellem közt folyton foly s mellynek bárhogyan módosított jelenségeiben lényegileg igen csekély különbséggel mindig ugyanazon alapelemek mutatkoznak; úgy hogy az emberiség történelmének bensőbb avatottja akárhányszor fölisméri ugyanazon elveknek, noha más más alakban, fölmerülését, s bár változtatott tünemények közt, de azonos irányzatban működését, s majdnem olyképp, mint a vegytudós előre látja, hogy az előtte ismeretös elemek aránylagos vegyülésök útján milly credményt fejlesztenek elő. — E tekintetben mondta a római nagy szónok a történelmet „az élet mesterének.“ Avagy

nem a multak mélyebb ismerete képesítette-e az élesebb látású elméket biztosabban pillanthatni a jövőbe? Illy továbbható belátás avatott nem egy bölcszet nemzetének látnokává.

Az evangelium hirnökei nem csak a jövőbeli szakadozást előre látták; de részben már tapasztalniok is kelle azt.

Csodálható-e, ha a kereszténység testületében is, melly ujontan már annyi különböző fajt fogadott kebelébe, a vélemények szerteágazása mutatkozott? Hol kisebb hol nagyobb kételyek támadtak így csakhamar azon tanok ellenében, mellyek a legfőbb kérdések iránt az emberi lelket leginkább képesek megnyugtatni, és a korlátait ismerő elmét olyképp elégitik ki, mint alig más tanítmány, melly a lélek fensőbb érdekeit tárgyalja. „Az evangelium, mondja Chateaubriand, a legvilágosabb könyv, melly létezik. Nincs ugyan titkok nélkül; de ha Istent illőleg elismered, a keresztény hit minden ágozataival önként követ.“ — Hisz olly istenség nem is lehet istenség, mellyet a korlátolt emberi ész teljesen felfoghat, — az az ész, melly a legcsekélyebb földi lényt a legparányibb férget — annál kevésbbé önmagát — sem bírja lényegileg teljesen felfogni. Az érzékek által sokképpen ámított emberész azonban mindig túlkövetelő, s erőszakolva feszögeti azokat, miket a bölcs Istenség igen alapos okoknál fogva magának tartott fenn. Szintúgy mint okos atya a túlságosan kíváncsi gyermek némelly kérdéseit sokszor kénytelen teljesebb fölvilágosítás nélkül hagyni, míg értelmi ereje azoknak helyesebb felfogására megéri. Így tartott fön némellyeket a mennyei mester is a sz. lélek eljöveteleig. Némelly kérdések teljesebb megoldása pedig lelkünk egykori tökélyesebb állapotára van utalva, midön majd az érzéki burok homálya nem gátolja annyira a tisztán szellemiek felfogásában. Erre vonatkozik sz. Pálnak mondata: (a Kor. I. 1. XIII. 12.) „Most csak tükör által s rejtvélyszerüleg látunk, de akkor színről színre. Most részleg van

bennem az ismeret; akkor pedig olly tiszták lesznek ismereteim, mint a minő a rólam való ismeret.”

Az ép gondolkodást ugyan eléggé megnyugtatja ez; mert belátja, hogy a tartalom nem haladhatja meg a tartalmazó belterjét, az ismerettárgy az ismerő alany képességét: de a szerénytelen tudvágy viszketege, az elbizakodott kevélység vakmerősége követeli annak is tudását, a mi az ő felfogási képességén messze túl van. Nem ok nélkül áll a kevélység a hét főbűnök élén, s nem ok nélkül mondatik minden egyéb bűnök anyjának. Legvésezebb örvénye az a léleknek. Átala vesz ki a szellemi életnek legböcsösebb csirája. — Avagy lehetőségös-e a józan öntudat nélkül lelkünknek célszerűleg fejlődnie? Az érzékiség bölcsesködése a léleknek halála. (Rom. VIII. 6.)

És e dicstelen szenvedély sokak keblét nyugtalanítá már kezdetben az evangéliumi tanokhoz csatlakozottak közt is. És a szenvedélyhomályosította elmék nem látták elég világosnak, eléggé értelmezöttnek az üdvösség hirdetésnyét. Visszafolyamodtak a szörszálhasogató bölcsesködés tépelődéseihöz. Föltámasztották a kételyködésnek lélekháborgató tanait, fortélyait, álokoskodásait; mint erre az apostolok már eleve figyelmeztettek. (Pál Timóth. 1. I. III, IV. 3. János I. I. II. 19.) Előszedegették a „fülciklandó“ szívmetelyező tanokat, a magasztos fogalmakat alacsonyítólág tárgyalgató elemezgetéseket s a t.

Az egykori sophisták szívtelen tudománya, melly ellen a hellén szellem legnagyobb hősei váltig keserű harcot vívtak vala, a keresztény egyház kebelébe is belopakodott; ott is dülta az egység szellemét. A gnostikusok manichaeusok-, arianusoknak s a t. neve alatt szakadatlan sora a téves okoskodásának rajongott az egyház kebele körül, a bibliát vevén bölcseskedő vitatkozása alapjaul. Ez oknál fogva írta valaki bibliájára ezen ismeretös verseket:

hic liber est, in quo quærit sua dogmata quisque, invenit et pariter dogmata quisque sua. (E könyv az, mellyben mindenki saját hitelveit keresi s meg is találja.) Azaz hogy véli, mintha mégtalálta volna; mert egyes kiszakgatott mondatokba kapaszkodva igazolhatni gondolja a legkábbabb tévelygő is botor hiedelmeit. Oly gazdag tárában az eszméknek, minő a sz. könyv, nem csoda, ha egyes téveteg elmék oly kitételeket is lelnek, mellyeket kedvenc véleményeikre csavarhatnak. Illyesmi az elnésség fitogtatása végett okoskodóknak s a föllengősködéssel tündérkedő bölcseleknek gyakori mesterfogása. Úgy vagyunk a szemléhető természettel is. Mondjuk, hogy az egy roppant nagy tárt könyv, mellyben minden egyes tárgy egyegy megtestesült eszme az érthetős lény okulására. És e nyílt könyvből is milly különbözőleg értelmezgeti a megannyiféle fölfogású elme a teremtő következetes és változhatlan akaratát! — Annaira nem biztos az érzéki szemlélet minden egyesnél a lényegöket illetőleg. — Lehetlen be nem vallanunk, miképp a belső világunkban megháborított összhangzat miatt a lélek, melly eredeti tisztaságában hűen tükrözheté vissza ős példányát, számtalan tévedéseknek van alávetve olykor az igen közeleső tárgyak iránt is. Mire képes pedig a megvesztögetött szellem vetemődni; ha egyéből nem, a jogcsavaróknak a legvilágosabb törvényekkel való rút garázdálkodásaikból is bőven láthatni.

Mi kártékonyabb, mint a tudatlansággal szövetközött gonoszság? Pedig e kettő a szellemi elvakultságban azonnal együtt van, s emberi vagy isteni dolgokban egyiránt merész igényekkel bitorkodik. — A pártviszályok vészterhes furiái és a társodalmi bomlás minden inségei e szerencsétlen rügyekből támadnak. —

Chateaubriand három osztályba sorozza a kereszténység elleneit: eretnekek, sophisták és gúnyolódók neve alá vonja

mindazokat, kikről az Üdvözítő mondá: Ki nem gyűjt velem, az tékozol; ki velem nincs, ellenem van. (Luk. XI. 23.)

De ha elemzés alá vesszük azok lényeges tulajdonait, kik ez emberi szellemnek a ker. hitelv legbiztosabb alapján célszerűleg fejlődését bármilly nemű gáncsokodásaikkal, viszálykodásaikkal akarva vagy akaratlanul gátolták: csak az érzékiség túlnyomó befolyása által elvakított szellemnek tévelyödését látjuk bennök kiváló indokul működni.

A testiség ösztöne lázítja az elmét önző okoskodásra, ez pedig elfogult ítéletéhez való konok ragaszkodásra, a makacs büszkeség ellenszegülésre s az összhangzatos egység megszakgatására.

Nagy nyomatékú e tekintetben sz. Pálnak óvástétele (a rom. XII. 3—5) hogy a ker. testület tagja főlebb ne bölcselkődjék annál, mint illik, hanem a józanságnak háttáraig, és hogy mindegyik józanul ismerje el, milly viszonyosságnak kell azonegy testület tagjai közt fönnállni, hogy az egészben szerves egység legyen, s mindegyik tag mint a testnek kiegészítő része kellő feladatát teljesítse. Bővebben kifejti ez eszmét a kor. I. l. XII. 12—30, melly fejezetből igen épületes tanulság meríthető a társodalmi élet sarkalatos föltételeinek megismerésére. —

De a gőgös önzés nem bir az igazi szeretet ama fogalmával, melly a közüdvért örömet tűr, örömet tesz mindent, saját énjét feledve vagy legalább háttérbe szorítva, és melly jutalmát egyedül a közboldogulásban keresi. Az önző szellemek csak ürügyül használják a közügy jelveit; de az a végett szükséges önmegtagadásban nagyon is gyöngék. Az ügy rovására hiú egyéniségök kitüntetését erőszakolják, s azonnal rossz az ügy szerintök, ha nem ők képviselik, ha nem hangadói vezérségüktől függ.

Ily meghasonlást gerjesztő szellemek már eleve nem kevésbé gátolták azon dicső erkölcsi társulatnak fejlődését,

mellynek keletkezése és gyarapodása annyi drága vér áldozatába került vala. Vigasztalásul azonban ez árnyoldalt milly fényes jelenségek ellensúlyozzák másrésről! A megszámlálhatlan vértanúk vércsöppjei megannyi gyarapító magvai a növekvő kereszténységnek.

Ha az eszmék küzdelmeiről behatóbb fogalmat akarunk szerezni: aligha találunk a végett gazdagabb adattárt, mint a kereszténység történelmében. Milly benső, milly igazi meggyőződés volt az, melly olly rendíthetlen elszántsággal állt szembe a legmesterségösebben kigondolt kínzásokkal! — Milly valódi elv hívei voltak azok, kik a legnyomasztóbb zsarnokság ellen részint szenvedő kitartással, részint visszatartóztathatlanul szilárd törekvéssel a szent ügyet végre is olly diadalra juttaták, minőhöz hasonlót nem mutathat föl a történelem. Olvasható ugyan, hogy a kába rajongásnak is találkoztak nem egyszer számos vértanúi: de milly különböző azoknak életük és haláluk az igazi eszmék híveinek cselekvése és szenvedésétől. Mindemellett merültek föl a történetek folytán ollyatén tünemények, mellyek sokak által rajongásnak tekintetnek: de a komolyabb itéletet óvatos megfontolásra s mélyebb lélektani vizsgálatra intik; — mert könnyebb dolog a rögtön elítélés, mint a komoly higgadtsággal való megítélés. Hisz a ker. hit feddhetlen hőseit is szárandó rajongóknak tartották még a higgadtabb pogány elmék is. — Erre nézve is hitünk törvénykönyve jelöli ki a legalkalmasabb mértéket s itéleti alapot. Gyümölcsseikből fogjátok őket megismerni. (Máté VII. 15—20.)

Míg a keresztény hitnek annyi tömérdek akadály dacára is folytonos terjedése egyrészt igazi fensőbb eredetét igazolá: másrészt nem kis mérvben tünteti elénk a szellemi fejlődtség fokozatait s irányzatait azon népek körében, mellyek közt az evangéliumi tanok hirdetve lőnek.

Kezdve az ó szövetség letéteményeseinél a görög, római s a t. nemzetek erkölcsi állapotait olyképp jellemzi az ó viselkedésük a kereszténység irányában: mint a hogy őket a leghitelesebb történelmi adatok nyomán ismerhetjük. Azon néhány erős vonás közt, mellyekkel Tacitus (Histor. L. V. 5.) a „Móses által szabott szertartásokat“ követő népet jellemzi, ott leljük azokat, mellyek miatt az új szövetségi tanokkal olly éles ellentétben állának vala. Értelmezi egyébiránt Josephus Flaviusnak a zsidó háborúról írt könyvében V. 10. 5. foglalt nevezetős nyilatkozatán kívül akárhány történelmi adat az Üdvözítőnek Jerusalems sorsa fölötti könyűit és szomorú jóslatát, (Máté XXIV. 21) valamint a kálvária hegyére kíséző siránkozó nőknek mondott e szavait: „Jerusalem leányai ne sirassatok engem, hanem magatokat és fiaitokat sirassátok, ... Mert ha így bannak a zöldelő fával; mi fog történni a szárazzal?“ (Luk. XXIII. 28. 31.)

Ott, hol folytonos hagyományképp őriztetött, sokszoros jóslatok által ismétöltetött s erélyes buzdítók által szilárdíttatott a megváltásnak az ősi hitben gyökeredző reménye, — hol a mindinkább világosabban nyilatkozó látnokok sorában végre az útkészítő hirnök is megjelenék, és a „pusztában kiáltónak szava“ villámerejű szónoklattal sürgeté a szellemi tisztítkozást, s már egyenesen ki is mutatá a századokon át ohajtva várt üdvözítőt, — hol azonnal leghathatósabban hirdettetött az ige: ott kevesbbé mutatkozott az arányos siker, mint nem egy távolabbi tartományban, hova csak közvetítő hirnökök által vitetött át.

Minő világosságot vet az ottani s akkori erkölcsi viszonyokra azon körülmény, miszerint a választottság előnyére támaszkodó nemzet kebeléből nagyobb részt az egyszerűbb népretegben lelt a fensőbb szellemi érdek fogékonyságot; míg a dicsó emlékekben gazdag hellenség közt

a miveltebb osztályokban is jelentékony hódítást tőn. Ha egyéb nem, maga azon tény, hogy az új szövetség könyvei, sz. Máté üdviratát és sz. Pálnak a zsidókhoz irt levelét kivéve, általán görög nyelven lőnek megírva, eléggé mutatja, miképp valamint ez akkoron széltében leginkább dívó mivelte nyelv szolgált a szent igének legalkalmasabb közlönyeül: úgy azon szellemi fejlemény is, mellyet a hellén irodalom eredményözött, mint látszik igen alkalmas alapul szolgált a keresztény elveknek illő felfogására. És ez nem kis nyomatékú érv a hellén irodalom java mellett.

Terjedelmes vizsgálódásra vezetne ugyan nyomonkint tüzetösen kimutatni, melly eszmék szolgáltak különösen előnyére s miképp idomították a görög érzelmeket fogékonnyá az üdvannak olly készséges befogadására: de annyit némi tájékoztatul röviden is mondhatni, miképp az érintettük szellemhősöknek nagy részben jut érdemül a talajnak termékönyvé készítése.

Ha pedig ez állítás ellen fölhozatik, hogy az álbölcseskedők diadalmai nagyánt elványolták, vagy elfásították már ama nemesebb érzelmeket, mellyeket a hellén szellem remekművei képeztek volt: válaszul utalhatunk azon mostoha viszontagságokra is, mellyek az állodalmi szabadság leigáztatása után az utódokat eléggé kiábrándíhatták, hogy a szemfényvesztők ámító tanait értékük szerint tekintsék. Már amaz áldozatok, mellyek a jobb eszmékért estek, nyomban megtermék gyümölcseiket. A méregpohárral kiírtott bölcsnek tanai dicsőítőten terjesztettek két jeles tanítványa: Xenophon és Platon által. Emennek iratai már eszményített alakját tükrözék vissza a delphoi jósda által is tekintélyesített Sokratesnek. A szellemképzésre vonatkozó tanait pedig ollyképp viszhangoztatta az akadémiai csarnok, hogy azok terjedése által a hellén szellem bizonyára nem kevésé

éresztetött a kereszténység eszméjének annak idején alkalmas felfogására.

Hajnalhasadása derengött a görög bölcelet jobb fejleményében ama napfénynek, mely később az evangéliumi tanokból áradozott szét. És ha azon helyesléseken fölül, mellyek p. sz. Pálnak a thessalonikabeliekhöz irt levelében (I. 5. 6 s a t.) előfordulnak, az akadályokat vesszük mérvül: aránylag valóban csekélynek látjuk a hellén ellenállást; mert a Demeter nevű ephesusi ötvös által gyarló érdekből támasztott zavar (I. Apost. cselek. XIX. 24—40) vagy a más-honnétjött ellenségös indulatok üldöző törekvése dacára mondhatni, hogy az evangélium nyílt utat lelt a hellenség között.

Pedig ha a „választott nép“ mózesi jelentékony hagyományainak hű megőrzése miatt vonakodott a szellemileg újjászületéstől: mennyi indoka lehetett a hellenségnek is ragaszkodnia több százados hagyományaihoz, őseitől öröklött szertartásaihoz, szép értékű szellemi ereklyéihez! — Ámde az idők komoly intései okulásra birták a még mindig tanulékony hellenséget. Belátta, miképp Homeros mosolygó világa s számos tündöklő szellemeitől nyert eszmetára a nemzeti ifjukort æsthetikailag képezheté ugyan: de az idő végre nagyon reájuk ért, hogy az ingó erkölcsi alap helyett olly tevőleges tanra építsék a szellemi mívelődést, melly a hitelvesztött görög hitnek igazabban váltaná be böcsületét.

Mennyiben sikerült e kívánat: mutatja a történelem. Hogy nem minden átalakulás egyszersmind megújulás vagy éppen újjászületés: igen bőven igazolt dolog. A nemcs vágyat azonban a tényleges törekvés tanúsítja. És hogy a dús hellén szellem a keresztény hit beoltása következtében újra nagyböcsű gyümölcsöket termett; az elévülhetlen emlékü egyházi írók: a keresztény Demosthenesként elhíresült Arany-szájú sz. János, Vazul és Gergelyek s a t. eszmegazdag és valóban épületös művei bizonyítják.

A héberség ellenállásának, úgy látszik, érves alapul szolgáltak ama szentesített hagyományai, (Pál a róm. IX. 4, 5.) mellyek az egyistenség eszméjéhez örök frigygyel csatolták a nemzeti szellemet. Mindenesetre igen jelentékony kapocs a theokratiai hagyomány, melly minden intézményeiken átszövődött. De milly mostoha viszonyban állottak erkölcsi állapotaik a valóban nagyböcsű szellemi hagyományokkal; mennyire elütő volt már a feleközetek hiedelme a leglényegösebb hitcikk felől, és milly megfordított arány dívott a hagyományörzők közt azok értékére nézve; mint ragaszkodtak aggodalmasan a küljelekhöz, míg igen is könnyedén túltettek a valóban szükségeseken: mindezt bőven tudatják velünk nem csak szent lapjaink, hanem a történetiratok elégséges adatai, indokolják időbbi történeteik is, mellyeken az ősrégi jellem egyes vonásai szakadatlanul végig húzódnak.

Azonban ezek ellenkódéseinek részletözését mellőzve, a római birodalom közepett történt nagy üldözések okait érintjük futó pillanattal. A római műveltség kiváló képviselőinek nyílt vallomásai ezer más tanút pótolnak. Legtekinthetősebb íróikban leljük az erkölcsiségüket súlyosan kárhóztató ítéleteket; míg másrészt maguk a kárhóztatók sem birtak az erkölcsiség azon fogalmával, melly hitét szóban, tettben egyiránt következetösen s öszhangzólag valósítá. Mennyi trágár salak, mennyi selejteszme sötétlik még előkelőbb íróikban is! Aztán számtalan egyébtől eltekintve, például a társas élet kedvtöltései, főleg a császárság korából, milly undok jeleneteket tükröznek vissza. Lucullusi lakomáik, látványos mulatságaik, a gladiatori viadatok s a t. megannyi lemoshatlan szégyenfoltok, mellyek a hirhedt nagyságot az aljasultság szennyével örökre megbélyegőzték. Mi kell több, mint képzelnünk elé állítnunk olly ebédet, melly azért tálatatott fel, hogy a vendéglő nagyúr pazar

büszkeségéről vagy tömérdek vagyonáról tegyen szembeszökő bizonyosságot, úgymint melly minden világrész és minden évszak legdrágább gyümölcsét s terményét mintegy „ny-cikk kiállítás“ gyanánt mutassa be a telhetetlen falánkoknak, kik némellyike mesterségesen eszközölt módot, hogy a páva-nyelvekből s ezrekbe került csemegékből minél többet elnyelhessön. — Mi kell több, mint az embert baromító szinkörök irtózatos látványaira gondolnunk? Hol majd oktalan állatokká butított „viadorok,“ mondhatnók inkább emberi alakú hústömegek küzdenek egymás ellen, majd a hazájoktól s mindattól, a mi e nagy szóban foglaltatik, förtelmes zsarnoksággal megfosztatott vagy szent vallásuk miatt üldözött foglyok ellen lybiai oroszlánok bocsáttatnak hajmeresztő marcangolásra; hogy kiknek az égbekiáltó jogtalanságok már izenként szaggatták össze szívöket, végre kiéhezettött állatszörnyek zúznák szét még csontjaikat is; — csakhogy a tömérdek nézőseregnek pillanatnyi kedvtöltéseül szolgáljanak.

Ott, a hol illy szívtelen élvek dívtak, csodalényül tűnhetött föl a kebel, mellyben még hely juta az önmegtagadást hirdető üdvtan számára!

És mégis az égi gondviselés sajtáságos intézködéseinél fogva annyi romlottság közepett, mennyi a római világváros erkölceit hosszú időn át rothasztá, fejlődött egyszerűsmind nem csekély tényerő, melly majdan a kereszténységnek hatalmas lendületet adott s annak szélében terjedését nagyszerűen elősegíté. Magok a legborzasztóbb üldözések, sőt a szélsőségig kifejlött erkölcstelenség is közvetítőleg elősegítője volt. Meg van a végsőségig űzött mezitlen bűnnek az a hatása, hogy a még némileg ép lelket elidegenítő undokságával olykor hathatósabban riasztja vissza a véték ösvényétől, mint sok bölcs oktatás. Hogy pedig az öldözések mint szaporították a hívők számát: erről, ha a Bollan-

disták roppant terjedelmű műveinek átlapozgatására vagy Ribadineira könnyebben áttekinthető munkájának vagy Ruintart böcsös könyvének átolvasására nem érzik a szellemhősség magasztos jeleneteiben gyönyörködni tudó keresztény lélek: az egyháztörténelmi művek kisebb kivonataiból is meríthet aránylag némi fogalmat arról, mint értették meg az újtonan keletkezett egyház hívei hitszerzőnk ama főségesen biztató szavait: Ne féljetez azoktól, kik a testet megölik, de a lelket meg nem öljetez. (Máté X. 28.) Ha a mult század végén folyt franciaországi rémjelenetek közt a girondisták lelki erősségét s akárhány elvszerű meggyőződés rendíthetlen szilárdságát olvasva lelki erősödést nyerünk: bizonyára a vérzivataros keresztény üldözéseknék lelki szemeknk előtti megjelenítése sokkal inkább edződésünkre szolgálhat.

Habár a jámbor hagyomány emlegette tömérdek számát a kegyetlenül kivégzett áldozatoknak, kevesítet igyekszik is egynémelly más érzelmű történetíró: azt, a mi a kérdés lényege, kénytelen mindegyik elismerni. Erre nézve a valláserkölcsi alapot nem eléggé méltató Montesquieu- és Gibbon-nék szintűgy mint Niebuhr és Momennek s mindazoknak műveiben, kik a római birodalom állapotairól többé kevésbbé alkalmas források nyomán írtak egyiránt, ott leljük azon viszonyokat, mellyek annak valamint egyrészt föltartóztathatlan süyedését, úgy másrészt a megmenthetőknek átalakulását tették elkerülhetlenné; ott leljük a pogány erkölcsi romlásnak legszélsőbbségig fajult kicsapongásait, minden szertelenségre veteműltségét, s ennek ellenében minden megfeszített elnyomás dacára a kereszténységnek csodaszerű gyarapodását, míg az végre is diadalmassá nőtte ki magát.

Olly nagy mérvben, minő a római birodalom kebelében rejlött erők mennyisége, áll előttünk a két ellentétes elemnek vívása. A korhadozó szellem, az anyagi erőnek,

a látszó hatalomnak sokáig túlnyomólag birtokában levén, mindent elkövet, hogy fenállhatását, tovább tenyésztét akárhogy biztosíthassa: de másrészt a szellem, melly megújhódó erejével eleinte alig észrevehetőleg hat szerte, lassankint annyira erősödik, hogy már csupán szenvedőleges viselete s türelmes kitartása is kifárasztja az elnyomók törekvéseit. — „A szellem mindott sugall, a hol akar; hangját hallod, de honnét jő nem tudod: így vagyon mindennek állapota, a ki a lélektől születik.“ (Ján. III, 8.)

VIII.

Alkonyat és hajnal.

Mélyen megható tanulság merül elénk e szemléletből. — Minő szöges ellentét a két küzdő fél között! Fénydús palotákban élvilág tombol, roppant csarnokokban, nyilvános téren diadalmármor s kéjittasság dőzsöl, győzelmi menetek ünneplöttenek, a kényuraságnak személyesítői isteníttetnek, szobrok, sőt templomok emeltetnek tiszteletökre, a birodalomnak folytonos terjedése híreszteltetik s a t.

És mindez nem egyéb, mint csalfa tünemény, mint az egykori nagyságnak végső halálhörgése, gyászos kimúlása!

Hol van tehát az élet? — Az, a mi e névre méltó, a jobb keblek mélyében fejlík, lenn a katakombákban növekszik, folytonos gyarapodással sokszorosodik: mint az a parányi mustármag, melylyel az isteni mester a szellemországot példázgatá. Mint az a maroknyi élesztő erj (kovász), melly a tésztát keleszti: olly láthatlanul hat szerte s működik titkon, de biztosan és hatalmasan az életüdítő szellem,

mellyet az, ki magát (Ján. XIV, 6) „út-igazság és élet“-nek nevezé, gerjesztött vala. Ott a csöndes rejtekekben, hol a valódi fájdalom és égi öröm könnyűi összefolynak, a martyrok sírboltjaiban jobbára éjjelenként találkozó ker. hitrokonok arcain, az egyszerű oratoriumokban (imádsághelyeken), a ker. testvériség szerény vendégségeiben: az agapéokban, hol a testi táp csak sovány falatokból áll, de a lélek annál gazdagabban táplálkozik a fölolvastatni szokott szent igékkel az összhangzó keblekből fakadó zsolosmákkal; és az üldözöttek szorongatott szívei az enyhítő rokonérzelem közt összedobogva kölcsönös biztatás által vigasztalódnak, s új erőre szilárdulnak.

Ott lenn a holt tetemek közt keresik föl a rendíthetlen hit vallói a fensőbb világosság forrását, s ott lelik a valódi munkás élet buzgalmát a lankadatlan reménnyel, enyhítő és kiolthatlan szeretettel erősítő testvériség egyesülésében: míg azalatt fönn széltében a szeretetlenség dúlása s mindennemű fürtelemnek pusztítása csapong, — s mint erről a sz. könyv több helyütt említést tesz, különösen sz. Pál a rómaiakhoz írt levele I. részében oly jellemző vonásokat említ, — a szertelenség valóban az erkölcsi halált s az evvel nem kis mérvben kapcsolt testi romlást láttatá, s a gátolhatlan veszés biztos előjeleit tanúsítá. — Egyiknek élete a másiknak halála! —

És nem találkozott már a pogány Rómában elég szel-lemerő, melly még egyesekben kellő erélyvel nyilatkozva, gátot vetett volna az örvénybe sietésnek, mint az az illy veszésnek rohanás közben az éberebb lelkek által történni szokott? — Oly általános volt a mételey köztük, hogy intő szót sem hallatott már nemtőjük; s végleg elhallgatott, megkövesült lelkiismeretük?

Ott hol a nyers erejű hatalom oly elnémító módokat használ, mint egyebeken kívül Tacitus Agricola-jából (I. 2. f.) is eléggé érthető: ott az éberebb öntudatú szellemek leg-

főlebb csak titkos sohajtozást hallathatnak elzárt magányukban, — mellyből azonban mégis nem egy fohász áthallatszik messze időközön s téreken át.

Voltak igen a pogány értelmiség őrtornyaiban is éber lelkek, kiknek komolyan szivökön feküdt a gond az elfajult erkölcsöknek fegyelmezése, az ősi erényeknek nemzeti hagyományaik alapján visszaállítása s mindannak, a mi e megtisztulást gátolja, eltávolítása: de a botránykő sokkal nagyobb vala, semhogy azt az aránytalan törekvések csak valamennyire is ellendíthették volna az útból.

Már a császári korszak kezdetén széltében elharapódzott fajtalanság ellen kénytelennek érezte magát a különben igen hajlékony jellemű Horatius is többször erélyes szózat emelésére. Magasabb szárnyalatú ódái, gúnyiratai s levelei nagy számú részleteikben nyilvánítják a józanabb életbölcselem tanácsait. Különösen gazdag az illy erélyesebb nyilatkozatokban Ódáinak III. könyve, hol az 1, 2, 3, 5, 6, 16 s főleg a már idéztük 24-ik dal, mellyben már a törvény szigorát is fölhája azon vészes fesslottság ellen, melly a társodalmi életet mérgezésével végképp aláásni fenyegeti.

Úgy látszik a jobbak bús sohajtásait fejezi ki e nyomatékos szavaival: *Quid tristes querimoniae, si non supplicio culpa reciditur? quid leges sine moribus vanæ proficiunt?...* *Eradenda cupidinis pravi sunt elementa; et teneræ nimis mentes asperioribus formandæ studiis.* (III. k. 24.)

Majd a gúnyköltemények csipős mosolyával, majd komolyképű bölcselem feddésével, majd történeti jellemek szigorú birálatával igyekeztek a tisztább belátás emberei veszni tért korukat jobbra indítani: de a megtéríthetlenség számára még az okosságnál is hathatósbab indokok: a bűnök által előidézőtt csapások sem birnak már kiábrándító erővel. — Nem mellőzhető figyelem elől,

hogy az intő szót emelők közt is többen valának, kiknek gyakorlati életök nem szolgált elég kezességül szavaik mellett. — Már pedig örökké igaz marad az, hogy míg a szavak, — a hellének mondása szerint, a tettnek árnyékai, — legfőleg csak indítanak: a példák vonzó erővel bírnak. A tisztább erkölcsi jellemek, úgy látszik, legnagyobb részt a keresztény testvériség egyesületébe fűződtek, mihelytt ez a világvárosban terjedőzött. Mit is tehetének egyebet, mint hogy a rothatag elemből kibontakozva azon életrevalóságot, mely még bennök volt, a mindinkább fejlődő jövőnek biztosítására fordítsák? Látniok kelle, hogy a már gyökereiben is korhadozó fa gyümölcsstermővé nem varázsolható többé. Végső terményei már nem a valódi életerőnek szüleményei: az egész szervezetet áthatott kór minden részletében, minden ízében, minden fejlemében nyilatkozik. — Gyümölcs helyett rothatag üszögöt terem.

Van-e valóban gyógyszer olly bajok ellen, mellyek úgyszólván, szervezték magokat a testben, mellyek a léteget egy izmát sem kimélték meg? Illy test csak látszatos életet hazudhat még egy ideig. Midőn a pusztulás hatalma erősebb az életerőnél: nincs többé természetös mentőszer.

Ha csak egy pár jellemző adatot kapunk is ki a sok közül, előttünk áll a kilábolhatlan betegség, mellyben az egykoron páratlan hatalom sínlődék utóbbi korszakában.

Már Cicero panasolja, hogy nincs olly képtelenség, mellyet a bölcselkedők valamelyike ne állított volna. A vélemények illetően zürzavarában minő tekintélye lehetett már a bölcselkedésnek, ha mégolly komolyan vította volna is az igazságot? — És a szerteáradott fesslottség közepett milly támaszpontja lehetett a céltudatos gondolkodásnak az erkölcsromlásban példát adó nyers hatalom ellenében, holott az igaz szónak elnémitása vala többnyire

divatban? — Talán a vallási tekintély vethetőt volna gátot a szabados elnök bitorkodásainak? Nem volt-e az már Augustus korában a bitang elménködésnek gúnytárgya? „Ha augur augurral találkozik, csodálom, ha nem mosolyogják meg egymást; meg hogy a túlvilági bűnhődésről és jutalmazásról szóló regéket már a vénasszonyok sem hiszik többé,“ mondá a híres szónok.

S ez elég szomorú világot vet a szellemügy állapotaira.

De mi is biztosíthatta volna a sokistenlést hívó valásnak tekintélyét? Nem voltak meghatározott hitcikkei. Nem volt megállapított erkölcstana. Nem volt tevőleges hittudománya. A hagyományos hitregék, az ünnepélyes szertartásokba burkolt rejtelmek némi hatást gyakorolhattak a még gyermekes kedélyű népre: de a kezdetleges állapotból rég kifejteteközött elmék, a bölcseleti vélemények végtelen ellenmondásai közt ferde irányban képződött lelkek előtt okvetlenül gyarló hiedelmekké kelle silányulniok. Az érzelmeket tompító társodalmi viszonyok pedig már az ingatag bölcselet érveit is merőben hatástalanokká tették. Bármint erőködött is a kegyelet, díszesebb szertartások, fényesebb templomok s nagyobb szerű áldozatok által emelni az istenek tisztöletét: sem a művészet remekei, sem a költséges ünnepélyek nem pótolhaták a lényegös kellék hiányát. Érzéki élv-cikkekül tekinté a fásult keblű sokaság az élettelen díszítményeket. Az istenek és hősök szobrai fényűzésül szolgáltak s nem ritkán a vétkes érzelmek ingereül. Már Ovidius említi kárhoztatott verseinek mentségeül, hogy hisz a tévedéköny elme elég tápanyagot lel a templomokban is tisztátalan gerjedelmekre. Később pedig az elbizakodottságot tetemesen előmozdító körülmények közt sokszorosán szaporodott az elneftogtatók azon faja, melly kitüntető leleményességnek tartja, főleg a vallási érzelmekkel garázda játékot üzni. Az illy dicsvágytól zaklatottak kifáradhatlanok levén az újabbnál

újabb eszmecsillámok kiaggatásában, nagyánt kiokoskodták a nép szívéből azon fogékonyságot, mellyre még amaz eszméknek hatásuk lehetött, mellyeket a jeles művészek világhírű műveikbe ihlének. Aztán vajjon a művész lelkére nincs-e nagy befolyása a kor izlésének s erkölcsleinek? Nem ragadja-e őt is a hiú dicsvágy arra, hogy a közérzés-höz, bármilly tévedt legyen is az, alkalmazkodjék?

Több adatból kitetszik, miképp a szabados elméket a vallási fogalmak ferdesége is izgatta gúnyoros élcsekődésre. A szélsőségek szokásos érintkezésénél fogva nem kevés mértékben mutatkozik a hitetlenség közt a balhítú babona; mindkettő a lelki vakságnak levén szülötte, és csak különböző irányban csirádzott kinövése. Erre korunk is bő tanúságot nyújt. A kopogtató szellemek, acztalmozgatások, s akárhány más szüleménye a szellemi fogyatkozottságnak tünedözék elő napjainkban is éppen az értelmiségről hiresztelt társodalmak kebeléből, illetőleg a hitetlenségig elmíveltek köréből. *Difficile est satiram non scribere.*

A lázbetegről mondjuk, hogy helyét nem találja s a haldokláshoz közelítő nagy utazásról ábrándozik. A társodalmi élet kimerültsége zilált érzelmekben, a szertelenségig meghasonlott véleményekben, a lázas agy képtelen agyrémeiben jelenkőzik. Ernyed, foszladozik, szertemállik így azon erő is, melly összetartva még némileg föntarthatná a korhadtt testet; de átkává lőn, hogy siettesse vesztét. — A pogány Róma századokon át ásogatta sírját; nem ugyan mint az öreg trappista bűnbánó elmélködés közt s a túlvilág enyhítő reményében érzékfegyelmező munkássággal gyakorodva: hanem az elsivárult keblek szellemi kiürültségében alélva, az állati élvek fertőjében fúladozva. Láttá ugyan, midőn már lehetetlen volt nem látnia, hogy az újhodásnak milly erőteljes sarjai mutatkoznak: de egyszersmind azt is kénytelen vala belátni, hogy legfeszítöttebb erejét is meg-

haladja az új korszak hatalmas fejlődésének ellenállni. Hisz már legelőkelőbb írónak gondolatai közé szövődtek ama folyton hangosabb neszszel zszibongó sejtelmek s többé kevésbbé homályos jóslatok, mellyek a kiélt kornak nyomán keletkező újulást hirdetgették.

Ha már a Virgilius IV. eclogájának 4—10. verseiben lappangó sejtemény: *Ultima Cumæi venit iam carminis ætas: Magnus ab integro sæclorum nascitur ordo* s a t. nem vétetik is szándékos célzásnak, de Svetoniusnak (vita Vespasiani c. 4) e helye: *Percrebuerat Oriente toto vetus et constans opinio, esse in fatis, ut eo tempore Iudæa profecti rerum potirentur*, — valamint a Tacitusnak *histor. 5. 13.* fejezetében fölhozott hasonló hiedelmek említése is mutatja, miképp a büszke önérzet dacára is tudomásul vétettek már a birodalom széleiről szállongó vészhangok s a széltében mutatkozó hanyatlás rémjelenségei, mellyekre az elbizakodott góg olly nem örömet hallgat, míg azok hallását elszínlelheti.

Mint a kétségbeesés örvénye felé szédelgő ember lelkében a lázas gondolatok s érzemények mindennemű vegyülete forrong, és az egymást majd vádoló majd mentegető eszméknek végtelen sora vonul át gyötrődő elméjén: ollyképp zajlik ama szellemi maradványokban, mellyek e sülyedező nemzet lelkét tükrözik elénk, a legellentétösebb eszméknek hullámzása. Főleg a folytonos meghasonlások koráról tanúskodó történelmi adatok a kábult eszméknek s céltévesztött törekvéseknek kúszált bonyodalmaít láttatják.

Azon nemzet, — mellynek valóban nem csekély jelentőségű föladat jutott az örök gondviselés bölcs intézködéseí szerint az emberiség magasabb érdekeit elősegíteni, mellynek úgy látszék, kedvenc eszméje vala a jog fogalmának kifejítése, — a kivívott hatalom birtokában töméntelen kincsei által megvesztögetve s ellentétes iránynak credve csupán világalalomra törekvék. Midön az állameszmének alárendölte

a vallást, jóllehet hatalomközpontosításra törekvék, mindamellettszertelen hódításai által főleg keletről a legkülönbözőbb vallási eszméknek és szertartásoknak s ezekkel együtt megannyiféle erkölcsöknek és szokásoknak nyitott beutat polgárai közé. Ez nem kissé idézte elő a hitfogalmi s evvel egyszersmind a társadalmi zűrzavart. A szellemi tévedéseknek egész raja támadott, midőn a keletről beszármaszott csillagjósok, bűvészek, varázslók, álmofejtők, szemfényvesztők st. e. serege özönlött szerte. Midőn pedig később az eláradott sok rosznak okát vizsgálták: olyképp jártak, mint az egyébütt is megtörtént már akárhányszor, hogy majd e majd amaz ürügyre vagy vélt okra fogták a bajt. S folyt a lakoltatás vaktában, mint ez olytén kábultságban történni szokott. Egyébiránt tagadhatlan, hogy az ifju kereszténység elleni üldözéseket sokszorosan mérgesítötte a benne támadt vagy inkább kebelébe szürenködött pártos vélemények rakoncátlankodása, mellyek némellyike aljas boszúból is lázította a pogányok dühét. Mindennek dacára, mint a történelem nyomatékos tanulságul kimutatja, sem a keresztényeknek borzasztó öldöztetése, sem a pogány szertartásoknak új fényvel emelése s megeröködő áldozatokkal szilárdítása nem vala képes a roskadó testnek épiséget szerezni. Mind hiába. Még az adományozottabb elmék buzgózkodása sem varázsolható vissza többé a földült szervekből kipárolgott életeröt. — Némi látszatos lendület mutatkozik még a kihunyó életnek utolsó föllobbanásul; némi derület még biztató tavaszát színlelé: de csak az enyészet felé vivő ősznek bágyadt mosolygása volt az, melly után letaroló tél következők be: a pogány korszaknak fejleményeit megdermesztő, sirba temető, a kereszténységnek pedig fölvirágzását előkészítő időszak.

Sokkal igénytelenebb feladatunk, semhogy e világtörténelmi nagy fordulatpontnak tényező erőit részletösebben

fejtögethessük, vagy tényadatok elősorolásába bocsátkozhassunk. A szemünk előtt tartott cél: csupán az üdvös tanulságot kivonni emez oktatásdús jelenségekből. S e végett ime futó pillantásokkal inkább csak vágyat ohajtunk gerjeszteni oly alaplívek olvasására, melyekben az érintettek rendszeres és kimerítőbb előadásból meghatóbban fölismerhetők. Illyen például egyebek közt a most már nyelvünkön is olvasható: általános történelme a keresztény egyháznak, Alzogtól, mely Nagy Zsigm. által fordítva Egerben jelenik meg. Nem terjedelme, de a legjellemzőbb eseményeknek szabatos összeállítása s a kútfők bírálatos kimutatása teszi előnyét e böcsös műnek. Főllengő észteni okoskodások helyett inkább a tényeket beszélteti és az események eredményét olyképp vonja ki, hogy a kútfőket újra nyomozó is kénytelen helybenhagyni állításait, ha illő szempontból ismétlé a vizsgálatot. Legalább az ó világ fejleményeit illetőleg, úgy látszik, sok más terjedelmesebb vázlatoknál szemléletőbb képét nyerjük általa a kereszténység előtti szellemi állapotoknak. Különben az egyéni felfogástól függ az adott vonásokból többé vagy kevésbé élénk képet alkotni. Mindenesetre a legjobb kútfőknek minél alaposabb vizsgálata s minél mélyebb lélektani buvárlatok nyomán sikerül a vázlatos előadásokból is épületös ismereteket szereshetni. E, mint mondók, szerényebb feladatú iratkában a Duncker, Wuttke, Lassen, Grote és a már főnebb említett írók műveiből kivonható részletekkel sem terheljük a türelmes olvasót, bármint dívnek is jelenben illy vázolások, s féligmeddig bevallott, gyakran csak úgy megnevezés nélküli kivonatolások. —

(Mennyivel nyereségösebb volna ama sok „mulattató olvasmány“ helyett az igazán oktató multakról szóló kiválóbb műveket meghonosítnunk! — Azonban a szemlei ismertetésekre nézve csak szives elismerést mondhatunk. Bár

sikerülne a komolyabb eszmélést minél hathatósabban előmozdítaniok!) —

Célszerűnek véljük itt a fönnebb említették nyomán még Herdernek egy kis költeményére figyelmeztetni a szíves olvasót, mellynek tartalma egyszerűen ez: Róma pusztulása végett nem vala szükség, hogy jelvényét Jupiter villámmal sujtja, hogy a törvényeit hirdető ércablák szétolvadjanak, hogy a természet rendjében változás történjék, a nap nyugot felől keletre forduljon, hogy az istenségek távozzanak és a templomokban jajveszélő hangok üvöltse-
senek, hogy az oltár lesülyedjen. — Az oltár sülyed, mi-
helytt azt vallásos kegyelet nem támogatja, mihelytt azt gyalázat szentségteleníté, csalárdság és ámitás aláásta. Az istenségek eltávozásnak, mihelytt a szívekből száműzve lőnek. A törvények ércablái szétolvadtak az elpuhult erkölcsökben, és Róma jelvényét: a nőstény farkast villám sujtja; mert farkas (a telhetetlen hódításon alapult uralmat az igazság loszuló villáma sujtja, mert azt a bitor zsák-mányolás ingerlé föl). Mint az új évszak, úgy áll be csön-
des léptekkel közelgve az új idő. A föld fordul, a lég fölmelegszik. Az erősbült napfény felolvasztja a jégburkot s kikel a vetemény. Tekintsetek föl! a pacsirta ismét énekel, a mandolafa virágzik, a fügefa bimbókat hajt. És a lombosult fa árnyékában fészkelő csalogány hallatja a tavaszt üdvözlő dalait. Ne keresse többé senki az újult időben a régít. Minden erény a maga helyén virágzik és korának környező elemeiből nyeri alakját.“

Költeménynek, mint többnyire a fölhevült képzelem szüleményének nem tulajdonítunk illetéken fölüli értéket: de úgy véljük, e négy versszakban olly kép áll előttünk, mellyben ama nagy történelmi fordulat eléggé visszatükröződik. Még sem tartunk föltétlenül a költővel abban, a mit költeménye befejező soraiban mond, hogy t. i. az újult idő-

ben ne keresse többé senki a régit, és hogy minden erény különös helyi s idői viszonyokhoz kapcsolt: legfőlebb csak ráviteles értelményben vesszük ezt.

Ha a dermesztő tél bilincseit feloldotta az enyhe tavasz mosolya: az erdők búbájós dalnoka bizonyosan nem a kiszáradt galyak- s bokroknak örvend. Átalán a csupán élyszomjas érzelmek a bájjal igéző kikeletnek zsonge virulmánya mögött tekintetbe sem veszik a multnak kóróit: de nem így az öntudatos lélek. Az eszmélő szellemet az ifjudad alakszépség bámultában is megragadja a mulandóság eszméje. Már a születésben látja a gondolkodva érző lélek a halál csiráját és a növekvőben azonnal a fogyatkozás elemét is. Neki a jelen egyszersmind a jövő és mult változatainak képeit is képzelme elé lebegteti. Azért merengött Sokrates, Leibnitz s akárhány gondolkodó egy parányi virágszál mellett órákig; mert e kicsinységek is végtelenségig nyuló eszméket támasztanak a munkás elmékben.

Milly vidítólag szép e rét most, és milly búsítólag letarolt vala csak imént, s minő lesz csak néhány hó mulva is! E gondolatok alig egy két perc alatt villannak át az elmélkedő lélek tükrén!

És az erény olly gyarló növény volna, hogy a mulékony térhöz s időhöz olly rabszolgailag legyen kötve? Más-más alakokban talán más-más módosulattal nyilatkozik idő és térhöz képest: de nem az éghajlati vagy időszaki viszonyoktól függ, mint a földnövelte termények; fensőbb nemű eredete a közvetítő szervek dacára is függetleníti lényegét a mulandóság viszontagságaitól.

Olly erők kifejtése, minőket az ó világ tanúsíta, végképp enyészett volna? nyomtalanul, eredmény nélkül pusztult volna el?

Vajjon mi is az sajátlag, a mit újnak nevez az emberi nyelv? Meghatározott valami-e az ujdonság eszméje?

Úgy tapasztaljuk, nagyon ráviteles annak fogalma, és csupán az egyéni ismeret körétől függ. Néhány évvel ezelőtt egyik francia lap holmi cselszövényteljes mérgezési eset előadása után e fölkiáltást tevő; „íme a valóság mégis túltesz a képzeletön.“ Ez egy franciától mondván, kinek tudnia kell, milly szörnyképeket állított már össze a francia regényírók képzelme, nagy szó gyanánt vehető; de komolyan megfontolva alig mond többet, mint hogy írója szűk-körű ismerettel bír a multakról. Vajmi sok fönnen dicsőítője „fölvilágosult századunk nagy vívmányainak s óriási eszméinek“ fogna alantabb hangon beszélni: ha úgy kissé mélyebben bepillantana az ó világ eszméinek kincstárába! —

A tapasztalatlan együgyűség mindent megbámul, mindent újnak néz: az ismeretdús elme ellenben inkább a „nihil admirari“ elvet tartja, és az ószövetségi prédikátor e mondatát vallja: Semmi sem új a nap alatt (préd. I. 10). — E könyv írója, — ki a zsidók és keresztények összhangzó véleménye szerint maga Salamon, Dávidnak fia; — bő tapasztalatairól tevén tanúságot, egyebek közt így nyilatkozik: „Egyik nemzetség elenyészik, a másik támad, a föld pedig mindig ugyanaz marad... Micsoda az, a mi volt? ugyanaz, a mi következendő; micsoda az, a mi megtörtént? ugyanaz, a mi leendő. Semmi újság nincsen a nap alatt, se nem mondhatja senki: íme ez új! mert az előttünk elmúlt századokban immár megtörtént. De nem igen emlékezünk a történelekről, valamint azokról is, melyek ezután leendők, nem leszen emlékezet azoknál, kik későbbben élni fognak.“ (I. 4, 9, 10, 11.) „A mi lett, az megmarad, és a leendők már voltak és megtörténtek; Isten megújítja az elmúltakat“ (III. 15). „Minden folyóvizek a tengerbe szakadnak, de a tenger meg nem árad; azon helyre, honnan erednek a folyóvizek visszatérnek, hogy ismét folyhassanak.“ (I. 7.)

Ez idézetek értelmezvényeiből csak ez egy pontot mellékeljük még a szent könyvből: „Valamint a természet ugyanazon törvényeket követi, úgy az emberek is ugyanazon elvek szerint cselekesznek. Minden században tusakodott a világosság a sötétséggel, az erény a vétékkel, az igazság a hamissággal, a vallásosság a vallástalansággal.“ A többi jegyzet áttekintését a figyelmes olvasóra bízuk. (Sz. irás Pest, 1851, 657. l.)

Ezen eszmék fonalát követve is csak odajuthatunk, hová gondolatunk már kezdetben irányult vala; hogy t. i. ugyanazon eszmék koronkint ujonnan fölmerülnek s térhöz és időhöz képest némileg módosultan más alakzatok által képviselve ujolag működnek; mit már a régi mesés hagyományok s hitregék is annyi csodás alakokban s többé kevésbé rejtélyes megtestesítésekben, jelvek és példázatokban ábrázolnak. — Milly sokat mondó eszmének csirája rejlik olykor egyegy képtelenségnek látszó regében is! — Ki nem hallott a népmesékben emlegetött igézetekről, mellyek követköztében egész kastély, vár, sőt ország népe elátkozottan dermed; míg a nagy hős végre megérközik, kinek egyéb dicső tettek közt sikerül a holt népet életre varázsolni s az átok súlya alól fölszabadítani. Ki nem emlékszik az ifjító varázstükörről szóló mesékre s t. ef., mellyek egykor gyermeki képzelőnket annyira meghatották; de értelmünk csak későn puhatojja ki az azokban lappangó jelentékony eszme-magvakat. Nem bocsátkozhatunk itt az effélék tengernyi sokaságába. Pillantson az illyesek értékét méltató olvasónk nagyböcsü Mythológiánkba, s teljesebben látni fogja, mire célozunk.

Míg a gyermeteg kedélyü nép az illy rejtélyes s már lényegére nézve nem is értött, inkább csak a képzelem elbájolására szolgáló regékbe, mesékbe burkolva emlögeti a multak tüneményeit: a tudomány avatottjának a bíráló Klio tárja ki azon kárpitot, melly mögött a messze háttérbe

szorult nagy idők tömérdek mozgalmi szemlélhetők. Minő hullámnzása a törekvéseknek az idő nagy folyamában! Milly nyüzsgés, forrongás, milly változatos alakulás a beláthatlan messzeségig! —

Vajjon a multakat lelkünk elé állító történelem nem ama varázstükör-e, mellyből a keblünkbe oltott kandi tudvágy egyszersmind a jövőre nézve meglehető tájékozást nyerhet? mert hisz ugyanazon okok, hasonló körülmények közt nem igen szülhetnek más következményt, mint egyébkor. — Ennyiben nem igen lepik meg az alaposan számító gondolkodást a sokaság előtt föltűnő fejlemények; mert ki ismeré az elvetött magvakat, tudni fogja, hogy mit fog teremni földe, hozzáadva a közbeeső viszonyok hatását is. Illy alapúak a híres államférfiaknak gyakran emlegetött jóslatai.

De a történelmi ismétlődéseknek több okai is vannak. A korszakok szelleme vándorolni látszik. Avagy kihalhatott-e végleg az ókor fejleménye azon réteg alá temetve, melylyel a megújulás elborítá? — Elenyészhetött-e a szellemerők ama gazdag termése, mellyet annyi tevékony elme évszázadokon át érlelt? holott a természet takarékosági törvényénél fogva még az anyagi elemekből sem vesz el semmi teljesen. Elejénte úgy látszék, hogy az ellentétes irány végpusztulásba ejti a kárhóztatott pogány műveltségnek összes maradványait. Voltak is, kik még a művészet remekeinek szerterombolását is üdvös ténynek hívék; de az első hév keserűségét, mellyet fájdalmas emléközések zúdítottak föl, jólag mérsékolte később a higgadt meggondolás. A sirba szállottak iránt engedékenyebb az érző szív, habár sok ideig sajog is még a seb, mellyet vétkes kezeik véstek kebleinkbe. — Honnét gazdagította az ujkor fejleme gyarapodó erejét, részleg meg azt is, mellyel a roskadó avult ellen küzde, ha nem az attól átvett erők javából? — Az ősi erdők szétporhadó fái nemde dús táperőt adnak a töveik

mögől sarjadzó csemetéknek? mert ezeknek életrevalóbb szereveik tápanyagot nyerne az amazoknak feloszló elemeiből. Az újig tartogatott gyümölcs mégolly gondosan takargatva is zamatját veszti, midőn már az újabbít érledésnek indítá a nyárhév. Hová tűnik el kellemes íze, jó illata? Nem csatlakozik-e a természet titkos vegyfolyama útján az érlelődő újnak zamatához?

Ha azonnal nem is, de idővel meglátszik a valamit érő tanítványon volt mesterének tana; noha eleve a meghódíthatlan nyers természet mindenképp távolítani igyekvők azt lelkétől: de gyakran öntudatlanul is keblébe tapad egy-egy eszme, mellyet, meglehet, eleinte balul alkalmaz, úgy hogy visszás irányával megtagadni látszik oktatóját. Azonban még ellentétes törekvésében sem bír teljesen menekülni egy-némelly ellenállhatlanul hódító eszmének hatalma alól. Addig tusakodik az eltávolíthatlan eszmével, míg végre kiengösztelten bevallja azt, miután teljesen megért keblében.

Az utóbbi korszakok akaratlanul is tanítványai az előbbieknél egyben vagy másban túlnyomólag. Az egyházi irodalom kitünő csillagai nagy haszonnal tanulmányozták az ókori remekműveket s alkalmasan használták is. Az újuló kor sem menekülhete az ókor behatása elül, még az elleni küzdelmeiben sem tagadhatá meg teljesen annak befolyását. (Igy volt nálunk is, midőn a nyelvújítás (neologismus) ellen küzdők új öntetű szavakkal vitatkoztak, és a purismus védői magát ez elnevezést, hogy egyebet ne említsünk, szinte fordítatlanul használták.)

Mint támadozott föl az ókor szelleme mindinkább, mutatja az újabb műveltség története. A tudomány szeretetének növekedtével aránylag foly a böcsös régiségeknek kutatása. És az elfogulatlan értelmiség tapasztalja e fáradsalom üdvös eredményeit. —

Mit tön a sokat vádolt középkor az ókori szellemtermények megmentésére nézve ama zivataros korszakban, mely a tudományok mivelésére olly kevésbé volt kedvező: okadatolt művekből láthatni. Mit tön a keresztény Róma a pogány Róma emlékeinek föntartására: minden a tudományhoz és művészetekhez értő előtt tudva levő tény. Hisz a régiség buzgó buvárai feleközeti különbség dacára is eléggé tanúsítják ez iránti elismerésöket. Csak a sekély fölfogás vagy méltánytalan ítélet akadékoskodik tájékozatlan böcsmérőlgetéseivel. — Nem mélyedött az el még soha a roppant könyvtárak szemléletébe, még kevésbbé szánta el magát ama kellemes időtöltésre, hogy fürkészte vagy csak lapozgatta volna azon csodálkozást gerjesztő pergameneket, melyekre a sajtó nem léteztekor fáradhatlan szerzetöskezek irogatták szűk cellákban virasztgatva a letűnt korszakok ama hagyományait, mellyeket a majdnem folytonos hadi villongások közepett aggodalmas rejtőgetéssel megmenteniök sikerült; nem látta mindezt, legalább komoly figyelemmel nem szemlélte, vagy ha szemlélte is, be nem látta azok értékét az, ki fölületes oktatói után öntudatlanul kongatja a középkort méltánytalanul ócsárolgató vádakat, — melyek a feleközeti elkülönítés végett mind maig terjesztetnek ugyan még elemi tankönyvecskékben is; de a nyiltabb elmék előtt már nem egyebek, mint gyarló viszhangoztatása ama szenvedélyeknek, mellyek a keresztény egyház kebelébe szivárgott visszaélések miatt az evangelium híveit meghasonlásba ejtötték. A középkor alaposabb felfogására ismét roppant terjedelmű művek szolgálnak, mellyektől azonban a fölszines ismeretekkel kérkedők borzadozni szoktak. Tehát az illetékös történelmi utalásokon kívül az építő művészet ama fönségös példányaira hivatkozunk, mellyek a középkornak nemcsak vallásos érzelméről, hanem művészi izléséről is kitüntetőleg tanúskodnak; mint ezt egyebe-

ken kívül különösen a kassai remek egyház bámultatja hazánkban, melynek jeles ismertetését Henszmann Imre derék műtudósunktól birjuk, ki a középkori építészet körüli buvárlatait most adja ki nagyobbyszerű kiállításban. Egyébiránt kisebb kézikönyvekből is, minő p. Lübke V. építészet története, eléggé látható, miképp a középkor szelleme, — melly főleg az egyházi építészetben, Jean Paulként szólva, e megjegecösült zenében vagyis megmerevített harmoniában fejezte ki magát leghathatósabban, — nem méltán róható meg ama sötétség jellemével, mellyel a hitújítás ingerült szenvedélye által föltétlenül vádoltatik. E tekintetben nem kevésbé erőtlenedik a vád, ha a hitújítás hívei birtokába került középkori templomokat komolyan megtekintjük. Számos egyéb mellőztével p. csak a miskolci avasi egyház mostani állapotát vessük egybe eredeti alkatával. — De a nyomdászat megölte az építészetet, mondja Hugo Victor, és a szellem inkább a bötük seregét választá a reformatio óta közlönyeül. Még e tekintetben sincs azonban teljes okunk a középkort egyáltalán elítélnünk. Ezt a méltányos tudomány eléggé igazolja már. — Ha éj lett volna is az, vagy dermesztő télszak, de az alkotó szellemet nem tartá egészen dermedésben, még zordonabb időszakában sem; legfőlebb nyugasztva erősíté s edzé a derület munkájára. — A középkor úgy teljesíté föladatát, a hogy lehetött, a hogy a viszonyok engedték. Mindenesetre ápolgatta a jövendőbeli fejlődésnek csiráit. Egyes fejleményei pedig elévülhetlen bölcsüek maradnak az emberi mivelődésre nézve. — Föltétlenül ócsárlói azonban három nagyobb időszakát sem különböztetik meg, és az okokat egyáltalán nem veszik tekintetbe.

Három század mulva, habár a társodalmi viszonyok mindmaig sokképpen elkülönítik a szétágazott ker. feleket; de legalább már a tisztultabb értelmiség s józanabb ítélet embereit sokkal kiengöszteltebb megférhetőségben láthatni,

a magasabb közcélok felé törekvésben. Belátják ezek, hogy a közbajt okozott torzszalkodásra mindkét részről nyujtatott elég ok, és hogy a túlbuzgó szenvedély még a védett igaznak is ártalmára volt. Iliacos intra muros peccatur et extra.

Míg a szenvedélytől elkapatott kiskorú elme csupán rosszat, csupán utálni valót lát ellentétéseben: addig a fejlett észszel ítélő nemeslelkűleg elismeri, hogy a más vélemény hívője iránt is szeretetre kötelezi a legfőbb parancs, és hogy, ha vannak is elválasztó viszonyai, de vannak olyanok is, mellyek folytonos érdekegységre kényszerítik. — Illy érzület sűrűbb nyilatkozása napjainkban nem jelentéktelen haladottságot tanúsít csak ahhoz képest is, a hogy még egypár évtizeddel ez előtt néztek egymással farkasszemet a reformatio által megoszlott keresztény felekezetek.

Átalán az igaz tökélyben magassá nőtt lélek előtt mindinkább enyésznek amaz ellenmondások s ellentétek, mellyek a véges lényeket illetőleg a kiskorú értelmet olly sűrűen meglepik és zavarba ejtik. — Pázmány Péter érdemeit egykori keserű elleneinek felekezeti utódai között a kiválóbb elmék részéről nem egyszer hallottuk dicsértetni az iménti években; sőt több más kölcsönös elismerés tapasztalható volt az utóbbi sanyarú időkben. Tehát a közös szenvedés csakugyan nem volt üdvös befolyás nélkül.

Említők már, hogy a kereszténység a teljkorúság világozságát tünteté föl az emberiség közt: hogy kiemelné a szeretetlenség ama szűkkörű állapotából, mellyben az elkülönült fajok elkorlátoltan tengve, közös nemöket mintegy tettleg megtagadák. Érzéki sötétségnek kelle amaz elszigeteltségben borulni a nemzetek lelkére; minthogy mindegyikök külön istenségeket képzelve, s azok kizárólagos védelmét maga számára követölve közös nömének más fajától szűkkeblűleg megtagadá a kölcsönösség viszonyát. Hódító harcaikban különösen föltetsző e szeretetlen önzés jelleme.

Méltán az igazi világosságba igatató mennyei adományul tekinthető e végett az örök igazság igéje. Csakhogy az állatiság ösztönciből vajmi bajos a test ezerszeres szövedékeivel körülhálózott lelket annyira kibontakoztatni, hogy e fönséges világosságban valahára igazán otthonosuljon. A közel kétezer éves fejlődése a jó magnak láttatja, hogy az égi ültetvény tengernyi viszontagság közt s csak igen gyéren teremheti valódi gyümölcseit.

Pogánymesék regélik, hogy a hajdani jeles lantosoknak milly csodadolgok sikerültek: állatok szelidítése, városbástyák építése s a t. Apolló Marsyast állatiságából vetközteté ki zenéjének varázslatával (mert ezen eszmét látszik a mese jelenteni): de a valóságban nem olly mesés rögtönséggel történnek illy átalakítások. Érintök főnebb az evangélium csodaeredményeit; azonban az alig megszámlálható ellenkődés, bonyodalom és tusakodás milly kevéssé engedte mindmaig teljesebb valósulását: bőven látható a kereszténység történelméből, melly az ártalmas kinövéseknek, szerteszakadozó irányoknak folytonos láncolatát mutatja elénk. — Az igazság granitoszlopára igyeközött minden ferde vélemény vitatója Parcolni nevét s kétségbevonhatlan bizonyosság gyanánt tűzvéni ki hibás hiedelmét, váltig erősödött rögeszméi mellett. Némellyek a részben vagy föltételösen igazaknak általános és föltétlen érvényösséget követöltek. Többnyire legnagyobb szerepök volt a heves szenvedélyeknek ott is, hol egyedül a higgadt ószt illeti a jogos szó.

Illyesekből látszik, hogy míg egyrészt a nemes buzgalom a multak üdvös szellemét életre ébresztetni igyekszik: másrészt a kártékony elme is kiokoskodja abból a vele rokon részt, vagy éppen a magában üdvöst is fonák alkalmazás által rosra értelmezi.

Míg az ujhodó korszak az ókor kincseiből nagy nyereségű gyarapulatot szerzett: a megoszlott vélemények külön-külön irányban iparkodtak azt kizsákmányolni. De végre is az ellentétek ez életben soha teljesen meg nem szüntethetők. Jó, ha csak azoknak küzdelme szelidíthető. Ellentétek világosítják meg az igazat. Széchenyink mondá: ha senki sem lenne, ki ellene szóljon, maga fogna magának opponálni.

Ha a világ kezdetétől fogva maig különböző vélemények voltak az emberek közt: látszik, hogy a: „quot capita tot sensus“ közmondás nagyon életből merült, és míg az emberek emberek maradnak, e különbözőzés örökös marad; mert a legbölcsebb lény így látta ezt jónak. Nem az egy kaptafára huzás tehát a föladat; hanem a különbözők összhangoztatása. Ez adja a jó harmoniát. A sokféleségben az egység teszi a szépnek egyik ismervét. Azonban mindennek megvan a maga határa, mértéke, mellyen túl Horatiusként nem állhat meg a kellő (nequit consistere rectum). S ez a küzdelem fontosabb tárgya, hogy az ellenzék arányos legyen.

Ama számtalan vélemény közt, mellyel az üdvtan ostromlaték, azt is iparkodott már egyegy kába elme vitatni, hogy a kereszténység eszméjéből ki kell magát az emberésznek teljesen bölcselnie; mert az csak kiskorúságban tartja fogva: ellenben hogy derültebb világszemlélet megfelelőbb az ő rendöltetésének, mint azon komoly, mellyet a keresztény erkölcsstan eléje szab. Mintha a keresztény szellem nem adna az emberi kedélynek több derültséget, mint ama sötét végzet, melly az ókor világszemléletére neheződött.

Ki győzné mindazon balgatagságokat előszámolni, mellyekkel egyes, önmagukkal jót tehetetlen elmék az emberiséget boldogíthatni vélték! Az egyház és bölcselködés történelme bőven tárgyalja ama hangyabolyi nyüzsgéseket, mellyek

az örök igazságok félreértésével véltek célhoz jutni. Nekünk az üdvös tanulságok elvonása levén tüzetos feladatunk, csak összevont említéssel érintjük, szükségösnek tartván ezennel is fölemlíteni, miképp magok a tévedések is nem kis befolyással voltak másrészt az igazság érvényösítésére. Nem csak hogy az ellentét által könnyebb a dolgok fölvilágosítása; hanem minden tévedés végfejetében nyilvános képtelenségre jutván, másoknak óvó példaul szolgál. — Ez oka, hogy az Üdvözítő példabeszédében a konkolyt aratásig növekedni hagyja a gazda. — (Máté XIII, 30.)

Voltak idök, midön keserü eszközök alkalmaztattak egyes tévtanok irtására; és a következmény megmutatá, hogy a kivánt cél nem vala elérhető. Hacsak a jó példák hathatósan nem tüntetik ki az igazság valódi diadalát: nem is szerezhethet annak nyers erő állandó gyözedelmet. Még inkább tekintélyösítették a tévedés, ha vértanúi szaporodnak. S illy balfogások által gyakran sokasították már a tévedök számát; söt veszélyös konokságot idéztek elő. Figyelmet érdemlő Gamaliel törvénytanió mondata a zsidó gyűlésben: ha emberi találmány, magától felbomlik; ha pedig Istentől van, el nem ronthatjátok. (Ap. cselek. V. 38.)

Nem tagadható, hogy a közügy üdve főtörvény, s e miatt a veszélyes merényletek gátlása szükségös: de minél inkább szem előtt tartatik Üdvözítönk fonségös példája a társodalmi törvényekben; annál inkább sikerülni fog a bajok fogyasztása. Minden hatásra visszahatas szokott nyilvánulni a természeti törvények szerint. Fortély ellen fortély, erőszak ellen erőszak. mint jeles lantosunk mondá. E tételt a világtörténelmi jelenetek olly bőven igazolják; hogy a legterjedelmesebb okoskodás sem bizonyíthatja be ellenkezöjét. — Mit vonhatnánk el ebböl jobbat okulásul, mint a mit a jeles æsoposi mese is tanít, hogy míg a zor-

don szél hiába eröködött az utast kivetköztetni köpenyéből, a melegítő napfény önkénytes levetközésre bírta azt és fogadását megnyeré. — Elkescrités nem szül rokonérzelmet; az ellenszenvet pedig a közérdekek szövetséges eszközlésére birni vajmi bajos dolog! — Nem nehéz reá jönni, honnét crednek a társadalmi életet aláásó téveszmék, s mi ad azoknak táperót. — Ha a jog és kötelesség közti arány igen visszússá vált: a föleszmélt jogérzet könnyen ingerült szenvedélylyé fajul, melly féket vesztve rést ütni törekszik, a hol szerét teheti. A „*principiis obsta*“ elv az igazi keresztény igazság valósítását ajánlja legüdvösebb védszerűl. Tehát: *Suum cuique*; és *fiat justitia*.

IX.

Üdvös tanulságok a multak tanulmányából.

Hogy a más vélemény iránti türelem, és a hibásnak kitünő fölvilágosítása s helyes okokkal utbaigazítása, meg főleg a jobb gondolkodásnak tettlegös tanúsítása általi javítás nemcsak vallási, hanem társadalmi tekintetben is egyáltalán célszerűbb: minden józan gondolkodású belátja. Sokan mondogatták köztünk, hogy nemzetünknek nagy-lelkűsége gyakran ártalmára volt. Mi másképp vagyunk meggyőződve. Kábaság, melly magát ámtókra bizza, kincs-és kegy pazarlás, melly hizelgöket ápol s at. nem nevezhető nagy-lelkűségnek. A mi pedig igazi nagy-lelkűség, az csak javunkra válhatott bármikor. A nemeslelkűség előbb utóbb megtermi jótékony hatását. — Méltó gyümölcsei olykor csak későn érnek meg; de annál kamatozóbbak.

Üdvözítőnk szava arra is utal, hol miképp alkalmazzuk a jószívűséget. Legyetek, mondá ő, okosak, mint a kigyók, és egyszerűek mint a galambok. (Máté X, 16.) (Minthogy a kigyó leginkább fejét védi, ezért lön az okosságnak példázója.) — A galambszelidség és kigyói eszély alkalmazása két szélső tévedéstől óvhat meg, mellyek egyike a galádok martalékaul ejt, másika a jók érzelmét riasztja el tőlünk. Kit szeretet szívélye illet, ki tisztöletet, kiméletet érdemel: legyen neki a szerint. A gonoszság pedig lássa, hogy törbe nem ejthet. Örkdő szellem gátolja bitorságát, s a józan ítélet higgadt törvénye mérje illetékét!

Ha a valódi nagylelkűsége példák kellenek, elsöbben is sz. könyvünkben leljük a legfönségösebbeket. Azonban a pogány jelcsek is többször tanúsítottak nagylelkűséget; noha tanaik az ellenség gyölöletét többnyire helyeslik, mint ezt Isokratesnél is leljük még: „Szintügy gyalázatnak higyled meggyözetni elleneid által sérelmekkel, mint felülhaladtatni barátaid által jótétekekkel.“ Hasonlót mondott Archilochos és Gorgias is. (L. Isokr. intelme 31. l. Szabó I. ford.) Ellenkezöt taníta Sokrates Platonnak Kritonában, 49. B. Milly szép diadal az a Lykurgusé Alkandros fölött, ki az ellene támadott lázadáskor szemét kiüté; de nagylelkü bánásmódja következtében buzgó tisztelőjévé lön. Miért említnök az igazságos Aristeidest, a bölcS Sokratest s legkiválóbb tanítványát Platont, ki a vele aljasan bánt Dionysios syrakuzai királynak, midön ez öt kéreté, ne szólná meg elkövetött rút tetteiért, röviden így felele: „nincs időm Dionysiosra emléközni.“ (Laert. Diogen.) Nemzeti történelmünk fényes csillagain különösen kiválólag ragyog a nagylelkűség fönséges vonása. Öskorunktól napjainkig a nemzeti jellem kitüntető ismerveül tartatott az, mellytől ezentül sem szabad elválnunk, ha minlényünkhöz hívek akarunk maradni.

A roszakarat boszúját ki sorozhatná a nemes élvek közé? És a nemtelen megtorlás nem törpíti-e a boszuló jellemét? holott a nemes viszonzás mindig magasztosít. — A boszuálló magát lakoltatja legsúlyosabban, ha még érzékenységen túl nem adott. — Az æsoposféle mesék egyike szépen példázza ezt a Zeüshöz öldöklő fulánkért folyamodó méhek képében. Nyertek fulánkot, de olyképp, hogy szurásukkal veszítsék el e védszerüket.

Mit szab elénk szent könyvünk az ellenség iránti viselkedést illetőleg: átalán ismert törvény. Vannak azonban, kik maig is az ellenkezőt vítatják. Hanem akár a tiszta, akár a gyakorlati ész sugalmát vegyük fontolóra: az örök igazság amazt erősíti. — Mikor nyertünk több rokonszenvet, mint azon állapotban, midőn cselekvés és szenvedésben egyiránt nagylelkűséget tanúsítottunk? Ehhöz a közelebbi idők is nyomatékeltjes bizonyságokat szolgáltatnak.

Im e pontot illetőleg sok foglaltatik nagy Széchenyink azon 1842-ki akadémiai beszédében, mellynek végén bölcsünk olly buzgón ajánlá a „Klugheit“nak megmagyarosítását. Lett ugyan csakhamar új szavunk a Klugheitra két példányban is: „ildom“ és „eszély“; hanem az eszmének, — mit a nagy férfiú sajátlag ajánlott befogadásúl, — megérleléséhez a fegyelmező sorsnak is hozzá kelle járulnia. Vajha illy nagy áron már igazán sajátunkká vált legyen az! — Széchenyi I. nagyon jól tudta, hogy nyelvünk az „okosság“ szóval igen talpraesetten kifejezi a „prudencia“ s „Klugheit“ eszméjét. Mert lehet-e helyősebben tenni, mint valódi ok alapján? Egészen kielégíti az „okosság“ a bölcsélet e követelményét: mindent okszerűleg, okkal móddal; és „semmit elégségős ok nélkül nem kell tenni.“ Gyakorlatilag is megfeleltek e fogalomnak a mi nagylelkű őseink, a mennyiben a szent örökséget annyi vész dacára is megóvták. —

Okosságunkkal, ha azt nem akarjuk megbénítani, vagy éppen ellenkezőjévé torzítani, különösen meg kell értetnünk, hogy „non minor est virtus, quam quærere, parta tueri“: Nem csekélyebb erény a megszerzöttet megtartani, mint szerezni. „Zord idöket élünk, üstökösök járnak: Isten öja veszélyektől mi magyar hazánkat!“ (Ha szabad Arany János XIV. századi hegedősének óvó szavait napjainkra így módosítunk. [L. kisebb költ. II. 245. l.]

Jól tudjuk, mennyire nem alkalmas ez idő a szemrehányásokra, kedvünk sem igen telik abban; miután a körülmények mindenünnen elég mostohaaságot éreztetek velünk: de a jövőre való okulás végett még is üdvösnek véljük olykor-olykor úgy magunk között multunk némelly tévedéseit komoly meggondolás végett lelki szemeink elé lebbentenünk. Ama közmondásunk, melly szerint mi csak saját kárunkon tanulunk, nem éppen szolgál dicséretünkre. Hát ha még súlyos veszedelmeinkből sem merítenénk okulást?

Ki a társadalmi élet elemeit vizsgálólag szemügyre vette, tapasztalnia kellett, milly sokképpen összebonyolult érdekek, vonzalmak s törekvések mozgatják azokat még ott is, hol a közügy a főfeladat iránt egyetértésre kötelezi mindnyájokat. Van úgy, hogy a lényegös kérdést illetőleg teljesen egy az érzület, s mégis a sokféle fölfogás megannyifélé módot vall a közös célra legalkalmasabbnak. — Csak a parányi harmatcsöppet nézzük: minden oldalról más színben tükrözi az vissza a reáható napfényt. Hogy ne mutatkoznék különbéle szempontból tekintve másmás színben a társadalmi élet viszonya? Vajmi kevésbé biztos tájékozódás az érgyek küllátszata! — Néha a gyöngé felfogású elme is minden áron ragaszkodik meggyőződéséhez. Vannak előítéletek, mellyek nem hagyhatók számításon kívül. Ehhöz képest az államrendözés eszméjével foglalkozóknak nem utolsó feladatuk: minden alkatelemeit a társadalomnak

minél mélyebben beható ítélettel tanulmányozniok, hogy belássák, mellyiket mennyi jogosultság illeti meg aránylag, azon mérték szerint, mellyet az örök igazság szab ki, nem pedig az egyéni rokon- s ellenszenv határoz meg.

Meg vannak maig is az említett korszakok mindegyikének hagyományosai az ő többé kevésbé jogos igényeikkel, mellyeket félreismerni, tekintetbe nem venni gyakran igen üdvétlen következményű.

Mivelt embernek nevezi a divaffogalom azt, ki mindenki irányában nyájás, udvarias, senkit nem sértő s a t. Valóban pedig s nem csupán külsőleg műveltnek mondanók azt, ki mindenki irányában igazságos, sőt e mellett még minden önérdek nélkül szives, igazi szeretetet tanúsító s tehetséghez képest, meg az illetők érdemével aránylag jótékony egyesek iránt is, ahogy lehetségös, de főleg a közügyek iránt, sőt e tekintetben az önmegtartózkodást is kötelességeül ismeri s nem tarja szertőlötti áldozatnak. — Már a ki a közügyet s azon egészet, mellynek ő egy valahányad részét teszi, illyképp fogalmazza, arról föltehető, hogy azon egésznek tényező elemeit is érdemleg méltányolja.

Illyképp találkozik össze különösen az igazi honszeretetben mindazok iránti szeretet, kik a drága hazának javát bármi részben előmozdítani képesek. És ha a hon valódi tiszta fogalma él lelkünkben: lehetetlen a honfitársak iránti érzelmeinknek a szeretet ama fokára nem töreködniök, mellyet az örök igazságú sz. könyv tanít. Magában érthető, miképp az azon egy alapú s lényegű szeretetnek nyilvánulata a viszonylatokhoz képest megannyiféle. Hisz az okos szeretet nem lehet igazságtalan, tehát ismernie kell az illeték arányát. Azonban a szenvedély izgatta elme, az egyéni érdek szempontjából ítélő bírálat milly igen tévedékony: erre több mint elégségös példa szól. Mérhet-e ez okból egyes vélemény biztos ítéletet könnyen félreérthető ügyfele

rovására, holott annyi aprólékos magánérdek, balszenvedély, alaptalan ellenszenv vesztögetheti meg elfogult elméjét? —

A józan ítélet szigorú önfegyelmet követel. „Köszönd, hogy indulatban vagyok, — mondá a görög bölcset hibát ejtött szolgájának — különben lakolnál.“ „Régen volt ez, talán nem is igaz“ mondja rá a szenvedélylyel itélni szokott ember, ki előtt fölfoghatlan ennyi öngyőzelem. Ritkaság is illyesmi ott, hol többnyire fékezetlen indulatok bitorolják az ítéletre való ész helyét. Kirívólag meglátszik ez ama szerte divatos bánásmódban is, melly egyrészt majomszeretettel kényezteteti, közbenközben pedig vak szenvedélytől elragadtatva, vadállati dühvel bünteti saját énjének szakasztott mását. Hát mások irányában, kikhöz szorosabb viszony nem csatolja, milly kimélettel lehet az, ki szenvedélyeinek baromilag rabja? —

Talán nem lesz helyén kívül illyesek miatt fölemlíteni azon fokozatokat, mellyeket a legalaposabb gondolkozásuak által megállapított bölcselem lelki életünk fejlődési menetének mintegy határaiul kijelölt. A lelki munkásságnak három köre ez, ugymint: az érzéki, érzékileg szellemi és tisztán szellemi. Ez utóbbiba, — mellyet a valódi érteményben vett ész működése, szent vagy eszményi érzelmek, és szabad akarat, — melly e névre igazán méltó, — jellemzőnek, — fölemelni az emberiséget, feladataul ismeri a kereszténység szelleme. S ebben állana az igazi műveltség, mellyre az emberiség javát vágyódnunk tapasztaljuk. Ezért esengünk mindennapi imádságunkban, mondván: jöjjen el közénk a te országod: a szellemi tökélyesség állapota! — Ha azonban elfogulatlanul megfontoljuk erkölcsi állapotainkat, hol vagyunk még ama fönséges eszménytől, és milly gyöngék még a legnagyobb részben csak törekvéseink is ama kívánatos állapotba juthatni! Minél távolabb állunk pedig attól, annál közelebb vagyunk a merőben érzéki kör-

höz. És ha a nem csekély mérvben lábrakapott irányzatoknak sikerülend még tovább is olly hódítást tehetni, a minő veszedelmeink bokrosítására már valóban eddig is aggasztó mérvben sikerült: hovatovább oda jutunk, hogy a genfi bölcselőnek e mondata: menjetek az erdőbe, s emberek lesztek, még némi jelentőségre fog emelkedni, valamint ugyanannak a művelődés kártékony befolyását vitató némelly nézetei is érvényre vergődhetnek.

Az elbódult tudomány, melly azon botorságra vetemődött, hogy a szellemet amúgy könnyedén félreokoskodta, mint alkalmatlankodó akadályt, már is nagy részben működött oda, hogy az anyagelviség rút dicsőítésével az embert merőben nyomorult kétlábú géppé aljasítsa, s lényegétől megfosztva az oktalan állatok rangjába lökje. Meg is látszik az illy tanok szomorú eredménye korunk vallás erkölcsi viszonyai-ban, állami és társadalmi életünk fejleményeiben úgy, hogy a kinek érzelmeit vissza nem riasztják a lelket gyalázó botrányok, mellyeket a csapásos idők szemléletünk elé tártak, nem kis mérvben fásult az el a mostoha befolyások alatt.

Elpanaszolták másrészt az igazi tudománynak méltó fölkenntjei e lealázó felfordultságot eléggé keserű szavakkal, hogy azokat csak érintenünk is elég volna. Még sem mulaszthatjuk el a céltévesztött s szellemtagadó irányzatnak ellenében ezennel is kinyilatkoztatni amaz erős meggyőződésünket, miképp az illy haladás mellett nem csak hogy amaz anyagi boldogság el nem érhető, melly felé a nagy sokaság lelkendöz; hanem ellenben az a nyomor, mellyből az emberiség kilábolni ohajt, mindinkább súlyosabbá válik, és ama bajok, mellyeket lerázni annyira igyekszik minden valamire való honpolgár, annál inkább nyakunkra nőnek: minél inkább meggörnyed lelkünk az anyagi vágyak és szenvedélyek uralma alatt. — A ki az állatiság rabjává alacsonyította magát, várhat-e egyebet, mint hogy mások

által is olyanul használtassék föl, a minővé magát aljasítá? — Ki böcsülje azt valamire, a ki magát tetteleg semmire sem böcsüli? —

Ebből is látható, miért nem sikerülnek számtalan közohajtásaink. Mert vajmi nagy azok száma, kik öntudatlanul is az ellenkezőnek előidézésére működnek. Ugyanis az oktalanság abban tünteti ki magát főleg, hogy éppen ellentétét eszközli annak, a mire töreködni látszik. Ha ezt a tömérdek példából nem ismeri föl valaki: úgy szóval is hiába értelmezgetjük. —

Társodalmi életünk számos jelenségei élénk képekben tüntetik elénk a hajdankor ama nemzeteit, mellyek a mentő bárkát készíttető jósok intései dacára vesztök felé rohantak. — Sűrűen halljuk e panaszt: nincs hitel, eltűnt a kölcsönös bizalom, kihalt a valódi szeretet s t. e. De azért akárhány panaszkodó tetemesen elősegíti azon bajt, mellyet keserű szavakkal roszal. Polybios, a jeles történelmész, történ. maradványainak VI. k. 56. fejezetében a rómaiaknak jobb korukbeli vallásos erkölceit dicsérvén, mondja, hogy erkölceik és intézményeik jobbak a karthagóiakéinál; mert míg ezeknél semmisenem rút, a mi haszonnal jár: amazoknál semmisenem rútabb, mint az ajándékkal való megvesztögetés és az illetlen módon gazdagodás. Jele ennek, hogy a karthagóiaknál a tisztségek nyilván vásároltatnak; a rómaiaknál pedig illyesmi halálos büntetés alatt tilos. Továbbá e figyelemre méltó helyen ime szomorú vallomást teszi saját honosai felől: „görög hivatalnokra akár tíz ellenőrileg hitelsítött, megannyi pöcséttel erősített irás s két annyi tanú mellett sem bízhatni egy talentomnyi értéket: míg ellenben a római hivatalnokok esküjökhez hűen a legnagyobb összegeket is lelkiismeretesen kezelik.“ — Későbbben azonban azoknál is megtágtotta a lelkismeretet a vesztöket készítő romlottság.

Mi minden történik ott, hol az adott szó nem szent, hol az eskü is csak pusztá szójárás, hol az eskü tanúságaul fölhítt Isten neve széltében s büntetlenül káromoltatik: alig szükségös hosszan értelmezgetni. — Bölcsék állítása és a történelem bizonytsága szerint az erkölcsök hanyatlása = a nemzeti élet haldoklásának előjele.

A rossz szándék emberei, az önzés rabszolgái ezt tartják elvül: a világ örömet csalódik, tehát csalattassék. Lássák a gyarlók, ha szemök levén nem látnak, füleik levén nem hallanak. És e biztosítékkal a szemtelenül szemesek nagy hada kiokoskodja a hülék bányú seregének szeme világát is. E világ fiai eszesebbek az ő nemökben a világosság fiainál. (Luk. XVI. 8.) „Lássátok. — mond az irás — nehogy a világosság, melly bennetek van, sötétséggé váljék. (Luk. XI. 35.) Avagy nem tudjátok-e, hogy ti az Isten temploma vagytok és az Istennek lelke lakozik bennetek?” (I. Kor. III. 16, 17. VI. 19.) De miképp férhet az meg a nemtelen szenvedélyekkel: avagy munkálhat-e bennünk az isteni képmás, ha azt galád erkölcsök elnyomják, előlik? Alig hagyhatja csak árnyékát az emberi méltóságnak bennünk az anyage Elviség oktalan hiedelme; miután elvitatja azt, a mi emberi lényegünket tenné. Mi gátolhatná többé az önzés mohóságát, a vad indulatok rohamát, a bosszú lázát, az irigység kárörömét és a pokoli szenvedélyek egész raját; ha a lelki ismeret féke végleg kitágult? — Majdnem megfoghatatlan, hogy az illy önmegsemmisítő fogalmakat, illy önbecstelenítő elveket épp olyanoktól fogad el készséggel a sokaság, kik ellen különben legszélsőbb gyűlöletet nyilvánít, holott azt vallja, hogy ellenétől még a jó sem kell neki. Miért kell tehát attól a rossz, sőt éppen a legrosszabb?

Általán véve különös az, hogy a kiskorú értelem többnyire az iránt tanúsít nagyobb bizalmat, a ki kárára igyekszik, csupán mivel az a rosszat érzék-kecsegtetőleg

tudja behízelögni ravaszul elbódított elméjébe; épp úgy kap a botor gyermek a csábítás maszlagán, az édes mérgen sokkal inkább, mint a jóra vezérlő oktatáson.

Vajjon ki legyen hát mégis a sok tanácsadó közül az igazán jót akaró: valóban azt az érett értelemnek sem igen könnyű azonnal fölismerni. Hisz magok az okosak is annyi csalódásnak vannak l'étéve az emberi tudományok korlátoltsága miatt. — Isten egyedül mindentudó. Emberi tudomány nem mindig biztos tájékozó; gyakran rászedi az élénké fejlesztött képzelmet; ez pedig az ész szerepét bitorolva, megtántorítja az akaratot.

Egyike a leglényegösebbeknek, a mire különösen figyeltetni szükséges, hogy a tudomány, főleg úgy, a mint azt a divatos fogalom szerint venni szokás, még vajmi igen különböző valami attól, a mit igazi értelem szerint bölcseségnek mondhatunk. Minden korszakban többen voltak azok, kik a tudományosságuk nemi színözétével bírva az életpiac eloterébe tolakodtak és a szemfényvesztésnek minden mesterfogásait ügyesen fölhasználva, magukat a sokaság előtt bölcsesül érvényösítették, sokkal többen voltak az áltudomány nyegle képviselői, mint az igazi bölcseség szerény hívei, kik önmaguk ragyogtatása nélkül töreködtek az igazság fáklyáját lobogtatni. S épp e kevés számuk és szerény mivoltuk miatt sikerült amazoknak túlkialtásaikkal a nem tolakodókat háttérbe szorítani. — Egész könyveket olvashatni az illy tudományos nyegleség hőseiről. Figyelmet érdemlő a többi közt azon könyv, mellynek címe: *De charlataneria eruditorum* s a t.

A valódi és áltudomány közti lényegös különbséget az emberiség legjobbjai elég helyesen fölismerték már hajdanta s az ezeket kellőleg megértők fölismerhetik ma is. A hellén elmeművekből látható, hogy a bölcselkedő, bölcseskedő és igazán bölcs közt milly elválasztó hézagot láttak a hályog-

talán szeműek. Mindennél világosabban kimutatja pedig e különbséget szent könyvünk, melyből az ép elme bőven megtanulhatja, miképp s hol találkozik össze az igazi tudomány a bölcseséggel s milly dicső fokra emeli az a méltólag befogadó lelket; valamint ellenben milly örvénybe ejt az áltudomány, a hivalkodásra ámító bölcsesködés. (I. kor. III. 17, 18, 19 s a t.) Verulami Baconak illy értelmű mondata: a fölületösen ízelt bölcelet az Istentől eltávolít, a teljesebben merített pedig hozzá vissza vezet, — bibliai alaposságánál fogva méltán lett olly elhírültté. — A milly magasztos jelenség a valódi tudomány embere, kiben az ismeretek gazdag birtoka szeplőtelen jellemmel párosul: olly elidegenítő látvány az ollyan, ki tudományát erkölcsi alantiségával meghazudtolja, ki csak hivalkodik, kacérkodik vagy éppen üzérkodik a szellemi kincsekkel.

Mondjuk-e még bővebben, miért helyzünk olly nagy tekintélyt a kereszténység aaptanaira összes szellemi életünket illetőleg? Mondjuk-e, hogy azoknak minél inkább érvényösítésétől, megvalósításától reméljük mi a tudomány s művészet tévedéseinek kellő utbaigazodását, a korhatag erkölcsöknek fölüdülését, a törvényhozás és igazságkiszolgáltatásnak rendősebb folyamatát, a társadalmi és állami viszonyoknak jobbra fordulását; — tehát mindazon jogos vágyak lehető teljesődését, melyek a jobbak keblében epe-dőznek? —

Három könyv van — mondják a tudomány emberei — melyek a műveltség összes fejlemét képesek volnának újra előidézni, ha az elpusztulna: a biblia, Homéros és Shakespeare. Mi úgy hiszszük, ezt a könyvek könyve egyedül is képes volna eszközözni.

A keresztény társodalmak s államok is sülyedhetnek erkölcsileg, ha a vallás-szabta törvények szentségét megvetik; de olly veszély kevésbbé érheti, minő a pogány műveltségű

népeket érte, ha még elég erőt bírnak kifejtteni a sz. könyv tanainak fölkarolására. Franciaország nagy tanúságot tőn e felől. Milly rémletes tanok után s milly borzasztó romok fölött hangoztatá Chateaubriand újra a „kereszténység szellemét,“ a „martyrok“ dicsőségét s a francia vallásos szellem nagy szülőtteinek dicséretét! Minő vad eszmék mámora közé sohajtott a vallásos öntudat szabadabb lélekezése a mindent földuló vihar után! És a keresztjel diadala új virulását idézte elő a nemzeti életnek. Elhangzottak a vésztanok, habár nem viszhangtalanul, és a magába tért józabb gondolkodás fölépíté a hit szentélyeit, kárhoztatván az istenkáromló tanokat.

A családi erkölcsök nemesítésére való jótékony befolyását a szent könyvnek, mint mondók, még a szabados elmék sem igen merik tagadni. Alig is hathat a gyermeki kedélyre más olvasmány épületösebben, mint a szent hajdan története. Ki nem emlékszik vissza gyönyörrel az első szellemi élvezetre, melyet a bibliának szívképző tanulmányából merített?

Számos hazai és külföldi jeles írónak életrajzában olvassuk, hogy az első szellemi tápot a bibliából nyerték, s ez igen jelentékony befolyást gyakorolt szellemök s jellemök célszerű képződésére. Műveiket figyelemmel olvasva igazoltnak leljük e figyelemre méltó adatot. Természetös, hogy okos értelmezőre nagy szükség van illy olvasmány mellett, ki értse e böles szabályt: *sancta sancte tractanda* = szentül kell a szent dolgokkal bánni. Mert hogy a korcs szellem nyomorult élceitől a legfönségösebbet sem kiméli, azt tömérdék búsító példa bizonyítja. Nem ritkaság hallani nemtelen célzásokat a szent tanok igéire. —

A vallás erkölcsi alapú neveléstől, törvényhozástól s intézködéstől véljük mi remélhetőnek a társadalmi élet olyatén éröttségét, mely a legfőbb érdekekre nézve a lehető

legcélszerűbb állapotot idézné elő, melly a különleges érdekeket is akképp igyeköznék kielégíteni, hogy a jogos igények elégségös megnyugtatót tapasztalhatnának.

Nem szükségös hosszan taglalgatnunk, miképp a keresztény szellem munkássága csak azon fönségében eredményözheti igazán jótékony hatását, melly a feleközeti ádáz viszálykodásokon túlemelkedve s az Üdvözítő szelid magasztosságát tekintve példányul, leginkább a főcélrt tartja szem előtt és az ahhoz vezető ösvényeket, valamint a többé kevésbbé elmaradozott lelkeket is méltányos módokkal segíti elő.

Ollyan az isteni tanok könyve, hogy míg egyrészt a legeggyűzőbb lelket is meghatják szemlélhető képekbe foglalt oktatásai: másrészt tanainak mélysége az emberi ész legerősebb tehetségeit is nehéz próba alá veszi. — Az innét eredhető nehézségek, s kételyek nem csekély meghasonlásokat idézhetnek elő, ha az igaz ker. szeretet nem mérsékli a szenvedélyt. Erre nézve szól az anyaszentegyházban méltán helyesölt ama jeles mondat: „A szükségöseken egység, a kéteseken szabadság, mindenben pedig szeretet.“ — A szeretet a törvény teljesítése (Pál a róm. XIII, 8, 10). Az igazi szeretet sugalma megtanít ama türelemre, mellyel a különböző vélemények iránt tartozunk, a nélkül, hogy a hitbeli közönyösség bünébe essünk. —

Mi a hitbeli elvekre nézve áll, egyszersmind a polgári véleményekre is üdvösen szól. Az államcsalád különböző tagjai közt csak a valódi ker. szeretet alapján eszközölhető a kölcsönös kiméletösség. A valódi szeretet nem fölfuvalkodó, nem tekintélyösködő; hanem a bölcsesség szerénységével elismeri, hogy a leggazdagabb elmetehetség is fensőbb tekintélyre szorul, — s mint társadalmi lény egyéni hajlamait szenvedélyeit gyöngébb feleinek rovására sem követheti; csak egy szerve ő is az egésznek.

Midőn a századok során át folyt véleményharcokon áttekintünk: nagyon szembeötlőleg tűnik föl, milly szánandó küzdelmekre ingerlőtte gyakran vallási ürügy alatt a tusakodó feleket olly érdek is, mellyet üdvösebb vala a vítatott vallás szellemében kölcsönös engedékenységgel elintézni. Mennyi kárát okozta az az erkölcsi világnak, hogy mulékony s csekélyes érdekek miatt a vallás sz. elvei elegyítették a szenvedélyes s ollykor nemtelenül folytatott viták közé! —

Milly más szemmel nézi már a következő nemzedék értelmisége csak egy pár évtized mulva amaz ügyet, melly miatt annyi lélekemésztő tusa, ollykor vérengző harc is folyt! — A vak gyűlölet rontásban találja élvét, a szeretet pedig a javításban.

Kell, hogy az elődöknek nemcsak erényeiből, hanem hibáiból is okuljon az utód, és az előbbi korszakoknak nemcsak üdvös fejleményei, hanem balkinövései is óvó tanulsággal szolgáljanak. Belátja ezt az az igazságos tudomány, melly a multak szellemi terményeit s történelmi tanúságait mint a tényező mozgalmak okmányait minden időből gondosan összegyűjteni igyekszik. — Ott látjuk ma a bármilly feleközeti intézetek sőt egyes tudósok könyvtárában is egymás mellett azon elmeműveket, mellyeknek iróit egykor ádáz szenvedély különítötte el egymástól. Ott látjuk egymás mellett a legtávolabbi nemzetek, a legellentétösebb korszakok szellemi termékeit, mint különböző tartományok s évszakok gyümölcseit, egy csoportban békésen megférve, sőt összhangzatos egészet képezve. És a férfias ítélet úgy tekinti e különböző eszmék gyülevényét, mint az emberi gondolkodás mennyi kifejezését, az indulatok s szenvedélyek tolmácsolatát, a lelki élet mozzanatainak kinyomatát, mellyeknek, valamint a bájos kert változatdús virágainak, éppen sokfélesége tüntet elő összhangzatos egységet, vagy mint a mindennemű termények elemeit tartalmazó gyógyszertárt, melly a füvek

rejtött erőit szolgáltatja ki a testi erők pótlására. Ily eszméből kiindulva iratá egy Ptolemaios nevű görög tudós könyvtára fölé e szavakat: a lélek gyógyszerára; és az aranjeuzi könyvtár fölirata egykoron ez vala: itt a holtak felnyitják az élők szemeit.“ — (Vajha engednék minél többen hályogos szemeiket fölnyitvatni amaz üdvös tanácsok által, mellyekért hagyományozóik olly drága árt adtak; — nem dúlna az oktalan szeretetlenség olly pusztítólag az emberfajok közt!) — Hogy e hasonlatok által az emberi elméveket különbség nélkül egyenlő értékűeknek nem valljuk, sőt igen is szigorú különböztetést szeretünk köztök tenni: már a főnebb mondottakból is kiviláglik. Ki mondhatná, hogy a rózsa és pipacs, ibolya és mákvirág, aloe és dudva ságára nézve azonos? ki vallhatná józan fővel, hogy a balzsam és mireny, pézsma és rhabarbara sat. egyenlő hatású? — Sokféle elem vegyülete levén a test, mindegyik részének különféle bajaihoz képest majd e majd ama szer szolgál előnyösebben. Szintúgy a lélek, melly az érzekek sokoldalú befolyásánál fogva számtalan minőségű szenvedések által ostromoltatik, megannyiféle ellenhatás által nyerheti felüdülését. Azonban hol s mikor mellyik szer alkalmasabb: a gyógytudomány avatottjaihoz tartozik meghatározni. Úgy szinte a szellemi diaetetika fölötti felügyelet is, mit a jeles Plutarchos a költők olvasásáról szóló iratában olly nagy fontosságúnak vallott, kellő tájékozottságú elmék föladata.

Sokkal számosabbak a szellemi fogékonyág fokozatai, mint az a testi szervezet tényezőiben tapasztalható. Ehhöz képest kell mérni a szellemi tápszereket. Vannak gyöngék, kiknek a tudomány első elemei is kártékony gőzt támasznak agyukban. Az igazság súlyát átalán kevés bírja meg egészben. A mi egyiket emel, másakra leverő, a mi egyiket edz, a másikat szédölgésbe ejti. —

Ki volna olly hatalmas szellem, hogy föltétlenül jósdá gyanánt lenne tekinthető? A legokosabb is figyel a közvéleményre s annak javából állítja együvé nézetét. Vajjon elég-e tehát köz-érgyekről kizárólag egy fővel gondolkodni? — Elég-e csupán egyéni szempontból kiindulva okoskodni?

Valamint a törvények helyes alkotása közmegegyezés által eszközölhető sikeresen: úgy általán az életre való elvek a lehető legtágasabb alapú észleletek s tapasztalatok útján kerülnek elő. Kihallgatható a téveteg vélemény is, hogy ellenzéke az igazságnak annál nagyobb fölvilágosításaul szolgáljon. Jól tudják az emelkedőttebb itéletűek, milly hasznos tanúság vonható ki még a szánandó lelkek botlásáiból is. Aránylagos ellenhang az összhangot nem rontja, sőt a maga helyén alkalmazva emeli.

Nemcsak a dúsan adományozott szellemek hagyományait gyűjtögeti már napjainkban a nemesebb méltányú tudomány: hanem bármilly alanti fokozatú fejlem gyümölcseit is aránylag böcsüli. És a férfias nagylelkűség illetén teljesebb nyilvánulását a keresztény szellemű tudomány tanúsítja különösen; noha ittott jelentékönny nyomait láthatni már a szélesebb körben szertefigyelésnek a hajdani görög és római jelesebb elmék hagyományaiban is. Herodotos, Strabo, Diodoros, Polybios, stb. példái mutatják, hogy a büszkén lenézött s barbároknak nevezött nemzetekre is fordított már figyelmet a magasabb szempontból kiindult gondolkodás.

Igaz, hogy a keresztény tudományosságnak is több százados fejlődés és a nyomdászat fölfedezése vala szükségös a mailag gyakorlott teljesebb körű működésére: de az is tagadhatlan, hogy sok előbbvaló tárgyat kelle kifejtenie, míg alapja annyira kiszélesödhetött, hogy az embernöm összes fajait mélyebb vizsgálódása körébe vonhassa.

A történelmi nyomozások végett is szükségös nyelvész-ködés előbb a szent könyvek s egyházi iratok nyelveivel

volt kénytelen foglalkozni. Így miután a semi és arja nyelvek közül különösen a héber, arabs, görög és latin nyelvekben némi világhosszot derített: az ezek által meggyűjtött szövétnék segítségével folytatta buvárkodódásait az emberi szellem hagyományainak egyéb rejtekeiben, hogy most már nemcsak az árja nyelvcsaládok roppant gazdagságú kincseivel rendelkezhetik: hanem az embernöm legigénytelenebb faját is illőleg méltathatja tanulmányul; mint ezt a tudomány s irodalom történelmét tárgyaló művek különösen a nyelvészeti nagyszerű vizsgálatok tanúsítják, mellyekhez részünkről is történik már egyes derék tudósunk általi hozzájárulás. De illetékünkhöz képest a közremunkáló erőknék még tetemös szaporodása ohajtandó. A derék Hunfalvy Pál által szép sikerrel követett irány nagyon megérdemelné, hogy jeles tehetségű ifjaink közül egyik másik komolyan beleszeressön, s a dús eredménnyel biztató pályán olly buzgalommal működjék, mint a maig is pótolhatlan Repiczky s hazai nyelvészetünk néhány nagyérdemű mivelője. Ez okból vajha minél többen tudomást szereznének] a nyelvészet mai nagy munkásságáról, a mint az külföldön folyamatban van.

Természetös, hogy a szellemnek ez irányban működő haladása kelté föl a nemzetiség azon fogalmát is, melly ma már széltében mindinkább öntudatosabb eszméletben nyilatkozik. Ennek alapjául is a ker. szellem ébresztő hatása szolgál, melly miután az alantóságból kiemelvén a lelket magasabb rendöltetésére irányzá: majd a társodalmi kötelességekkel járó jogok tudatát is előbb a tudomány magasabb regioiban fejleszté ki, aztán annak csatornáin át szivárogtatá szét a társodalmi rétegek ereibe. —

Ugyanis a közügyek javáért buzgó szellem a művészet és tudomány fejlesztése által nyomonkint tovább haladva folyton szélösebb alapot keresött az üdvös eszmék megvalósítására; mint ezt legközelebbi példa gya-

nánt irodalmunkban is eléggé fölismerhetjük, hol míg az előbbi historia-írók inkább csak a királyok életrajzai és kiválóbb egyéniségek viszonyai körül forogtak: az iméntiek már a nemzetélet mindennemű mozzanatait igyekeznek fölkarolni. Úgy szinte a költői téren is azt tapasztaljuk; mert habár a mult században is méltatá már egyegy lelkesebb író a népelemet; de az önállóbb nemzeti költészet e század folytán különösen felőtölőleg mutatja körének fokonszűkítését. Kisfaludy Sándorban még főleg a kiváltságolt nemzetosztály, az utánna következőkben már a tágabb érteményben vett nemzet, végre az utóbbi évtizedekben a népielem összes szellemvilága is visszatükröződik. A komolyabb tudománynak is, a hol lehet, mindinkább gyarapodó kölcsönös viszonyát láthatni az alsóbbi osztályzatokkal.

Figyelmesebb vizsgálat alá vonatik a nép észjárása, hagyományos gondolkodása, érzülete, szokásai, vágyai, szóval egész lelki világa. És a méltányos tudomány nem csekélyli már a legigénytelenebb pórt sem arra, hogy töle is tanulhasson; sőt elismeri aránylagos szavazatát a nyelv és közérzelem ügyében. Nem ezt tanúsítja-e a közmondások, példabeszédek, regék, mondák, népmesék élcek, találómesék, különösen a tájszavak s általán a népisime körül sürögő kutatásaival, s viszont a köznép felfogásához alkalmazott s úgy nevezött népies iratok terjesztése által? — Mi egyébre mutat ez, mint hogy mindinkább elismerést nyer ama természetös viszonyosság, mellynek a társodalmi osztályok közt, mint egy testületnek megannyi, szükségképp kiegészítő tagjai közt léteznie kell az egésznek jólléte végett? Miként a természetben látható viszonyosság a kölcsönös adásvevés által is jelentékenyen utal arra. A felhők a föld páráiból gyarapodnak, hogy jótékony harmattal s tenyészítő permetözéssel táplálhassák annak termését. —

Hogy nem csupán eszmék váltásában s gondolatcsereberében állapodik meg a szellem hatása: megmutatta a kevesbbé korlátolt törvényhozás nagylelkű intézködése, mely nálunk valóban nagy áldozatokat tón a jogok megosztása végett. Törvényhozásunk történelmét elfogulatlanul vizsgálva a mi sajátságos helyzetünkhöz képest a gyakorlati humanismusknak aligha nyomosabb példáit nem leljük, mint ott, hol azt elméletileg leginkább hangoztatják.

Nem olly gyorsan történhetők ugyan illetéu nagyszerű fejlemények, mint a hogy az a fölizgatott képzelem előtt rémlik: de aztán a természetszerű szerves fejlem több biztosságot is nyújt, mint a hevenyészött államgépezeti gyártmány. Ezt már elég kézzel fogható tény tanúsítja. A tölgyfának növése hosszú időt igényel; míg a rövid életű nád s egyéb nyulánk növény csakhamar fellövelli gyöngye szarát. Tartósságra számító dolgokat rögtönözni nem lehet. A ki megkiséri, látni kénytelen, mi hasznát veszi a jégre építésnek. Vajha a „határtalan lelkesedés“ türelmetlensége se rontana olly gyakran többet, mint a mennyit építeni akar! Nem lakolna annyi buzgó vágy, annyi szétmarcangolt kebel a nagy célokat megközelíteni vágyó nemzetek lángoló törekvései közben. — A kártyavárak balgatag építói különös rögeszmeként emlegetik a „messze horderejű terveket:“ csakhogy a figyelmes gondolkodás úgy látja, hogy éppen azóta keletköznek a férc-alkotású ephemer művek, mióta ezen ujdonsült s ábrándos eszmékre célozgató szó leginkább pöngettetik.

Korunk számos ferdeségei közt nem utolsó az emberésznek ama túlböcsülése, mely hiszi, hogy az annyiféle kényelem-eszközt föltaláló elme egyáltalán hatalmába ejtötte a természetet, minélfogva avval már kényekedve szerint képes elbánni. Ám szóljon az eredmény, hányadán sikerül a természet törvényeit kijátszani. Mi legalább igen sok merész kísérletnek megbukásából kövököztetjük,

miszerint minél vakmerőbb az azok elleni erőködés: annál súlyosabb annak megtorlása. — E szerint úgy látszik, észszerűbb a¹ jól megfigyelt természet szabályaihoz alkalmazkodva intézni cselekvéseinket: mint azt élheterlen elméletekkel kényszeríteni akarni, hogy kedvünkért változtassa meg törvényeit. — Férfias okossághoz józan türelem illik.

Hol csirkeköltő s füvekből vegytanilag tejet gyártó stef. gépek föltalálásával foglalkodnak az elmék, — ott nem csuda, ha olly elmélet is megszállja az agyvelőt, vajjon miképp lehetne a történetet nem történetté varázsolni, semmiből valamit kihozni, — miután a valamit semmivé tevés legalább színleg sikerülni látszik, — végre, ha egyéb nem lehetségös, a legolcsóbban a legdrágábbat megszerezni, miután a vízből ezüstöt készíteni, mint mondják, már meglehetősen sikerült. — Mi, az illy magas tudománytól messze maradottak csak azon jámbor hiedelem hívói vagyunk, hogy terepélyes tölgyfa gyök nélkül meg nem él, s a mi gyökeret nem verhet, nem tenyészik, a minek életereje nincs, nem élhet, — hogy a gyártott szesz nem szellem, s ezt vegytanilag kezelni nem lehet. — Ennyire primitiv még a mi ismeretünk, ennyire gyermeteg még a mi felfogásunk! —

Azonban azt az elvet, — melyly amaz igen sokszor emlegetött, de kellőleg csak kevés által megértött mondatban: *concordia res parvae crescunt, discordia autem maximae dilabuntur*: (egyetértés által a kisebb ügyek is nagygyá gyarapodnak, míg a meghasonlás által a legnagyobbak is szétbomlanak,) — mit Plutarchos szerint Skiluros skytha királynak a nyilköteg által jelképezött végrendöletében emleget a régi hagyomány, — régóta szemünk előtt tartván, nem láttunk sürgetőbb földadatot nemzeti teendőink közt, mint a tudománynak ama főnebb érintött méltányos eljárását, — melylyel az minden szellemi fokozatot a közcél valósításának feladata körébe vonhat, — minél telje-

sebben érvényösítve tapasztalni. Hogy e végett részünkről is tehetnénk némi kis közvetítő szolgálatot: nem egy kedvenc és tán szinte közhasznú munkakört mellőztünk, hogy a nemzeti mivelődés ama korigényelte tágasabb alapjának célszerű fejlemét, bármilly csekély mérvben, elősegíthetnők, főleg az által, ha e munkakörnek, mely a néphagyományoknak kutatásával s a nemzeti ereklyéknek kiaknázásával igyekszik jogbiztosító örökségünket érvényösíteni, minél több rokonszenves társat nyerhetnénk meg. Illy szándék szüleményei valának hazai lapjaink hasábjain több ízben tett felszólalásaink. Imez iratka keletközténck is ez ohajtat adá első indokát. Azonban a körülmények hatása, főleg az utóbbi időkben, midőn a politikai eszmék ujlag túlsúlyra vergődnek, ezennel tágasabb irányt jelölt ki az alapeszmének, és a távolabbi célt, t. i. a nemzeti emlékeknek gyakorlatilag hasznosítását, közelebb idézteté, főleg a mindennél előbbvaló erkölcsi befolyásra fektetvén az eszmének nyomatékosabb érvét. Ez ám ügyeink főbezzegje!

S e tekintetben nem vélhettük korszerűtlennek ez eszmét, sőt az általános lelkendözéssel szemközt éppen kellő idején szólló nyilatkozása lehet ez is a történeti alapú nemzeti érzetnek. Régi meggyőződésünkön mit sem változtatott a viszonyok módosulata. Mi most és ezentúl is azon szilárd hiedelmet tápláljuk, miszerint ama sejtelmek és számítások, mellyek honunk jövőjére vonatkoznak, aránylag csak az érintött irányok alapján valósulhatnak. T. i. olly mérvben reméllhető hazánkknak az ohajtott állapotba jutása: a mennyiben nemzetiségünk a gondviselés által kijelölt irányt követve, az ohajtott célnak legalkalmasabb eszközeit minél okosabban felhasználja. Nemzeti hagyományainknak tehát nem csak könyvekbe gyűjtése, hanem fogékony keblekbe fogadása szükségös, hogy azok megkimélése által ne csak irodalmunk gyarapodjék, hanem nemzeti érzelmeink

kiválólag erősüljenek. Míg tehát azokat egyrészt írásba szedjük s tudományilag rovatoljuk, másrészt rovogassuk azok javát minél mélyebben szíveinkbe is: hogy az, mi holtan szendergött, föltámadva hathatósan munkáljon bennünk és általunk a közügy javára.

Mire képes a nyers erő, megmutatták a barbár hódfátások hajdanában: milly előnyű azonban a szellemi hatalom, nemcsak a perzsagörög harcokból, hanem a mai hadviselésből is, p. China és India ellen, látható. — Sokszorososan el van már mondva a szellemi fejlődtség értéke: de az igazi szellemerő kellékeiről annál kevésbbé fölösleges szólni; minél több azon beszéd, melly inkább félszeg szellemerőt magasztal. — Évtizeden át jelszó gyanánt hangzott a „peragit tranquilla potestas, quæ violenta nequit“ (a csöndes hatalom kieszközli azt, mit az erőszak kivívni nem képes) és hogy minden egyéb hatalom ingatag, csak az, mellyet a szellemi műveltség eszközöl, biztosít s at.

Akárhány változatban el volt ez mondva s százszorososan viszhangoztatva. És mégis vajmi sok búsító jelenség láttatá velünk, hogy bizony mi míg egy részt a valódi lelkesültségnek s áldozatkészségnek megható példáit tanúsítók: másrészt a szemeink előtt lebegő nagy feladatokhoz képest Isten tudja, hányadán s mennyi fogyatkozásban vagyunk még. Megbocsát a boldogabb hiszemű, ha mi nem a napi lapok és a jobb oldalunkat túlságosan tömjénező elmeművek után ismerjük honi állapotainkat; hanem elfogulatlan szertefigyelés által nyert tapasztalataink folytán gondolkodunk. — Mi éppen az olly buzgón vágyott célhoz s ama nagy feladathoz mérjük viszonyainkat, mellyet már évtizedek óta halunk emlígetni; mert azt tartjuk: gyermekábránd nem nyom a latban. Előttiünk a valódi hazafiság típusai lebegnek, a magyar jellem ama magasztos példányai, mellyeket elévülhetlen dicsfény környez: egy sz. László, Hunyadi János,

egy Széchenyi István, kik iránt úgy tudjuk, osztatlan tisztólet nyilatkozik a hazai és külföldi értelmiség részéről. Ezeket vesszük mi a valódi honfűség mértékeül. És vajjon milly alapon növekedött az ő dicsőségük olly magasra? Nem a józan keresztény bölcsesség s feddhetlen erkölcsi nemesség tövéből fakadtak-e hazafiúi erényeik?

Emléközzünk csak a „legnagyobb magyarnak“ utolsó vállalatára. Milly méltó koronája a cenki templom terve a nagy ember s páratlan hazafi fényes tetteinek! Egyébiránt Széchenyi István vallásos érzelmeiről még számos egyéb épületös adat ismeretös előttünk, mellyek a szép jellemnek valóban lényegös vonásaiul szolgálának, s a műveiben nyilvánított eszméket jelesen igazolják. — Amazokról, mint a ker. lovagiaság és igazi magyar leventeség dicső példányairól beszél a világtörténelem századok óta. Ezek mi előttünk a honfűség eszményének mintegy megtestesítői! —

X.

Nemzeti jellemünk alapvonása.

Első tehát a hazafiság kellékei közt a vallás erkölcsi tiszta jellem, mellyet nem illemből, nem népszerűsége vergődés végett fitogtat, hanem valódi benső meggyőződésből tanúsít a jó hazafi.

Nyomorult érdek miatt színlelt vallásossággal, látszatös böcsülettel ama lelketlen sereg is palástolgatja csalárd lelkét, mellytől a józan honfiérzelem undorral fordul el. —

Hogy valaki közbizalmat érdemeljön akár mint hivatalviselő, akár mint magán egyén: mély vallásos hiten

alapult hitelre kell szert tennie; úgy mint azt nemzetünk bölcse tanítá vala nagyértékű „Hitel“ében. Az a csupán kalmári értelemben vett hitel tudjuk, milly lábon áll megvesztögetött napjainkban. Mennyire haladtunk mi is hitel dolgában csak egy pár évtized óta, világosan kimutathatják a törvényközési tárgyalások. —

„Csalás volt is, lesz is,“ mondják erre amúgy könnyedén a könnyelműek; de következik-e ebből, hogy hát a kivételösen történt rossz általánosuljon? Jól emlékszünk még nem rég minden tanú jelenléte s minden kötelezvény nélkül segítettek egymáson apáink csupán böcsületszóra építve, pedig tetemes összegekkel: holott most már biztosítékok mellett is olly bajosan bizhatni még az úgynevezött „jó barátokban“ is. Tudjuk mennyiben oka ennek a közállapot. De ha felek közt sincs többé őszinte szeretet, vagy csak igen gyér az az igaz szív: mit reméljünk ezentúl? A mértékletlen életmód, a fényűzés és oktalan pazarlás legmostohább viszonyaink alatt kezdött majdnem kétségbeejtőleg növekedni. Természetös, hogy ez sokszorosan fogyasztá a hitelt, bizalmat s kölcsönös szeretetet. — Pótolhatják-e az illyképp megszakgatott társadalmi életben a valódi egység hiányát a koreszmék összefüző érdekei? Egyidőre talán némileg. De a valódi összetartás és igazi szellemegység végett kétségkivül magasabb erejű kapocs szükségös. — És mi, bár ki mit higyen egyebet, nem látunk hathatósabb szert benső bajaink orvoslására, mint a szellemnemesítő valláserkölcsei élet föllevenítését. Ismét és ismét az üdvtanok örök igazságát leli sovár tekintetünk, midőn a társadalom sínlesztő benső betegségén aggódunk. Attól reméljük a legalkalmasabb gyógy-szert, melly apáinkat annyi vésztlől megmenté vala.

Dicsó eleink a milly szellemi épséget tanúsítottak a keresztény hit fölvételével: épp olly bölcsen folytatták az üdvös kezdeményt az által, hogy a magyar nemzetiséget

avval mind szorosabb kapcsolatba fűzték. Igen elfogulatlan elmék magasztalják első királyunk ama szerencsés eszméjét, hogy e drága áron szerzett hazát a szeplőtlen szüzesség eszményének ótalmába ajánlá. Fönséges intelem rejlik e szép gondolatban, t. i. vajha a honfiak és honleányok szeplőtlen tiszta érzelmei óvják meg romlástól s pusztulástól a hazát! Szintolly szívemelő tény volt honszervező első királyunknak fiával, a tiszta érzelmű Imrével együtt az egyház boldogoltjai közé igtatása. Továbbá számos jámbor elődeinknek az anyaszentegyház dicsőültjei közé soroltatása, mint ezeket p. az „Indicia hungaricæ sanctitatis“ című könyv (Nagy-szombat 1737) felmutatja, oly üdvös rokonulást eszközle, mellynek valláserkölcsei alapú nemzeti érzelmeinkre lehetetlen jótékony befolyást nem gyakorolnia. És a közegyházzal kötött illetén szorosabb szövetség nemzeti művelődésünknek is mind tágabb, mind szilárdabb alapot szerzett. Mellynél fogva a keresztény Europa kiválóbb nemzeteinek műveltségi gazdag birtoka is könnyebben osztályrészünké vált; mind pedig nemzeti szellemünk a dúsan fölviruló kereszténység beoltása következtében gyümölcsözőbbé gyarapodott. — Keresztény hitéletünk nyolc-százados fejleméből oly dicső ereklyékkal bír nemzeti hagyományunk, hogy azok iránti kegyeletünkkel fölhangynunk valóban őseink sirjainak meggyalázását, szent érzelmeinknek szidalmát tenné. — Lenénk-e vajjon dicső őseink szellemének igazi örökösei: ha éppen az ellenségös befolyások által eltántorítva jobb jellemök leglényegösebb alkatelemét távolítnók el magunktól?

Néhány év óta minden kitelhető gonddal tanulmányozgatjuk a magyar nemzet jellemét a két testvérhon népei körében szintúgy, mint történelmi s hagyományos multjában, s úgy véljük, érzelmeinek mélyebb rejtekeihez férközve, mint egynémelly fölszinen tétovázó: de határozottan merjük állítani, miképp a nem-korcs magyar népnek

olly lényegös jellemvonása a vallásosság, hogy a hol nem vallásos többé, ott már nem is igazán magyar az. Vallási fogalma gyakran hiányos, néhutt homályos; de a honunkbeli népség bármellyikénél valódibb. Nem csekély számú adat alapján állítjuk ezt. Evvel találjuk mi kapcsolatban buzgó honszerelmét, melly mint egyházi énekeink szép száma mutatja, mély vallási kegyelettel olvadt össze a főnebb érintött hagyományok nyomán. Tárkányi B. a mult évben akademiái beköszöntő értéközésében tárgyalta a magyar nemzeti és hazafiúi érzelmnek jelentékony találkozását egyházi énekeinkben. Vajjon tehát ildomos tapintattal járul-e a magyar nép szivéhez azon népies irodalom, melly gyöngédtelenül érinti annak vallásos érzelmét? Avagy általán valódi hivatású-e az olly irodalmár, ki a magyar nemzet szellemébe a vallástalanság és erkölcstelenség mételyét szivároztatja? — Pedig ez utóbbi évtizedben nem egy illy erényorzó szállongott keble körül. — És az árvizhozta salakot sokan nézték igaz aranyoknak! —

Soha sem feledjük, mit egy sokat utazott s Európát széltében hosszában ismerő tudományos férfitól hallottunk: „Külföldön — mondá ő — a tudományok és művészetek embereit bámultam, itthon pedig a népet; mert olly ép értelmű s helyes itéletű népet sehol sem találtam, mint a minőnek tapasztalom a töszyökeres magyart.“ — Mi azonban a helyett, hogy ismételnök a magyar nép józan eszének annyiszor hallott dicséretét, inkább azon vágyat fejezzük ki: vajha az álcivilisatio korcsosító befolyásának erősebb lélekkel birna ellenállni, és vajha a hazai értelmiség a józan népnevelésnek minden üdvös módját kellő buzgalommal fölkarolná; nehogy az annyi oldalról környező romlás végre teljesen eltorzítsa, s már is szomorúan letörpült mivoltából egészen kiforgassa. — Erkölcsi jellemünket óvnunk kell, mint szemünk világát.

Az utóbbi évek valóban oly kártékony hatást gyakoroltak népünk jellemére, hogy az ejtött csorbulások kiegyenlítése feszült törekvéseknek sem egyhamar fog sikerülni. Egyebeken kívül különösen meglátszik a néperkölc hanyatlásán azon ártalmas befolyás, mellyet gyakorol a korcsmák szaporodása, pálinka és sörivás terjedése, a fényüzés elhanyagolása. Mindezeket pedig előmozdítja a vasut általi könnyebb közlekedés a városokkal, sűrűbb érintkezés a sehonnai világpolgárokkal, városi proletárokkal, a katonaiselt egyékekkel és szabadságosokkal s a t.

Mennyire alacsonyították e szerencsétlen korszak mostoha viszonyai a nép valláserkölcsi érzületét: arról igen sok keserű adat volna elősorolható. — Mi volt neki egykoron az eskü, sőt az egyszerűen adott szó; mi volt neki előbb az Isten neve, a hazai törvények szentsége, s azoknak személyesítői! És mi mindez előtte most! — Nemcsak a beszédnek sok helyütt dívó botrányos szennyessége árulja el érzelmeinek aljasultságát; hanem az erkölcstelen tényeknek mindinkább szaporodása mindennél világosabban tanúsítja azt. A falusi egyházak anyakönyvei, a börtönök névlajstromai s a t. hitelősítik ez állítást; mit különban az elég takarlatlanul gyakorlott fesslőtség úton útfélen szem elé tár. — Hol állunk e tekintetben azon időtől, midőn törvényeink halált szabtak a nöbecstelenítőkre, s viszont a nöhütlenségre oly szigorú büntetést engedtek, mint sz. László decretumaiban (I, 13. 32) olvasható. És milly messze esünk, ha ez így foly tovább, azon becsületösségtől és szeméremtől, mellyet a többi közt Feszler (Gesch. d. Ung. III.) Bonfin (Decade IV. 8.) és mások nemzetünk jellemében kiemelnek!

Néhány évvel ezelőtt hazánkon kívül a külföld egy jeles tudósával folytatott beszélgetés közben szóba jött nemzeti haladásunk. „Hát a népnevelés és tanügy hányadán áll önöknél — kérdé a lelkes férfiú — értesülünk a lapokból,

hogy nagy sürgelemmel karolták föl azt lelkesebbjeik. Úgy van jól. Azonban ne búsuljanak önök, hogy még inkább a kezdet körül vannak. Szerencsésebbek, mint a túlhajtottak, kiknél már nem lehetséges a visszalépés. Hallom, hogy a magyar nép még nagy részint megvan eredeti valóságában. Milly irigyendő boldogság! Önök okulhatnak a hypercultura szánandó áldozatain. Elkerülhetik mindazon csábösvényeket, mellyeken haladva más nemzetek a vészes örvényhöz jutottak; honnét nincs menekülés. A ferde mivelődés végre úgy látszik mindütt ugyanazon eredményt idézi elő: a szellem elfásulását. Ezen aztán többé nincs mit képezni. Az elmüvelt vagyis az álmüveltség által elfajult, ősi lényegéből kivetköztetött nép vagy végleg elpusztul az ő erkölcsi dögvészében, vagy csak Istennek büntető ostora: a súlyos csapások által lakoltatva tér meg némi részben; de már a tűzpróba által mássá olvasztva. Ismétlem örvendjenek önök, hogy még közelebb állanak a kezdetlegős állapothoz, mint ama dicsőített nemzetek tündöklő műveltségéhez, mellyeknek hírét nevét talán sokan irigylik, még többen elérni gyorsalkodnak. — Oh barátom! van e dicsőségben valami igen szomorító, valami mélyen csüggesztő, valami kétségbeejtőleg leverő. Volt idő, midőn az én honfibanatom keserű könyvet ejtött honosaim elmaradottsága miatt, midőn más nemzetek ragyogó műveltségét hámulám. Én balgatag ábrándozó, akkor még nem hatoltam át a csillogó külszinen! Most idősebb napjaimban milly egészen más bú epeszt, midőn honom sorsa felett elmélködöm! Mint ohajtanám nemzetemet még távolabb ama fejlettségtől, mellyet akkoron olly igen fájlalva kevelőttem!“

Tárgyunkra vonatkozólag elég ennyit fölemlítenünk a kitünő műveltségű s a népnevelést szíven hordozó férfiú szavaiból, kiről egyébiránt több érdeköst hozhatnánk föl:

ha mind föladatunk igénye mind egyéb körülmény nem tanácsolná azt más alkalomra halasztani. —

Forró kézzsoritás közt ajánlotta különösen az igazán vallásos alapú nemzeti nevelést, mondván: „Ön látja, tudja, hogy pap nem vagyok: de ismét és ismét mondom, hogy a vallásos alap hiányát nem fogja a társodalmi életben pótolni semmi tudomány, semmi bölcséleti rendszer. — Ön látta azon tudóskodó piperkőcök nyomorult hiúságát, azon undorítólag pöffeszkedő charlatanok szánandó ürességét, kik tanszékeken és az irodalom terén csak önmagukat prédikálják, kik — Goethe ama mondatával takarózva, miszerint csak gézengúzok szerénykődnek — az üdvirat szellemével merőben ellentétleg kacér tudóskodásukkal garázdálkodnak abban is, a mi minden józan ember előtt legszentebb. — Megbocsát hevemnek, ha én e nyegléket méltóknak tartom az Üdvözítő ama szent haragjára, mellyel az árusokat a szent helyről kiüzte s mindarra, a mire ő a botrány okozókat érdemőseknek ítélte s a t.

Mindez sokkal nyomatékosabban volt elmondva, sem hogy évek mulva feledhető lenne; sőt az idő viszonyai csak még inkább élénkítették azt emlékezetünkben, miután folytonos tapasztalat igazolá. Nemcsak e jelentékeny egyénnek többszöri illy tárgyú beszélgetései, de még több más jellemes és alapos ismeretű férfiival volt találkozásunk s tanulmányozó tapasztalásaink szilárdíták az érintett nézetek iránti hitelünket.

Mindezt pedig nem mellékös tekintetből hozzuk föl. Komolyabbnak tartjuk e tárgyat, semhogy az egyéni véleménynek illetéken túli nyomatékot tulajdonítsunk arra nézve. Ez okból látszik jónak mások tapasztalataira is hivatkozni, kivált olyanokéra, kiknek állítása mellett mind a tehetség, mind az akarat kellősége kezeskődik (*posse et velle verum dicere*).

XI.

Nemzeti fejlemünk ősi okmányai s szellemi értékeink biztosítása.

Mondtuk, legalább sejtettük minő lényegös alkat eleme az igazi magyar jellemnek a vallásosság, természetesen most már közel ezer év óta a keresztény vallásosság, melly nemzeti multunkkal sokszorosan s elválaszthatlanul összeszővődött. Mit eredményezett e viszony nemzeti életünkben: bőven mutatja történelmünk; még világosabban láttatja pedig ellentétben azon pilledött állapot, mellyben a kereszténységgel nem szövetkezött török szomszédink sínlődnek, kiket a keresztény haladástól való elkülönültségök ma holnap az europai nemzetek sorából is kimaraszt.

Ez igazság azonban még sem akadályozza a tudományos törekvést, hogy nemzeti multunknak ama gyökszálait is szorgalmasan kutassa, mellyek rég letett pogány eszmevilágát deríthetik föl némileg; sőt mint tekintélyös elmék ki mutatták, e törekvés is fensőbb szellemi érdekeink emelésére szolgál. Igen is figyelmet érdemlő tárgy, számba vennünk: milly lépcsőzeteken át jutottunk mi a mai fejlem fokozatára; minő lehete különösen azon eszmekör, mellyet fajunk sajátága, eredeti lényege s úgy szólva tulajdon embersége által birt alkotni; mint ójtá e törzsébe később a keresztény hitet; miképp módosult ez úton nemzetünk szellemi élete, s minő gyümölcsökben nyilatkozott koronkinti fejlődése. Nemzeti öntudatunk alapossága végett lényegös kérdések ezek, mellyeknek helyes megoldását fontos dolognak tartották legderekasb történelmészeink, kik pedig nagyobb

részben egyházi férfiak valának. Főleg magyar mythologiánk megalapítója és hazai régiségtudományunk legszerencsésebb művelője Ipolyi Arnold áldozatos buvárlata nagy eredményével gyakorlatilag kimutatta: milly érdekében áll nemzeti önértetünknek minél régebbi zsöngé koráról számolhatni s megtudni, minő téjjel táplálva növekedött nemzetünk olyanná, hogy nagyra-termőttségének sokszor megbámult jeleit adá a cselekvés színterén.

Meg egyébkint is az érzékies eszmevilág számtalan sarjadékai szállingozván le napjainkig, hadd lássuk az elválasztó vonalt az igazán keresztényi és az attól különemű elem közt. Hisz a lényegöst az esetéköstől helyesen elkülöníteni az ép értelem s érott ítélet föladata. Ez irányú vizsgálódásokra már a céltudatos tudomány visszautasíthatlan igénye ösztönöz; mert az illetékos méltánylat kiszolgáltatása végett tudnia kell: mi saját, mi kölcsönzött a nemzetek műveltségében, és hogy az egyetemös eszméket minő különleges kifejezéssel tükrözik vissza egyes népek. Kiválólag pedig hazai tudományunknak olyképp kell ősléti eszmevilágunk földértése körül sűrögnie: hogy annak tisztult tudata további fejlődésünkre is jótékony befolyást gyakoroljon. Minden komolyan gondolkodó zokon érzi azon leverő eseményeket, mellyek a történeti és hagyományos alapnak oktalan félrevetésével a vak lelkesültség s rövidlátó ábrándozás által a nemzeti ügy nagy veszteségére előidéztettek. Nem is marad boszultatlanul soha a nemzetnek ön sága, saját lényege iránti hűtlensége.

Midőn tehát a buvárkodó tudomány nagy érdekek kutatja már a legjelentéktelenebb népek szellemnyilatkozatait az ő legeggyűbb zsöngé fejlemökig nyomulva, hogy mindegyiket lehetőleg körvonalozható egyéni minőségében ismerhesse; s midőn a haladottabb nemzetek minden kitelhető szorgalommal fürkészik ősi emlékeiket s bár-

hol és bármily mélyen rejő hagyományszálaikat, hogy azokkal életrealóságuk érves okmányát mutassák föl: bizonyára minket is többszörös indok sürget arra, hogy szelleméletünknek minél teljesebb bizonyítékaival igazoljuk önbecsérzetünket; s fényes multunkkal kérkedő büszkeségünket valódibb alapra helyezzük, mint a hogy azt hiú ürügyekkel támogatni szokták a multak tanulmányaira alig hederintők, — kiknek kevélysége fajunk szegénysége!

Nem tagadjuk, hogy — miután a vissza nem tekintő clóerohanás, Kóber sógor módjára vágva maga alatt a fát, nagy mohón gyorsalkodott az esztelenül irtogatott ősi törzsek helyébe átültetgetni az élettelen elméletek dudvát, és e silány növények bőven meg is termették fanyar gyünölcüket, mellynek íze vajmi keserűen torkunkra forrott nem egyszer, — hogy illy tapasztalatok után végre több fogékonyság kezdött bennünk mutatkozni az ősök ereklyéi iránt. S érteni kezdők, miképp a tiz parancsolatok negyedikének mély értelmű ígéréte azon nemzeteknek szánja a hosszú életet, mellyek őseik iránt igaz kegyelettel visel-
tetnek. Tisztölet-adás: böcsültre jutás! —

És bár ujabban nem csekély jeleit láttuk a multak iránt fölébredt tisztöletnek főleg irodalmi téren: mégis sok mulasztás vádja terhel ez időszerint is. Tudva van előttünk, hogy míg sok honosunk idegen rongyokkal ékeskődve délcegeskődött: pávatollainkat idegen szajkók szedték föl díszül; mert mi hitvány gyarlóságnak néztük azon morzsákat, mellyekből szellemi alkotmányunk fényes palotája épül. —

Nem egyedül velünk történt ugyan illyesmi; más nemzetek illy javai is elpöröltettek már jogos birtokosaiktól, mint előkelő szaktudósaik panaszojják: de legalább annak idején kell az óvást tenni, sőt az elsajátításnak gátot vetni; nehogy az álljon ellenvédvül, hogy hát miért nem szedtük saját csü-

rünkbe, ha mintermésünk; mert hisz jogunkban állott. Aztán szellemi téren nem tilos a böngészet; tehát szemesnek áll a világ. Ha egy Dankovszky s nyomában egy Zahourek nyelvbirtokunkat szanaszét okoskodta, mint innen onnan összeharácsolt halmazt; mások őstörténelmi emlékeinket igyekeztek amúgy könnyedén elbölcselni; ismét mások ugyanazon had vitézei közül legsajátosabb népdallamainkat szláv melodiáknak hirdetgették s a t.: mindezen merész koncolók ellen találkoztak visszatörők, kik többé kevésbé alkalmas fegyverzettel vívtak a jogsértő merényletek miatt. De midőn a jövevény níveltség hírnökei köztünk szerte szimatolva s mintegy szervezött buzgalommal gyűjtve, néphagyományaink nem csekély részét olly ürügy alatt sorolták fajaik birtokába, hogy az a honunkban szórványosan létező idegen gyarmatok körében szülemölt: illetén elsurintások s átcsempészések ellen részünkről nem történt elég óvás, illetőleg az óvólag figyelmeztetés nem értetött meg eléggé; legalább eredményben nem mutatkozott az ellenhatás. — És ez bizonyára egyoldalú gondolkodásunknak — hogy súlyosabb jelzővel ne bélyegezzük a mulasztást, — tagadhatlan jele. —

Meg volt nálunk a szellemi téren is a bibelődéssel járó munkától vonakodás vagy az illyesminek legfőlebb kényelmes elnagyolása; átalán pedig ollyan foglalkozás iránt, melly rögtön nagy eredményt nem ígér, megvető kicsinylés. Innét van, hogy egyben másban, mi talán jó lélekkel lőn vállalva, nincs sok köszönet; mert ugyan ki szánjon olly csekélyes tárgyra még alapos tanulmányozást is?! — Pedig, ha nem dadogunk értelmetlen szavakat, midőn úton útfélen hangoztatjuk: milly drága nekünk az őseink vérével annyiszor áztatott hon, s milly drága annak minden porszeme, s milly böcsős őseink minden lábnyoma: úgy az ő szellemök minden sugarkája, eszme-

világuk minden paránya kell hogy még értékösebb legyen; mert e szikrákból növekszik a honszeretet vesta-lángja, mely hű ragaszkodással „csügg a multon és jövőt teremt.“ Az edzett ősök feltámoogatott lelkei erősítik a hű utódokat, „hogy a nemzet mint egy férfi álljon, ércskarokkal győzni a viszályon.“ —

Nehogy azonban méltánytalanoknak látszassunk, nem hagyjuk érintetlenül, mit sokan késedelmünk némi mentéseül vélnek fölhozhatni, hogy t. i. egyéb nemzeteket is csak a teljesebb műveltség utalt azon gondoskodásra, miszerint öslétük jellemvonásait kutassák, — főleg pedig a szájhanti hagyományoknak szembetünöleg elhalaványulása riasztotta föl leginkább a még korcstalan tudatot, hogy már a nép szellemvilágában is nagyánt megfogyatkozott, sőt teljes kiveszésnek indult ősérzületet legalább irodalmilag fönmaraszszák. Meg hogy buvár szellemök az emberiségnek minden hozzáférhető kincstárát fölkutatta már, különösen a nemzeti mythologia összeállítására végett, mielőtt saját létegetének legbenséjébe biztosabban belenyult s valódi önmivoltából kezdte volna azt kifejtögetni s a t.

Ez látszik némileg a német irodalom történelméből. De aztán neki is állt ám a buzgalom a félthető kincs gyűjtésének, mihelytt a tudomány avatottjai irányadó szavokat emelték. — Schmidt Jul. a „ném. irod. történelme a XIX. században“ című művében e munkásságot, mind a mellett, hogy némelly furcsa kinövéseit gunyorral illeti, valóban igen figyelemre-méltóképp állítja elénk. (II. k. 111—140).

Egyéb tekintélyes irod. történeti művek pedig mint p. Kurz Henrik s a t. e nagy mérvben befolyásos működést már Grim m é k hathatós föllépése előtt is koronkint nekilendült s aránylag gyarapuló buzgalom jelenségeiben tüntetik föl, mely ma már bámulatra méltó sikert láttat.

Példaul szolgálhatott volna ez eredménydús mozgalom nálunk is, hol a hagyomány böcse gyakorlati szempontból tekintve még fontosabb, mint a teljesebb fejlemű, összeállósított vagy egyébként biztosított nemzeteknél, — meg a körülmények befolyásai is ébresztőbbek mostoha helyzetünknel fogva, köztudományi szempontból véve pedig szinte kiválólag nyomatékos feladat. Hisz az uralaltai nemzet-család legelőkelőbb faja gyanánt ismer el a részrehajlatlan nyelvészeti tudomány. És midőn a tisztán tudományos érdeköltetésű buvárlat a skytha nyelvcsalád faji saját ságait igyekszik alaposabban fölismerni: igen is rajtunk a sor, hogy mint e népfajok élén állók s a nyugati miveltséggel régidőtől fogva sokszoros közlekődésben levők, annak biztosabb támpontokat kívánó kérdéseire, legalább minmagunkat illetőleg, minél világosabban megfeleljünk, s lehetőleg határozottan kijelöljük a szempontot, melly szerint tekintetni kívánunk s jogosan tekintethetünk, — és ez által egyszersmind biztosabb utat egyengessünk a köztudománynak, mellyen a velünk közelebb vagy távolabb rokon nemzeteket alaposabban fölismernesse s illeték szerint rangozhassa. Nehogy a különben is tévedékony vizsgálódásnak balul közvetített eljárása, félszeg tapogatódzások vagy képtelen értesítések miatt ferde credményt érvényösítsen, mit már ugyis annyi sok sanda szemmel buvárlott s gyakran mégis az alaposság cégével begyeskedő müben tapasztalhatni. —

Mi természetösebb tehát, mint az, hogy kinek már meg van a maga kora, kilétéről maga adjon számot. Különben milly szépen elbánik nemcsak a rossz szándék, hanem a tájékozatlan jó akarat is nemzeti mivoltunkkal: — azt sok tanulságos példából láthattuk, mióta bővebben szóba kerültünk a külföld előtt. —

Sokszor boszankodtak lapjaink, hogy holmi nem nagy,

jelentőségű lapokban s füzetkében torzítva hozattunk föl. Ennél talán még bántóbb lehet, ha nagyobbserű művekben, holott a cím valamennyi nemzeteknek e vagyⁱ ama tekintetben ismertetését igéri, a mi édes mienkről csak egy árva szót sem lelünk. Így p. a „Vollst. Wörterb. der Mythologie aller Nationen von Dr. W. Vollmer (Stuttgart 1836) nemcsak a kiválóbb fejletű népek mythoszi fogalmait tartalmazza: hanem még a tunguzok, kalmukok, lappok, irokézek, huronok és kariboktól is mutat föl némelyeket; s habár címlapján az ó és új világ valamennyi népeinek hitregetanából a figyelemre legméltozabbakat igéri: az 1558 lapra terjedő és 128 ábrás táblával ellátott műben azonban mi többszöri áttekintés dacára sem leltünk még említést magyar mythosról; jeleül, hogy az előszavában felhozott kútfők egész serege szinte hallgat felőlünk. Csak Ipolyi A. föllépése óta kezdnek ez oldalról is inkább emlíetni egyes kiválóbb buvárok.

Az illy mythologiai műveket azonban sokan csekély dolognak veszik, kik a regét pipogya ábrándnak, katyma beszédnek tekintik. Azonban mi hosszszas okoskodás helyett az olly véleményyt Grimm Jakabnak, a kitünő nyelvbuvárnak, ama nyomatékos mondatára utaljuk, melly szerint egy illy mythologia léteztét valamely népnél tagadni, körülbelül annyit jelentene, mint magát a nemzeti nyelvnek léteztét és régiségét kétségbe vonni s a t. (l. Ipolyi M. Mythologia VIII l.) Ennyi sérelem lappang tehát az illy mellőztetésben is. Hanem kijut nekünk ebből még több más oldalról is.

A magasabb tudományokról szóló alapművekben általán vajmi gyéren vagyunk még képviselve, sőt még az östörténeti s nemzeti régiségeket tárgyaló művekben is; holott a történelmi szak nálunk nem jelentéktelenül műveltetött s nemcsak számos latin, de német nyelven irt terjedelmes művekben is szólott, mégis inkább csak az imént jutottunk ott künn e részben is élénkebb figyelem elé, mint az a többi

közt Flegler és Fallmerayer vallomásaikból is kitetszik, kiknek tájékozó felszólalásáról már másutt tettünk említést.

Szépirodalmi értékünk is csak bajjal nyer némileg méltányosabb véleményt; noha már e század kezdete óta a többé kevésbé sikerült fordítások mindinkább iparkodnak ismertetni. Még Toldy F. a „Handbuch der ung. Poësie“ 2 kötetes műve [Pest 1828] s mások útbaigazító értesítései sem eléggé vityták ki a méltányt odáig: hogy a nagyobb szerű alpművekben jelentősebben volna irodalmi életünk, legalább szépművészeti oldalról, bemutatva. Az encyclopaediák szokás szerint fölszines gyakran ferde ismertetéseket terjesztnek felőlünk; a folyóiratok s napi lapok tudósításai pedig a milly változatosak, oly hamar át is villannak valami hathatósabb benyomás nélkül, mint a gyorsan rohanó napok szeszélyei, különösen az olly oceanszerű eszmehullámozgatban, minő a nyugati nemzetek journalistikája.

Nem tudjuk, vajjon a „Klassiker aller Nationen“, melly számos tudósnak segédműködése mellett Wolf Adolf által Berlinben 1858-ban indított meg, juttat-e tiszteséget remckiróink valamelyikének.

Kezdetben nem látszék illyesmit szándékolni. Legalább a címlapon álló lant sugaraiból, mellyek különböző nemzetek költőinek neveit tündököltetik, a mi költészetünk egének tiszta fényű csillagai közöl egynek sem jutott az a dicsőség, hogy az emberiség szellemét szerte hangoztató harmonia jelvében sugár gyanánt nemzetünk költői érzelmét képviselje. Vagy majd itt is Kertbeny közvetítésére szorulunk?! —

Vajjon nem kellene-e arra az elfogultságra, melly azokban a magas szállongású tudományárasztókban gyakran tapasztalható, célszerűbb módokkal hatni? — Kész adatok kézhöz juttatása s tudományos tekintélyeink

általi értesítés s a t. — mint néhányak mentegetődzéseiből, sőt egyik másiknak panaszaiából tudjuk, — talán alkalmas eszköz volna az említett célra. Élénk tudományos összeköttetés külföldi jeles intézetekkel, minőt a m. n. akademia is igyekszik szerezni s minőt újabban egyesek p. Xantus J. és Balogh Pál eszközöltek, — úgy szinte kiválóbb külföldi tudósokkal való viszonyok hazai tudósaink részéről több más tekintetben is sok hasznára válnának a nemzeti művelődés ügyének. Hogy egyebeket ne említsünk, Reguly, Hunfalvy Pál és Ipolyi A. ez úton sok üdvös befolyást gyakoroltak külföldön a legutóbbi időben. Természetös, hogy minél elágazóbbak az illy közlekedések, annál dúsabb eredményeik lehetnek.

Különösen pedig tudományos utazóink tehetnek szert ollyasokra: ha illy vállalkozásaikban tud. testületek által is gyámolittatnak, a mint ez már utóbbad történt is. Csak-hogy még „quid hoc ad tantam sitim“!

Országászati tekintetben a mostoha ellenszenv törekvései dacára is történtek újabban nyomósabb befolyások a külföldi sajtó jelentősebb organumaira, jobbadán künn levő hazánkfiai által. Így kezdött valamivel alaposabb hír szállongni felőlünk; noha e közben is nem egy fonák közlemény lón hangoztatva még a nem rossz akaratú tolmácsolók által is.

Mint-hogy azonban ezek jobb része is inkább más szempontú s érdeköltségű; mint a minő valódibb s erősebb nyomokat hagyhasson és szellemi művelődésünknek szilárdabb hitelét biztosítsa: nem ok nélkül vetheti föl nemzeti becsvágyunk, hogy ugyan miért nem sürögtünk ez ügyben jóval előbb, vagy miért nem legalább olly mérvben, mint az helyzeti viszonyainkhoz képest szükséges lett volna, hogy kellőben ismertessünk; — és a mint azt némelly nálunknál kevesebb szellemi birtokú nemzetek lelkesei tevék, kiknek vagyonosai nem annyira hivalkodás és vá-

logatott gyönyörök élvezése végett, nem annyira, „nagyot játszás“, s anyagi birtok fitogtatása végett utazgattak a világvárosokba; holott a mi számos künn mulatóink dacára, mint egynehány igénytelen erszényű, de lélekben gazdag utazónk tapasztalá, csak annyiban állt a közvélemény felőlünk ott, hol mégis ismerték nevünket, hogy mi „fényűző nép vagyunk, szeretjük a mulatságot, van jó borunk, és vannak vitéz huszáraink.“ Szellemi törekvéseinkről ritkaság volt valamit hallani. Illy formán nyilatkoznak figyelőbb utazóink nagyobb részben, kik 1848 előtt jártak a nyugati miveltség képviselői között. — Az óta az események hoztak némileg fölszínre, s a kivándorlottak buzgalma.

Nem kevéssé volna épületös azon törekvéseket behatóbb figyelemmel kísérintünk, mellyek által nemcsak a teljesebb öntudatú nemzetek iparkodnak életre valóságukat bebizonyítani, különösen az angolok s franciák; hanem némely korlátoltabb fejlemű népek lelkesült egyesei is mint sürögnek nemzetük fölismerését s irodalmilag méltatását kieszközölni. Több olly példát hozhatnánk föl, mellyekből lecke szólna reánk. Azonban így is gyanúsíthat már afélreértő, mintha mostoha hajlam tenné véleményünket elfogulttá. —

Nem került ki figyelmünket, hogy néhány idegen nyelven is irt jelesünk hathatósan iparkodott a külföld előtt tolmácsolni azt, a mi becsünket ott künn növelheti: de másrészt mégis több teendőnek elmulasztásáról van tudomásunk; a mi pedig jó alkalmakkal megtörténhetött volna; ha a nemzeti apostolkodást már előbb annyira gyakoroljuk, mint a hogy arra megtanítani kezdött a sanyarúság iskolája. — Vannak, kik okul vetik, hogy tőlünk kevésbbé telik ki az ollyatén tolakodás, minőre mások képesek. Vajha inkább magán érdekeinkre vonatkozólag legyünk olly igen szerények, hogy jogos illetékünket is inkább mások igaz ítéletére bizzuk! A közügy hamarább

fölment illy szerfözlötti szerénységtől. Néma gyermeknek anyja sem érti szavát. Vagyunk már olly meglettek, hogy ki- és milétünkről magunk számolhassunk. A vakságból kigyógyított egyének szülei is midőn a pharisaeusok kérdezők, miképp nyerte meg fiok látását? ezt felelék: meg van már kora, szóljon magáért! (Ján. IX 21.)

Nos documenta demus, qua simus origine nati. — Cicero mondása szerint: sokat megteszünk barátinkért, mit magunk kedveért soha sem tennénk meg. Hát a közbecsületért, a hazai ügyért mit ne tegyünk örömezt?

Tudomány-buvárló utazóink tapasztalni fogják, hogy a külföldi tudományossággal kötendő viszonyok által még több olly nyereséghöz is juthatunk, minő a brüsseli, velencei s római könyvtárokból már eddig is jutott. Az idők viszontagságai olykor sokkal tovább elszórják amaz elemeket, mellyek a nemzet közbirtokához tartoznak, mint a vihar a pelyhes magvakat. Ki tudná egyelőre, hol rejlenek még számunkra olly hagyományos kincseik, mellyek nemzeti örökségünk legértékösebb emlékeihez tartoznak? — Mi jó reményt kötünk azon utazó egylet tervéhez, mellyet a nagy hazafi egyik lelkes fia pöndített meg nem régiben. A célszerű utazások az előkelőbb nemzeteknek nagyszerűen kamatoznak.

A főnebb említötteknél azonban sokkal erősebb kérdésül áll elénk az, hogy miért nem történt szellemi méltóságunk emelésére a legkiválóbb érgyek körül itthon több, olly sürgetések nyomán, mellyek mondhatni még elég jókor nemcsak hogy ébresztő szózatot hallattak, hanem példaadó sikerrel is biztattak? minthogy végre is a kimutatás csak úgy bir jó alappal, ha valóban van mit figyelem elé tární. Mint látjuk, csekélyes mutatvány a nagyszerűkhöz szokott szemeket nem igen ragadja meg. Teszünk-e tehát minden jobb erőnk alkalmazásával annyit,

hogy csakugyan méltán igényelhessük a nagyobb haladásuk figyelmét? E kérdéshez nem egy kesernyés vád is csatlakozhatnék némelly könnyen hagyóságunk ellen: ha tudományügyünket részrehajlatlan rostálgatás alá akarók venni.

Kik irodalmi piacunknak kivált ez évtizedi élénkségét hozogadják föl védvül, mitsem mondanak ellenünk. — Minket a vásári zaj el nem kábított. Éppen a zajtalan, de mélyre ható s valódibb nyomokat hagyó munkásság ébresztése volna az, mit bensőbben ohajtunk. Illyest ohajtnak, látjuk, mindazok, kik előtt több valami az irodalmi foglalkozás, mint csupán egyéni kedvtöltés vagy éppen kenyérkereseti iparüzlet. Ez oknál fogva bátorkodunk mi kissé más arányban s más mérték szerint tekinteni az úgynevezött „nemzeti és különösen irodalmi napszármosságot.“ Mi divatlan gondolkodású létünkre azt véljük: nem a kötetek s füzetek szaporodó száma gyarapítja tulajdonképp nemzeti irodalmunkat; hanem a szellemi látkörünket tágító s fogalmainkat tisztító eszméknek fejleme.

A külföldi nyegleségnek amaz ügyességét, melylyel az 5—6 könyvből egy hetediket gyorsan összehalabít, nemcsak utolértük; de már, mint több jelenség világosan mutatja, fölül is multuk. Támadt nálunk az özön után olly termékönység, hogy egy pár (nem is külföldi, de éppen honi) munkából csakhamar előkereködött egy harmadik; mi több, ugyanazon egy műből, melly magában meglehető volt, keletkezött 2—3 rosszabb átdolgozás. Minthogy minden áron irodalmi gyarapodás kívántatik; majd gyártunk mi könyvet, csak legyen ki megvegye. Mintegy illy szándékkal állhatott a nyeglék serege az irodalmi térre; mintha mondta volna: ha csak könyv kell! (Csikósként: ha csak ló kell!) Könnyű e hiányon segíteni. — S lett bő termék nem sok áldással. Az e fajta ügyesség, — melly külföl-

dön, hol a könyvgyártás olly kiterjedt üzletté vált, rég gyakorlatban van, — csakhamar el lön tanulva nálunk is, mihelyt, a jelszó gyanánt hangoztatott irodalom főleg, a „drága haza“ nevében, már itt is jövedelmezőül mutatkozott: de vajmi kevésbé volt megkedveltethető az olly céltudatos működése a külföldi buvárkodásnak, melly a mellett, hogy komoly előkészületi tanulmányokat szükségel, éveken keresztül folytatott vizsgálódás dacára is kevés tápot nyújt a dicsvágynak, még kevesebbet a nyereségvágynak! — Milly másképp állt a dolog az olly tevékenységgel, mellynek csöndes folyamú működése: kiaknázni a multak mély rétegeit, a penész- és szüemésztötte levéltárok régi irományait, a porlepte s molydúlta könyvtárak foliantjait, a nép emléközetében szunynyadozó ősi hagyományokat s a t.

Kétségkívül sokkal könnyebb holmi túlcsigázott szólamokkal untig dicsérgetni a hazát, mi által bizonyos uton módon, főleg a parnassusi kényelmes andalgások mellett, néha olcsó koszorúkra, sőt némi kis díjra is szert tehetni: — mint amúgy évek során át taps és jutalom nélkül csupán a hazafi kötelesség érzetére támaszkodva arra töreködni, hogy annak a drága hazának dicsőítéséhez — ősjogainak bármi parányi részében földerítése által — egy-egy gyöngy szemerrel járulhassunk. Pedig azt sugallja a jobb öntudat: *illustrare patriam potius, quam laudare*. Többet ér tetteleg dicsőíteni a hazát, mint szavakkal dicsérgetni. De hát nem volt-e illyen is meglehetős számmal közöttünk? — Nem az forog itt szóban, mintha senki sem ismerte volna e feladatot; hanem hogy sok hivalkodó ismerte félre e nemzeti kötelességet. Az aratás bő; de a munkások kevés számmal vannak.

Olly feladat, minőről itt szó van, országszerte elágazó, és minél számosabb buzgó egyének szervezetős összekötötésű munkásságát tenné szükségössé, a mint ezt már évtized

előtt is emlegettük. Minthogy pedig a viszonyok illy célra való történelmi s régiségkutató egylet alakítására nem voltak kedvezők: legalább a lapok útján tett felszólalások szolgálhattak volna megérthető jeladásokul. Habár szervezetlenül mégis jó sikerrel folyhatott volna a honismét a tudomány mai igénye szerint földeríteni törekvő munkásság. Mint arra az erdélyi szászok olly jeles példát mutatnak, mit a Delejtű mult évi számaiban volt alkalmunk teljesebben ismertetni. (Nem hiába viselik a „körültekintő“ címet.)

Ki azt hiszi, hogy e célra a magyar nemzeti akademia teljesen elégségös: annak ez ügyben hiányos fogalmai vannak, — legalább a történelmi kútfők terjedelmét aligha képes belátni, ki azoknak célszerű átbuvárlását olly kevés erő-től föltételözi. Hitünk szerint valamint a nemzet történelmét az egész nemzetnek összes életmozgalma teszi ki teljesen: úgy annak irodalmilag előtükrözését a nemzeti értelmiségnek minél teljesebb hozzájárulása teszi lehetségössé. Több szem többet lát. A nemzetélet számtalan mozzanatait számtalan figyelőnek tapasztalati adata állíthatja egy-üvé. Nemcsak hogy a ténykörök mindegyike megannyi szakértő avatott szemeit veszi igénybe: hanem ugyanazon szakma is több, habár eltérő nézetnek bírálati egybevetése által derül ki világosabban.

Már az ollyan eszme-statistikának kiállítása, — minőt ujabb Bastian A. tervel „Der Mensch in der Geschichte“ című munkájában (Leipz. 1860), melly az emberiségnek szellemvilágát a legtágabb lélektani alapon tárná ki, a mint t. i. az teljes fejlemében nyilatkozik, — mindenesetre szükségössé tenné előbb az egyes nemzetek illy célnak megfelelő hiteles szellemi életrajzát. S ez jelölné ki egyszersmind az egyes nemzetek értelmi s érzelmi körét; tehát részben a nemzet bölcselmének alaprajzát adná; mire vonatkozólag Erdélyi János a többi közt így nyilatkozik a „hazai bölcsészeti jelene“

zárszavában: „Öt hat század beszélhet nálunk a bölcsészetről; s a mit ők beszélnek, az lesz a magyarság szelleme s bölcsészete okvetlenül.“ — Nem különben a nemzet kedélyvilágának mintegy szerves fejleme jelölné ki ez uton a nemzeti költészet alapját. És az illy talajon termő költőiség adhatja az igazán töről sarjadt költeményt; mint már azt Arany János fényesen igazolja. Reá is illik eme régi közmondásunk: Arany elmének gyöngy a gondolatja.

Hogy illy nemzeti eszmetár teljességéhez nemcsak a szavakban nyilatkozó fogalmak s érzelmek tartoznak; hanem mindaz, a mi a lélekben fogant gondolatot bárminő jellel kifejezi: alig szükségös mondanunk. Tehát a népi szokások, családi szertartások, építkezés, háztartás, viselet, törvényközésmód s a t. ezer meg ezer apró elemeivel együtt mind a magán, mind a nyilvános életnek.

Mind ennek összesége fejezné ki a nemzet szellemének teljességét. Ez tükrözné vissza saját külön egyéniségét; valamint meghatározná egyszersmind illetékét az emberiség közcsaládjában. — Vajjon nem illy készlet nyomán volna-e biztosabban várható egy olly nemzeti nagy eposz is, minő után mindeddig csak sovárgunk, s melly nemzetünk életét fogná a költői alakítás bűvös hatalmával feltüntetni olyképp, mint Dante a „Divina Commedia“-ban az értelmi világot a középkor tudományát és különösen korának mozgalmait tükrözi vissza?

Illyféle jogosultsági okmánynak kimutatását követeli korunkban a közértelmiség a végett, hogy méltatóbb figyelmébe vegyen valamely nemzetet: szintűgy, mint ki a társas körökben szereplőül kíván föltűnni, szemügyre véteik, vajjon szert tett-e arra, a mi följogosíthatja, hogy embersorba álljon; — legalább ott, hol illeték szerint jut ki a böcsület, így foly a dolog.

Ha tehát nálunk a saját beléletünket önállóbban visszatükröző s eredeti mivoltunkból szervesen fejlődött állapotainkat minél alaposabban tárgyaló tudomány és művészet havatovább erősebb lábra kap: majd észreveszik aztán a külföldi tudományosságnak nagyot látó szemei is szellemi műveleteinket; s nem kicsinylenek arra, hogy az értebb fejlemű nemzetek osztályába sorozzanak. Ellenben pedig könnyebb lesz figyelmökre hatni: ha majd több értékre támaszthatjuk igényeinket; ha több olly művel birunk, mint a minők már is szépeden kivívták a tudományos tekintélyek böcsülését.

Arra még nem kell szerfölött építenünk, hogy néhány sajátosabb szellemű költőnk s kitünőbb államférfiaink műveiből már is meglehetősen kitelik a teljkorúság bizonyítványa. Bármilly értékősek ezek előttünk: de csak részét tesz ki a kellőnek. Ezeken túl még a tudomány és művészet mindegyik ágazatának meg kell nálunk is teremnie azon gyümölcsöket, mellyek összhangzatos mívelődésünkről tegyenek tanúságot. Így aztán a tova haladottaknak sem lesz helyes okuk törekvéseinket csekélyleni.

Különös figyelmet keltene mindenesetre nemzeti archaeológiánk vagy is a hazai régiségeinket, ősmíveltségünknek fejleleit rendszerös egészbe foglalva alaposan előadó munka; minőnek a m. mythologia csak egyik előkelő részét teszi, melly ez oknál fogva az europai tudományosság legkitünőbb tekintélyei által máris nagy tetszéssel fogadtatott; noha szerzője csak első alapvetés gyanánt kívánja tekintetni, mellyen a teljesebb fölépítés még sok munkás kezét hí meg.

E jeles kezdeménnyel különösen a szellemi bányászat ama munkaterére volnánk ébresztve, mellynek lan kadatlan mívelése, míg egyrészt nemzetünk szellemi arcu latát igyeköznék a magasabb tisztelet fénykörébe emelni: másrészt önérzetünket is helyes alapon fogná szilárdítani,

s az úgynevezött nemzeti büszkeségnek oly irányát jelölné ki, mellyen az, tartózkodva a gyermekies hányivetiségtől, lélektani alapú öntudatát abban helyezi, hogy elfogulatlanul fölismert mivoltának ép gyökereiből növesztve törzsét, a környezetétől s mindattól, mi lényegébe nem való, menekülni igyekvendik.

E nemű tevékenységnek kiváltképpen ez évtized alatt volt legsürgetőbb ideje; a minthogy a buzgóbbak meg is érezték s tették is azt: — de a közélet pangása s a csupán társadalmi térre szorultság következtében még sokkal több erő, — melly különben amúgy henyén elmerengött vagy áldástalanul holmi csekélységekkel elbibelődött, — hány-szoros gyarapodását eszközölhette volna eddig annak, a mi folyton legféltöttebb kincsünk gyanánt volt emlőgetve!

Súlyos okoknál fogva érintgetjük ezt ujjal; mert zokon esett látnunk, hogy még nagy számú köztünk ama szellemi kiskorúság, melly az önző érdeknél egyéb cselekvési ösztönt nem ismer, vagy a haza szolgálatát kizárólag oly egyes ténykőrré szorítkoztatja, melly csak egyes előforduló esetekben s részleg eszközölheti javát; azon elvet pedig, melly az egyedi életre vonatkozólag is nagyon üdvös, t. i. a körülményekhez képesti élelmesség bölcs szabályát kevéssé sajátítja el. Holott oly számtalanszor volt hangoztatva gondolkodóink által, miképp jövőbeli boldogulhatásunk végett egyetlen alkalmat sem szabad elmulasztanunk, egy talpalatnyi tért sem kell lábaink alól kiengednünk, egy morzsányi időt s erőt is vétek fölhasználatlanul hagynunk. Hisz olyképp nyakunkra nőttek a viszontagságok, hogy bajaink elhárítása vagy legalább mérséklése végett erőinknek százszorososan gyarapodása sem lett volna fölösleges: még is annak igen nagy részben tapasztalt pazarlása ellen kellett folytonos panaszt hallanunk.

Ez a nem teljes felfogása a hazafiúi kötelességnek megszokta, hogy úgy mondjuk, vaksorsra bízni a leghasz-
nálhatóbb tehetségeket, mintegy illy számítással mentege-
tődzve: ha ez meg amaz adja elő magát, akkor majd én
is megteszem a magamét; de így és itt meg ott nincs szá-
momra ténykör. Illy érzelmekre csipösen vonatkozik ama
közmondásunk: magyar volnék, ha idő volna hozzá;
mellyre egy másik szójárásunk azt mondja: elég sok az
ember, de kevés a magyar ember. Az olly nem-akarás, fej-
vakarásféle mentségek kényelmes árnyékában képes vala
évtizedig eltétlenkődni akárhány. — Ha kevés volna az
illyesek száma, nem is engedné érzetünk szóba hozni. —

Nem rég említötte egyik lapunk alkalmilag: „milly
szomorú dolog, midőn valahol csupán hivatalnokká képezik
az ifjabb sarjadékat!“ Ez ugyan a szomszédba volt célozva;
de nem kissé talált reánk is. — Ha a sűrűen koldulगतó
külföldi vándorlegényeket, kik munkahiány ürügye alatt
kérögetnek, arra intjük, hogy hát fogjanak más valamihöz
ideiglen, vagy dolgozzanak itt vagy ott, hol bizonyosan
kapnak könnyen kezelhető munkát, így szólnak vállvono-
gatva: az nem szakmám. (Eredetiben így: „Es ist nicht
meine Profession.“) Barna zenészeink vándor rokonai is
azért támaszkodnak mások munkájára, mert az nem az ő
szakmájuk. — De már most kérdés, hogy illy hasonlat
kedvezőleg esnék-e reánk, kik sem korlátolt tehetségükül,
sem elvetemültekül nem szeretünk nézetni?

Pedig az ajánlott munka „sárkányfog-ültetés“ lett
volna ám! —

Vagy talán a szakképzettség jelenkőzik körünkben
gazdagon, hogy annyian óvakodóknak mutatkoztak közöttünk
a többféle foglalkozástul? Az elfogulatlanul belátók azt állít-
ják, hogy a sok szerencsés tehetséghez képest aránylag
bizony édes-kevés még nálunk az igazi szaktudományosság.

De hisz itt sajátlag olly teendőkről van szó, mellyeket nem egy, de egy pár alapos szakismeret mellett is nem nagy fáradsággal megtehetni; sőt igen számos esetben éppen a szakkórbeli alaposság volt szükségös arra, hogy a nemzeti ügynek, — mellyet olly szívéhez nőttnek vallott a száj — honismeai adalékkal tett volna böcsös szolgálatot, és pedig csupán azt az időt szánva arra, mellyet különben hivalkodva föcsérelgetött el. És mégis hányszor hangzott el siker nélkül az esengő szó! Pedig fel lön hozva a haza érdeke, a multak iránti kegyelet, a jelen igénye, az égető kérdés, az idők jelei, a jövő követelése... —

Midőn földrajzi viszonyaink olly válságon mentek át, midőn a tagosítás, vasuti munkálat sat. átmásítani kezdék honunk terét: többször emlegettük ősi földrajzunk, helyirati kellékeink fontos igényeit, az utkésztések s folyók szabályozása s egyéb ásatások alkalmával szükséges örködést régi emlékek s más netaláni leleményekre.

Et utóbbit illetőleg a lapok közöltek némelly fogantatos eljárást: de tudomásunk szerint is nem egy esetben történt hazai tudományunk kárvallása az elügyetlenködés miatt. — Kiméletősek akarunk lenni az adatok részletözésében. Csak sommás eredményképp mondjuk ki, hogy azon gényekhez képest, mellyekkel a nemzeti ügy e válságos években állt elénk, s mellyekkel a kétes jövő tekint reánk, igaz mérték szerint többnyire keveslenünk kelle a tapasztalt cselekvőséget.

Számtalanszor hallottuk nemzeti hagyományainkra sürgetésünk közben egyik másik lelkes honfinak tartott honosunktól ezt az ígéretet: „majd ekkor, majd akkor;“ — mások ellenben kislelkü lemondással így nyilatkoztak: „hisz úgy is hiába lenne már mindez; vége van már úgy is a magyarságnak; aztán illy gyarló morzsalékkal különben sem lendíthetni a haza javára semmit; ismét más részről

az a biztatás hangzott: „előbb ezt meg amaszt a gátot kell útból elhárítani, majd aztán mind jobban telik a mód illyesekre is; addig hiába, míg ügyeink így vannak.“ — Efféle színes örvei a könnyenhagyóságnak nem kissé lankasztólag hatnak olykor a sürögő buzgalomra is. Volt úgy, hogy már a lelkesültebb kebel is csüggedésnek eredt, mintegy illyképp gondolkodván: ha a hazaszeretet csak illy szűkös fogalomban teng közöttünk, és nemzeti kötelességeinknek teljesítését, — mellyeknek a kisértetek e sanyarú időszakához képest egyik legsarkalatosabb feladata: ősi ereklyéink megóvása, és ha azok bár a föld gyomrában mélyen eltemetve rejlenének, onnét még tiz körmünkkel is kikaparása — annyi gyarló ürügytől föltételözzük: úgy mi szegény fatalisták csakugyan a végzetnek összezúzó csapásai alá helyezzük árva fejünket! Sőt ha, mint a nagy rész szenvedőleges nyugalommal várja, a vaksors ingyen adná is kívánt hozományait; még úgy sem igen juthatunk zöld ágra az illy léha öntudattal. Sokkal nyiltabb szemű a mai üzérvilág, semhogy el ne kaparja a langyos iparkodás elől az ingyen áldást, ha még úgy ráférne is az!

Szerencsénkre azonban más részt a nemes ihlettségnek s férfias elszántságú munkásságnak lélekemelő jelenségei világotlaktak. Igazi gyémánt törekvésű Origeneseket láttunk sokszorozott erővel küzdeni a szellemi téren. Mintha néhányukba szállt volna a nemzet összes lelke, ugyannyira, hogy mégis megtermé e súlyos idő is igaz értékű gyümölcsseit; habár az árnyas lomb és fattyú hajtás a nemzetiség évezredes fájának annyi jó nedvét szívá is el. Súlya alatt növekedött s erősbült nemzetünk mint a pálmafa. *Crescit sub pondere palma.*

Még a vihar által tova szórt szikrái is az igazi honszeretetnek mind lángolóbb fényben kezdtek derengni; még a világoceán sem választá el vestatüzzel telt sziveiket. —

E vigasztaló tudat enyhíté a csüggedező érzetet, — s lassankint ébredtek a szunnyadozók, s edződtek a gyöngék is. — Növekvő édes gonddal ajnároltuk nyelvünket.

Irodalmi nagyjaink tisztöletére rendezött emlék- s gyászünnepélyek végre a sokaság érzelmeit is mindinkább emelték, magasbra hangolták. — Igen, a leverő esetek valóban szívemelőleg hatottak sok olyanra, kik előtt a legfényösebb irodalmi nevek sem voltak még azelőtt valami különös varázserejű hatással. A Kazinczy-ünnepély mintegy a nemzeti érzelmenek tisztítókozását eszközölte. Vele együtt s az akadémiai ünnepély folytán, mondhatni, a nemzeti engesztelő áldozat indult meg. — Olly nyilatkozatai a nemzeti érzelmenek, mellyek Europa előtt becsületet szereztek. Külföldi lapok szebbnél szebb elismeréssel szólltak a jeles tényekről. Örömröket csak ama gondolat mérsékölte: vajjon nem csupán a körmtünkre égett viszonyok-e ennek gerjesztői, s vajjon állandó lesz-e ama lelkesödés, mellyet most csak a sanyarúság kínja sajtol ki szivünkből? Szóval valódi alapját kutatgattuk a megható ténynek, s csöndes örömrünk közé azon forró vágó vegyült: vajha mély gyökereket verjenek szivünkben e hatások; mert súlyos megpróbáltatásunk napjai nem olly hamar telnek le! Sőt talán bő alkalmat juttat még a sors igazolhatnunk. — vajjon mind igaz arany-e, a mi körünkből szétragyogott. — s nem úgy tettünk-e, mint a kit csak a tengeri vész tanított meg Istenhöz emelni szivét, s ki egyedül kínjában sohajta az ég felé? —

Az emlék-alkotás buzgalma tovább is folyt. Irodalmi nagyaink dicsőítése iránt nemes verseny keletközött, s maig sincs szünete. Néhatt a pillanatnyi hév s hiányos fogalmú utánzásvágy, másutt az úgynevezött „tüntetési izgalom“ is nyilatkozott az irodalmi ügy részére.

Talán — egyik átalán dívó közmondásunk tanácsa szerint — nem is kellene az indokot fürkésznünk; hanem

Nem egy székel állítja, hogy Bem kedvenc vezérüknek mellén minden ártalom nélkül hatott keresztül a golyó. —

Nem is hal az meg, kit a hű nép igazán szeret; azt ő lelkében őrzi míg él; annak onnét nem szabad kihalni, míg az ő faja lelki kincseit megőrzi. — Azért mondjuk, hogy a nemzeti hagyomány a nemzeti szellem kincstára.

Valamint a szőlővessző nem lehet terméköny, ha tövéről levágtatott: úgy a nemzet sarjadéka, melly ősi tövétől elvált, meddővé satnyul. — Vajha ez igazságot soha félre ne ismerjük! Vajha mindig elég okosságunk legyen tisztán belátni, hogy a történeti alpnak félrevetése a nemzet öngyilkosságának kezdete, önfeladásának vétkes merénylete!

Ugyan mi pótolhatná a megrázkodtató viszonyok közt ama biztos talajnak, mellybe ezeréves hagyományaink gyökerei ágaznak szét, szertemállódását, vagy a kitépett gyökszalak szerves működésének hiányát? — Talán azon gépezetek, mellyeket az államelméleteket álmódó országászok hevenyésznek? Ne legyen keserű szavunk a tényleg cáfolt agrémek ellen!

Már a fönnebb mondottakban is meglehetősen sejtetni igyeköztünk, miképp a nemzeti hagyományok iránti buzgókodástól egyebeken kívül különösen e két nyomós eredmény várható: a) a nemzeti tudatnak ama férfias telje, melly egész multját igyekszik felkutatni, hogy kilétéről s nivoltáról minél alaposabban számolhasson; b) a nemzeti érzelemnek ama tisztulása, melly a tán öntudatlanul is magába vett idegen elemektől, mint korcsosító vegyülettől, mint rothasztó kóranyagtól, megmenekülni iparkodik, és a gyermeki kegyelet hűségével ragaszkodik újra ama kellöbben fölsimert ósapori erkölcsökhez, mellyek elődeit, míg épségben díszlöttek, böcsületben tüntették ki. — Ki is vonhatná kétségbe, hogy az illy magához térése a nemzetnek az ő igazi megújodásának legjelentékönyebb mozzanatát jelöli?

Hanem viszont az is igaz, miszerint a két jelenségnek máris kiválólág indokul s tényezőül kell szolgálni arra, hogy a föleszmélt nemzetben érdeköltség támadjon, vágy szilárduljon: kitartó serénységgel mindünnen felkutatni a célszerű megújulás ama kettős alapját. — Tehát a gyümölcsben a mag; és az okozat találkozik az okkal.

E kölcsönös viszonyt fejezi ki Döderlein L. is a tapasztalat- és tanultságban dús lelkü tanférfiu, ki azon beszédében, mellyet a nyelvtudósok gyűlésén 1851 a nyelvészetnek korunkhoz való viszonylatáról mondott, a többi közt így szölt: „A multak iránti benső tisztelet átallag az emberi míveltségnek csak két fokán követölhető méltán mint kötelesség: a) az apori ártatlanságtól, melly gyermekileg hálás érzelmeit attól épp olly kevésbé szakíthatja el, mint anyja sírjától; b) az értelemnek és érzelmenek ama legmagasabb míveltségétől, melly a világ és történelem összeségét sem szétkülönítüni, sem megcsonkítüni nem akarhatja. Azon középfokra nézve, mellyen a gyakorlati, az ipariüzleti értelmiségnek van hangadó szerepe, hogy úgy mondjam, természetös, az előidőben semmi egyebet nem látni, mint sírhalmot, mellynek porhadásából legfölebb egyegy kellemes virág sarjad föl, melly neki mulatsággul s ékességül szolgál. (l. Öffentliche Reden v. L. Döderlein: Frankfurt am Main und Erlangen 1860, 149. l.)

Döderlein szavai ugyan sajátlag az ó remekirodalom kincseire vonatkoznak; de nagyon találólág szölnak a nemzeti hagyományok méltatására is; mert a kérész természetü érzellem nem is képes ezekben úgy mint amazokban valódiilag gyönyörködni. S itt ismét világosabban merül föl e tárgyunk hatékonysága. Hogy is engedné a hagyományok szeretete a lelket olly pulyává törpülüni, hogy csupán a szükkörü jelenre szorítkozzék; ellenben hathatósan buz-

dítja, hogy, a mennyiben lehet, eszméit s érzelmeit áttöveszse a multba s jövőbe. —

Ez az érdeköltség a nemzeti mult s természetösen evvel egyszersmind a jövő iránt teszi a magyar népnek, ott hol az még el nem satnyult, különösen kiemelő vonását, mellyet bizonyára kivált alkotmányos életünk befolyása tartott fen a maig tapasztalható épségben. S ez irányzatnál fogva a magyar nép hagyományos eszméi inkább a multak történeti valósága körül csoportosulnak, mintsem hogy a csupán képzelmi alakzatokkal s mesés ábrándképekkel foglalkoznának; vagy ezeket a történelmi nagy emléközések közé szövik be. Természetös, hogy a hazai nyilvános élet folytonos mozgalmái a szorosabban történeti alaphoz csatolták a közfigyelmet, s nem engedék még a népkedélyt sem attól távolabb szállongó képzeleti világba merülni olyképp, mint azt a kiskorúabb állapotú népség körében tapasztalhatni. Azonban e tekintetben a helyi s egyéb viszonyok nálunk is többféle különbséget okoznak.

XI.

Nemzeti nevelés és közoktatás.

Már ha a célszerű nevelésnek komoly feladata a nemzeti jellem minden lényegös sajátságát kellőleg méltányolni és a lélekképzés nagy céljához képest ildomosan felhasználni: kétségtelen, hogy a hazai közoktatás minden ágazatában érdemleg tekintetbe kell jönie a főbb érintött nemzeti érületnek; mert a szellemtermékönnyítést ügyes tapintattal kezelt óltás eszközölheti célszerűleg. Az össze nem forrasztható rügek beszemzésével itt is káros a kísérllet.

Legalább a mi fő: a jellemképzés, annak elég bő anyagát nyújtja saját multunk is. Ha honi nevelésünk jobbjára hazai erénypéldákból merítgeti oktató tanait: be fogja bizonyíthatni, mint lehet a gyémántot saját porával fényesíteni; — míg ellenben, mint láttuk, sok más szerszámmal bajosan férhetni hozzá.

Jó hiszemünk ez oknál fogva, hogy a kiválólag szellemképző intézetekben a nemzeti alapú oktatás az ó remek régiségtan mellett a majdan összeállítandó hazai régiségtant is méltatja arra, hogy a nemzet sarjadéka még fogékony éveiben elég korán kezdje ismerni mindazt, a mi elődei iránti kegyeletét növelheti. — És ha ezennel alkalmilag szóba keríthettük az oktató nevelésügyet, melyre minden gondolkodó méltán olly nagy nyomatékot helyez: nem eresztjük el az alkalmat a nélkül, hogy nemzeti művelődésünk ez egyik legnagyobb fontosságú ágát illetőleg ne ejtsünk egy pár idevágó észrevételt. Hisz a nemzeti fejlődés terepélyes fájának legmélyebb gyökere s legmagasabb, legszebb koronája a célszerű nevelés. Alig nevezhető kiválóbb bölcsész vagy államférfiu, ki az oktató nevelési ügynek kitünő fontosságát szóval vagy írásban ne említötte volna. Nálunk is hangoztatja azt tudós és tudatlan, — bizonyára sokkal több, mint a hány tetteleg gyakorolja, vagy azt kellőleg felfogta. Jókora kötetkéket is láttunk már a nevelésről, melyek szerzői gyakorlatilag nem éppen igazolták e szakban avatottságukat. Egyébkint „sok szépet irának a bölcsek, gyakran a nem éppen bölcsek is“ mint Kőlcseynek mondá: de a cselekvés ismét más, mint az elmélködés. „A jó gondolatnak sincs mindig jó sikere.“

Nem szaporítnók a beszédet e tárgyról, ha közelebbi indokok nem ösztönöznének reá.

Alig pendült meg az átalakulás kezdeménye: azonnal hallatszott a tanügyreformra vonatkozó egykét felszólamlás

is. Egy pár elhamarkodott vélemény nem éppen az igazi tudományosság szempontjából látszott kiindulni. Kissé ifjudad érzelem jellemzé az indítványt, melly aligha fontolóra vette Aristoteles ama mondatát, hogy a tudomány gyöke keserű ugyan, de gyümölcse édes.

Az a hasznosság elvére támaszkodó okoskodás mutatkozik az indítványban, melly nagyobbrészt az anyagi eredményt tüzi ki a tudomány céljaul még ott is, hol különösen a fensőbb szellemi érdeket kell pályakoszorúul kijelölni. Másrészt a fölületösség támogatása látszott.

Szerény véleményünk erre nézve az, hogy a legtágabb alapú alkotmány sem bízhatja a tudományos pályára készítő tanodák tantárgyainak meghatározását a kiskorú értelmiségre. Ez oknál fogva alig valamit mondó érv az ifjaknak ellenszenvére hivatkozni olly tárgyakat illetöleg, mellyeknek szükségösségét csak az alapos tudomány emberei láthatják be kellöleg.

Ha az úgynevezött közvéleményt — melly, mint tudjuk, igen kétes értelmü — sok egyéb tekintetben figyelemre méltónak kell is vallanunk: olly ügyben, minő a fensőbb oktatásé, valóban kényes kérdésnek tartjuk kinyilvánítani, hányat higyjünk szavazatképesnek a nagy közönsegből. — A „sokaság kenyér után néz“ s főleg a napjaink szerinti gondolkodás mindinkább túltesz az üdvirat amaz intésén, melly főleg a léleknek szükséges tápszerezreke figyelmeztet, s azokat egyedüli főkellékül jelöli ki.

Sokkal nagyobb mérvben meghódította már az anyagelviség a közgondolkodást, semhogy az a tisztán szellemi érdeköltetésü tudományosságot henye foglalkozásnak ne tekintse. Tudjuk, hogy a mi közvetlen hasznot nem ígér, azt a valárdiság (realismus) hívei hiábavalóságnak nézik.

Igy a csupán szellemképző tudományokra esik súlyos kárhóztatásuk. Nem új dolog, ha ezek ócsárlói mindannak,

„a mi — mint mondani szokták — a konyhára mit sem hoz.“ Külföldön rég foly már a vita az úgynevezött realizmus és humanismus közt; s hogy nálunk is szárnyra kelt, az idő befolyásának következetes eredménye.

Mint hogy a két irányzat az idősebb fejlemű irodalmakban már régi vitázatok pörfolyamát tárja elénk: a kész védvek egész halmazával rendelkezhetünk s mindkét oldal érveit csak újra előszedve ismétölhetjük a küzdelmet; ha az elveket átalán vesszük. Ámde helyzeti viszonyainkat, nemzeti állapotaink s különös rendöltetésünk igényeit véve szemügyre, módosul a vita. Ugyanis amaz irányzatok aránya s egyiknek a másik fölötti előnyösítése nem kis fontosságú kérdésül áll elénk. Aligha kevesebb az, mi itt szóban forog, mint az: vajjon milly arányban foglalja el nemzetünk az országulás közvetítését kelet felé; a hon kebelében pedig hol a mennyiségi erő hézagait minőségivel kell pótolni, milly arány szerint gyarapíttassék a tényezőbb tehetségek száma, és milly elvek túlnyomósága eszközöltessék a nemzet feladatának sikeresebb megoldására, s egyéb ezekkel összefüggő részletösségek.

Némellyek azt vélik, hogy a két irányznak, holmi viszonylagos kivételek mellett, mintegy párhuzamosan kell az összes oktatási ügyön átfűződnie; mások azon szempontból indulva ki, miszerint a munkatér arányához kell mérni a munkások számát, azt kívánják, hogy a gymnásiumok és reáltanodák aránya a társodalmi élet e követeléseihöz legyen szabva. Ugyanis a társodalmi testület különkülön tagjainak rendöltetésükhöz mért képeztetése mailag már visszautasíthatlan szükség, nehogy a veszedelmes szerepcserélés gyűjtse meg a bajt. Ez oknál fogva minél korábban azon ösvényre kell terelni a képességeket, mellyen rendöltetésöknek célját minél hamarább elérhetik, s lehetőleg megkimélni mindenkit a drága idő vesztögetésétől. — Kétségkívül méltánylandó

nézet. — Azonban fölöttébb nehéz megoldású kérdés egyelőre, hogy a hon magzatainak mellyike mivé képeztessek. Igen világos ama vélemény igazsága annyiban, miszerint az oktatásnak a leendő pályára kell a sarjadékot képeznie és arra minél korábban s minél alkalmasabban előkészítnie és pedig tüzetesen a külön hivatású pályájára. Mert valamint az egyén testének különböző szerveit külön rendöltetésű cselekvőségre idomítja: úgy az állami léteget is különböző tehetségű tagjait megannyiféleképp, de összhangzatosan működő szervekké képezi, hogy összes életerejé általok célszerűleg munkáljon. Ámde a szellemi képességek nem oly korán fejteköznek, hogy már rendes fejlesztésük előtt határozottan fölismerhetők lennének; — meg az életviszonyok is szeszélyösebbek, semhogy előlegös elhatározások szerint engednék magokat az egyén szükségletei által módosíttatni, sokkal inkább kényszerítik az egyént meghajolni és folyamatukhoz alkalmazkodni...

Ennyit tehát egyelőre csak oldalvásti megjegyzésül. Azonban szóljanak a körülmények s egy pár évtizedi tapasztalataink. — Ezek folytán, úgy láttuk, váltakozó ellentét mutatkozik a sarjadék irányzatában. Míg 1848 előtt főleg a jogi és papi pálya vonzotta az ifju vágyakat, — természetösen a szülék sugallata nyomán; — mert e kettő nyitja utat a közügyekbe leginkább befolyhatni: nyomban a katastropha után részint a hivatali függéstől való óvakodás, részint a jobb fordulat reménytelensége többnyire a reál irányzat felé terelé az ifju erőket. Majdnem túlságossá lón kivált egyes buzdítók zaklatása következtében a reáltanok felé folyamodás.

Divattá kezdett válni, hogy előkelőbbek is lemondjanak a közügyeket intéző pályákról. — Hanem az egykori gymnasiumoknak realtanodákká átváltoztatása minden sür-

getés mellett, sem nagyon mohón ment foganatba. Észrevehető vala a késődelmezésből s egyéb jelenségekből, hogy egyes vérmösebbek hajlékonysága dacára is a közérzelem gyanús-nak tekintötte a célzatot. A természetszerű ösztönnek olykor finom sejtelmei vannak. Sokan megmosolyogják ma a régi szabású magyar emberek illyetén beszédét: „hogya lehet az deák (tanuló), a ki deákul (latin-nyelvet) nem tanul? — Furcsa világ ez, hogy már a deákos (tanult) ember sem tud deákul!“ s a t. Mintha világos fogalma volna még a pórnak is arról, milly kincse rejlik a magyar nemzetnek deák nyelvben.

Volt azonban egyéb ok is, melly a szítogatott real buzgalmat másrészt hűtögette, — és a gymnasiumi tantermeket a kiürüléstől megóvta. Még a német nyelv által vetött akadálynál is nyomasztóbb valami nehezült a reáltanodai ösvényre, — mit különösen az anyai érzékeny kebel vesz zokon. Az ettől tartózkodás kezdé ismét némileg fejleszteni vagy tán inkább kényteleníteni a vonzalmakat olly pályák felé, mellyekre a gymnasium szolgál küszöbül. Így jelenköztek lassankint a lelkesi pályára kívánczók is sűrűbben; holott az erre vállalkozás előbb már felöltőleg gyérült volt. —

Mindemellett szükségösnek látták a belátóbbak több izben szót emelni a szellemképző tanok mellett. A Pesti-Naplónak köszönhető leginkább az ellenörködés. Több példából tudjuk, milly hatást tőnek különösen Gönczy Pál tájékozó cikkei. —

Már ha fölszint tekintjük a lefolyt tüneményeket: nem látszik ugyan, mintha nálunk a realismus túlsúlyra vergődött volna, — hisz nem egy gondolkodó kevesli még a magyar real-iskolák számát; sőt mi magunk is jónak látnók, ha nagyobb számmal volnának; — mert utóvégre is több iparos, kereskedő; s t e. szükségös az országban, mint társadalmi vezérszerepvívó: — és mégis a figyelmesebb vizsgáló kénytelen belátni, miképp a csupán szellemképző tanok

iránti őszinte hajlam köztünk nagy mérvben megfogytakozott.

A külföld jeles tudósai azon szemrehányást teszik a realismus embereinek, hogy ők nem eléglük tanaiki illetékos jogosítása mellett küzdeni: hanem csakhamar a humanismus ócsárlására mennek át, s annak irányzatát túlságosan becsmerölgetik. Hazánkon kívül valóban tanúi voltunk több illy éles megrovást érdemlő jelenségnek, még pedig hirneves tanintézetekben. — S az efféle tünemények, mellyek persze csak félszeg tudománytól telhetnek, vesztögetik hitelét a real irányzatnak. Nálunk is kezdött már berzenkődni ezen szellem fuvalma. A humaniorák bizonyára már érzik csökkentő hatását. Nagy része a gymnasiumokba fanyalodott ifjuságnak inkább unalmas tehernek tekinté azoknak előkelőbb tárgyait, semmint valódi szellemi tápnak, semmint teljesebb kiképzetésére szükségös alapnak. — Sok körülmény szolgált ugyan ürügyül, vagy ha úgy tetszik indokul arra, hogy hazai ifjainknak csak igen csekély része vala némileg megnyerhető az igazi tudományos érdekek: de számosak alapos véleménye szerint leginkább a tulzó realismus által elanyagiasodott közérzületben sarkallik az a fanyar ellenszenv, az a búsító fásultság, melly amaz iránt mutatkozik. — Igaz, hogy a tanulmányi túlterhelés meg egyéb okok miatti kedvetlenség is sokszoros akadályul volt; mert hiába mindenben van jóllakás mint Isokrates mondá, meg vajmi sok függ az adományozó hitelétől s szándékától. De a sokszor emlegetött gyanúsítást elháríthatá egy részről azon tény, miszerint az 1848-ki magyar kormány szinte illetén tanrendszert igyeközött életbe léptetni; sőt a görög és német nyelvnek taníttatását tényleg meg is kezdeté a behozott szakrendszerrel, mit a hazai értelmiség régen követelt vala már; más részről pedig a tantárgyakal túltömést szinte a realismusnak tulajdoníthatni, úgymint melly az erőszakos érlesztést és a megemészthetlen tömeg-

gel tele-gyúrást gépleges gondolkodása szerint hiszi célszerűnek, nem tekintve a szerves működésű természet törvényeire, mely a lassan, de biztosan haladást tanácsolja. —

Tagadhatlan tehát végre is, hogy a: „mi hasznom eből“ s t e. ellenvetés, és a hasznosság elvének a közvetlenül anyagilag gyümölcsöző eredményre számítgatása szomorú tanúságot tesz az érzület elsilányodása felől; ha mindjárt némi indokul veszszük is az elszegényültség alábbító jelenségeit. Régi közmondásunk szerint, előbbre való a becsület a töltött káposztánál. — És ez azon betegsége a kornak, mely ellen kifogásaink vannak, — mely már korán elsajátítva s a gyöngéd érzelmekbe beoltva bőven megtermi gyümölcseit — a vásári lelkűség annyi tömérdek jelenségeiben. — Vajjon a szellem és főleg az erkölcsi jellem aljasodásának olly sok leverő példát látva, nem kényszerül-e az aggódó lélek azon meggyőződésre, miszerint a romlást mérséklő s gátló eszközök mindegyikéhez mintegy görcsös ragaszkodással kell szítanunk? Ez okból foly, hogy mi a humanismusnak mint a főcél alkalmas eszközeinek kiváló értéket tulajdonítunk.

Mondják ugyan a másik fél hívei is, hogy irányuk szintűgy alkalmas a szellemképezésre sőt a valósággal foglalkozásnál fogva még komolyabb gondolkodáshoz szoktató, mint a nagyánt aesthetikai képezés; mi elméletileg igen szépen be is bizonyítható. Sőt akárhány példánya mutatható föl a szellemi emelkedöttségnek s jellem-nömösségnek a valárdi tanok emberei között: véleményeink azonban még sem omlanak. — Nagy elismeréssel viseltetünk mi a tudomány mindegyik ágazata iránt, mely az emberi szellemet tisztíti, a társodalmi életet nemesíti, boldogítja; még a szak-tudós némi egyoldalúságai iránt is méltányos kiméletet ohaj-tunk: de jogos kifogásaink vannak olly tudósság ellen, mely a helyett, hogy szellemmel kezelné az anyagot, azt ennek alárendöli. Nem tagadható, hogy az ó remekekkel való

egyoldalú foglalkozás szertelensége is oda tántorodott már néhutt, — hol kizárólagos szakma gyanánt annyian üzik, — a hová a céltévesztött realismus visz, t. i. a hit-erkölcsi kiürültségre: de ártalma aránylag sokkal csekélyebb mérvű lehet, s veszélye korlátoltabb hatású, mint az anyagelvis realismusé; meg mint szellemi foglalkozás több ellensúlyozó elemet fejt ki saját körében. Melly oknál fogva az ókori irodalom tanulmánya nem is érdemlé, hogy különösen bűnbak gyanánt szemeltetött ki, mint — Gaume szerint — „a társadalom testén rágódó féreg.“ A visszaélés miatt sok jót gyanúsíthatni. Aztán végre a fehér liliomnak is fekete az árnyéka, meg a napnak is van foltja! —

Mi a realismust sem kívánnók kizárólag felelőssé tétetni a korszellem bűneiért. Inkább túlcspongásai ellen, mellyek a társadalmi élet boldogságát aláásni segítik, nyilvántjuk rosszalásunkat. És hogy a fattyú kinövések első csirűit kimutassuk: az oktató nevelést vesszük némileg vizsgálat alá. Csak futó pillanattal röppenünk át a közoktatás folyamatán, a mint az már az újabbi szervezet szerint nálunk is gyakorlatban van,

A nevelés első elemei annyira közösek, hogy a nőmi különbség sem igen vet közbe szorosán elkülönítő határvonalt. Ennek főleg a szülők körében, különösen az édes anyai szárnyak alatt kell történnie; melly pótolhatlan jótéteményt azonban ma már a dajkák, nevelőnők, kisdudóvódák által iparkodnak helyettesíteni ott, hol annak módját ejthetik — több kevesebb jó sikerrel a szerint, a minő az eltávolító anyai szív, meg az azt pótló gondozás.

Az elemi tanodák feladata a nöm szerint már elkülönített gyermekeket a tüzetős pályára való tekintet nélkül a bötük és számjegyek alapján vezetgetni be a léleknevelő tudomány előcsarnokába. — Szemléltető tanítás útján fejlesztetik a fölébresztött valláserkölcsi érzelem s értelmi

tehetség: hogy a látható tüneményeket a természetben, azoknak viszonyát, összefüggését térben és időben, tole telhetőleg felfogja és fogalmait anyanyelvén szabályosan kifejezze. Így gyakorlatilag a nyelvtudomány alaptörvényeinek ismeretébe avattatik be; míg másrészt a számtan sarkalatos szabályaival ismerkedik meg. Jól rendözött elemi tanodák mérsékelt számú gyermekeket 4 éven át elég helyesen képezhetnek a további tanfolyamra alkalmasakká. Itt elágazó tanösvény nyílik a tanuló elé.

Azon szakképességet tartva szem előtt, melyet a tudomány, művészet s ipar mai fejleme igényel, úgy véljük az elemi oktatás után, melly a bötükkal és számjegyekkel való bánás kezdeményével veti meg az átallag szükségös oktatási alapot, a tanítás a külön hivatásokhoz képest ketté választható; hogy a mennyiben lehetségös azon cél felé irányuljon túlnyomólag, melyet magának tüzetés feladataul választ a jövője iránt gondolkodni képes vagy legalább már némileg határozott hajlamot tanúsító gyermek; avvagy melyre a körülmények vagy gondnokainak tanácsai vezérlik.

E küszöbről kétfelé nyíló ösvények egyike tovább kiképeztetés végett a valárdi tanok teremeihöz viz másika pedig a szorosabb értelemben vett tudományos iskolákhoz vezet. Emezt régóta gymnasiumnak (szellemgyakorló intézet) mondjuk, amazokat, mióta határozottabban szerveztettek, reáltanodáknak halljuk neveztetni.

E különválasztást az érintött feladatok s érdekek mailag eléggé indokolják, a mennyiben a pályaválasztás annak idején már teljesen határozott. De mivel a két irányú tanfolyamra szükséges külön intézet felállítása nem minden vidéki várostól telik, — mert a feleközeti különbség is sokképp megosztja még az erőket: nem éppen célszerűtlen a két iránynak eleve egyesítése.

Helyesen kimódolható az algymnasiumnak oly szerkezete, hogy az kisebb városokban az alrealtanodákat pótolhassa. Gazdálkodási szempontból igen ajánlható ezen intézkedés; nem is jár oly hátránnyal, mint sokan vélik. Bizonyára több eredmény várható így, mint a költséges magánoktatástól. És a szegényebb sorsú vidéki ifjuság előtt kevesbbé lesz elzárva bármelyik hivatási pálya. Összebb is tartja az ifjú érzelmeket az együtt növeltetés; a minek azutánra is jótékony befolyása szokott lenni.

És miért ne próbálkozzék előbb a gyermek képessége a nehezebbel, miért ne kiséreje meg a magasabbat: mielőtt az alsóbbra s látszólag könnyebbre határozná el magát? Mert sok balítélet folyhat be az öntudatlan elhatározásba; a kényszerített rászánás pedig szinte sok kellemetlenséget okoz. Szóval: gyorsan határozás hamar megbánást szül. Hadd izelje tehát mindkettőt: hogy azután a neki valóhoz szívvvel ragaszkodjék, s „a mihez igazi kedve, azért álmát felejtse“ mint szójárásunk tartja. — Az időfukarság ugyan a minél előbb célra jutást sürgeti: de az erőtetőt érlesztés károkkal lakoltat. — A lassúbb elmék, ha a közös tanításnak csak gyakorlati részét győzik is elsajátítani; nem ejtik el céljukat a közéletben. Így látják be: mit bir meg válluk, mit nem.

Míg a közpolgár inkább a családi kör biztos ellátása s így jobbára a magánügy célszerű rendözésével szolgál közvetve a közügynek: addig a társodalmi testületek vezérletére, az államügyek intézésére hivatottak magasabb körű állásukhoz képest fensőbbnemű képzettségre vannak utalva. Magán érdekük csak másodrendű.

Ennél fogva a real irány közelebbről a jelen érdekeinek körében marad; míg a tudományos irányzat a jövőre is kiható intézkedésekkel foglalkozik; mi csak a történeti multak alapján lehet sikeres. És így az erre

való képezés, lényege szerint, inkább világtörténelmi, míg amazé nagyobb részt állami s nemzeti alapú. — Következéleg a tüzetösen tudós célú tanodák az emberi mivelt-ség s ismeret azon fájáról szednek gyümölcsöket, mellyet valamennyi nemzetek s korszakok ápolása növeszt: míg a polgáriskolák, vagyis a reáltanodák a közpolgár képzését tartva szem előtt, főleg a jelen kor legsürgetőbb szükség-eit és a haza igényeit előnyösítik.

Ez teszi különösen az elválasztó vonalt a gymna-siumok és reáltanodák közt, melly utóbbiak a műegyetem (polytechnikum), amazok pedig a tudományos egyetem (universitas) által nyerik befejezésöket.

A jól rendezött elemi tanodák feladata, mint mondók, mindkét iránynak alkalmas alapot nyújtani, főleg pedig az azokban dívó tannyelvbe beavatás és az értelemnek odáig fejlesztése által, hogy az anyanyelvben szerzött nyelvtani alapismeretekre építve az azontúl szükséges nyelvek tanítása jó sikerrel folyhasson; valamint a számtani ismeretek alapelvein a mennyiség tudományban fok-konkint haladhasson a tanonc.

Minthogy a gymnasium rendöltetésénél fogva a ma-gasabb tudományosság felé tart: különösen az ó remekék kulcsait: a latin s nyomban a görög nyelvet tekinti kiváló tárgyaiul; míg a reáltanoda az ujabbkori mivelt-ség közlő-nyeit karolja föl inkább, különösen életforgalmi segédsze-rekül, t. i. a nemzetin kívül: a német, francia, olasz és angol nyelveket.

A két tanirányzat egymástól fokkonkint távolodik. Miután tehát a pályaválasztási képesség csak idővel fejlik ki a hajlamok s tehetékek nyiltabb jelentkőzése után: a gymnasiumi alosztályok célszerűleg rendözve a közpol-gári pályára szándékozónak is célszerű alapot nyújthatnak a hazai történelem, természet- és számtan jó kezelése mellett.

A latin nyelv elemei pedig az újabb nyelvek könnyebb megtanulhatását segítik elő. S így a gazdálkodási szempontból tervelt egyesítése az alreal- és algymnasiumnak elég helyesen eszközölhető; főleg pedig hazai viszonyainkat, tekintve amaz az utóbbi által pótolható is kivált vidéki városainkban, — hol a tanoncok száma mérsékelten mutatkozik.

Kiváló feladata levén a tanodának a lelki tehetségek kifejtése s önmunkásságra erősítése, mindkét irány az értelmi erőt a nyelv- és számtani alapos oktatással igyekszik fejleszteni, — a gymnasium kiválólag az ókori nyelvészet mélyebb elemzéseivel folyton a bölcselmi alapon haladva és a bölcséleti tudományok, — mint a magasabb képzettség tetőzete felé célozva, — a reaktanoda pedig az újabb nyelveknek jobbára gyakorlati szempontú kezelése mellett főleg a számtan által töreködve a természettan mélységeibe hatolni.

S e végfejemökben mutatkozik távolabbi elváltságuk, mely az egyikre az eszmeiség — a másakra a valárdi-ság jellemét ölti; melynél fogva amaz inkább szellemi, emez inkább anyagi érdekeltségű; amaz inkább az időben, emez a térben leli foglalkozása körét. Ennélfogva a történelmi tanulmány túlnyomóbb amott, míg emitt a természettan sokoldalú alkalmazásaival előkelőbb; rangú, és az eszmék boncolata helyét az anyag elemzése foglalja el. Mennyiségtan és vegytan úgy szólva a reáltanodák bölcsészete.

De a jól szervezett gymnasium is kellő figyelembe veszi a mennyiség- és természettant: habár kevésbé hasznossági elvből tekinti is azt; mint a szellemnek öszhangzatos képzésére hathatós befolyásukat illő méltatásban részesíti. Minthogy pedig a tanoda sajátlag csak a tudomány elemeibe avat, még csak tanulni tanít, s így azon-

nal tudóssá még nem képezhet; hanem eléggé megoldja feladatát, ha minden szellemi tehetséget s hajlamot fölébresztött, kellő irány felé indított, sőt némelyekben az önképzés kitartó buzgalmát fejtötte ki, e vagy ama szakmának állandó szeretetére bírván a lelket: vitatás nélkül önként kiviláglik a tudományos tanodák előnye; úgymint a mellyekből sikerrel léphetni a gyakorlati pályák bármellyikére, legalább nem oly nehezséggel pótolható hozzá a valárdi irányzat igénye; — mi viszont a reál tanodákról nem éppen állítható.

A vallás-erkölcsi képzésnek szükségképp kiváló feladata van mindkét irányban, — hisz azt a leglényegösebb rész illeti: — de az ez által célzott szellem- s jellem-képzést mennyivel több oldalról támogatatik a világtörténelmi tények s remek irodalmi eszmék behatásai által!

Kant s vele nem egy bölcselő állítja, miszerint minden ember lelkében benn rejlik a tökélyes emberlény eszménye, — melly megfelel az ember azon ősmivoltának, mellyben Isten kezdetleg teremté vala, — talán olyképp, mint az ióniai márványban egy Herkules vagy Apollon szobrának anyaga van meg —: tehát ezen emberi tökélyre való képesség öntudatát kell, hogy az oktató nevelés a növendéknek kellőleg megadja, és őt annak megvalósítására előkészítse az által, hogy a jónak minden csiráit, vagyis mindazon tehetségeket s képességeket, mellyek rügyei Istentől keblünkbe oltatva eleve ott szenderegnek, célszerűleg kifejöldni segítse.

Minthogy e nagy feladat teljesítése az egész élet pályáját igénybe veszi: az ifjusági nevelés egész folyama legfőlebb csak az annak kiktüzésére való hajlamot, vágyat, tehát akaratot és képességet fejtheti ki; ha t. i. a léleknek szendergő állapotából való felocsúdását s kiktüzött

fensőbb céljának tisztább fölismerését eszközlí, és az akaratot e törekvésre eléggé edzi.

Ebben áll a nevelésnek legfőbb teendője. Mihezképest főfő feladata: a növendéket a szó legvalódibb, legnömösebb értelmében emberré s egyszersmind társodalmi taggá képezni; minthogy csakis emberi társaságban fejlődhetik igazán emberré, s mint illyen érheti el valódi célját, — ezen túl pedig a társodalmi különböző állások valamelyikére, a szerint, a mint a sajátos hajlamok és tehetékek meg a körülmények minősítik, minél alkalmasabbá tenni.

Nem nehéz azonban belátni, miképp a sarkalatos alap tulajdonképp már az elsöben rejlik.

Ugyanis az emberlény és társaséleti tényező tisztá fogalma önként következteti a többit. Lehetlen be nem látnia, hogy mint tagja a társodalmi testületnek munkás szervül tartozik abban működni, s ha észszel nem, kézzel vállalkozni olyasmire, mi által a közcélhoz üdvösen járulhat s önfentartását eszközölheti. A belátás az alkalmazást vonja maga után.

Fő dolog a valódi öntudatra s önérzetre eszméltetés, az összes tehetségeknék összhangzatos kifejtése s ennélfogva az akaratnak is ollyatén szilárdítása, hogy az mind az egyéni belvilágban támadó indulatokon és szenvedélyeken, mind a kívülről kisértő viszonyokon illőleg diadalmaskodni bírjon, nemesebb célját folyton szem előtt tartva semmi ollyasra ne vetemüljön, a mi lelkére nézve alacsonyító, vagy ha gyarlósága miatt elszédült is, legalább tántorodása után nemesen magához térjen.

Milly terhes vállalat e nagy és fölöttébb nehéz tusára edzeni a lelket: érezheti mindaz, ki az ifju kedély lázas forrongásait ismeri, ki előtt az élet sphynx-talányai nem ismeretlen jelenségek, ki e tömkelegszerű bonyodalmakat hacsak részleg is belátta. — Annál bajosabb pedig a szer-

telen vágyak fékezése, minél inkább tapasztalható, miképp a bűn magva — az elfajultság romlása következtében — csakugyan öröklötten száll át a nemzedékre, mint azt a kerhit a származati romlottságról való tanban fejezi ki, — s mit az „aetas parentum peior avis tulit“féle mondattal annyiszor hallunk ismétöltetni. —

Érdekünkben állott s lelkiismeretünkhöz csatolt ügy buzdíta szorgalommal tanulmányoznunk, mit a nevelés tan különösen a jellem idomítására, az akaratképzésre vonatkozólag mond. Nyugtalanul fürkésztük e végett a bölcselkedők véleményeit: de kénytelenek vagyunk bevallani, miképp a gyakorlati téren szerzett tapasztalati adatokkal szembeállítva az elméleteket, azon meggyőződésre jutottunk, miszerint e nehéz kérdésnek megoldásában még legsikeresebben jártak el azok, kik a valláserkölcsi oktatás üdvös módjait ajánlják. — Végre is az igazán vallásos alapra utalnak még azok is, kik az akaratképzés főpontjaul a lehető legmagasabb észismeretre emelést emlígetik.

De nem olly rövid ennek útja, hogy a magas cél csakhamar s könnyedén elérhető legyen. Hogy az érzéki hajlamokat az erkölcsi törvényeknek hódoló szellem hű segédeivé, folyton készséges és tántoríthatlan szolgálivá lehessen tenni: hosszú időn át kitartó gyakorlás, úgyszólva az erkölcsi elembe beleszoktatás kívántatik ahhoz. Jól mondja a példabeszéd: legkésőbbben érő gyümölcs a gyerek.

Csak röviden érinthetjük, mit a gondolkodás és tapasztalat emberei terjedelmes eszme-folyamatban adnak elő e tárgyra nézve: mint lehetséges némileg a képző és szóló művészetek legsikerültebb példányai által az érzéket az érzelmi s azontúl az értelmi körbe lassankint fölemelgetni, átszellemíteni s abban állhatatossá erősíteni, marandólag otthonosítani.

Miután e célra kiváltképp a kedélyvilág a szükséges

közvetítő: ezt kell főleg meghódítani s általa az érzéseket a lélek hatalmába ejteni, hogy a különben alantivá törpülő vágyak fensőbb irányzatot nyerjenek, és a magasztosabb gyönyörök élvezete által a szellem szövetségébe lépjenek.

Ez volna a főnebb érintött eszmének valósulata akár bölcsészeti, akár keresztényi szempontból tekintve: — mert végleg az ész és kinyilatkoztatott tan egyinással ellentétes nem lehet, mindkettőnek azonosgy kútfeje levén. — Akaratunknak ollyanná képzése, hogy az a legfensőbb akaratnak: az isteni rendöletnek, melly a legfőbb törvény minden teremtvényre nézve, teljesen engedelmeskődjék s avval mintegy azonosuljon, — valósítaná az emberi tökély eszményét.

Illy tökély fogná a származati vagy öröklött bűn által okozott hiányt kiegyenlíthetni, az érzéki és szellemi résznek nem természetszerű, csak a véték által okozott, meg hasonlottságát kiengösztelni. Általa lenne a megzavart súlyegyen ujjolag helyre ütve, az egyéni belvilágban kellő öszhangzat visszaállítva.

Már ha a nevelő oktatás súlypontját — a szó igazi értelme szerinti — emberré képzés műtételére helyezzük, és a jellem idomításnak nehéz munkáját illőleg méltányoljuk: a főnebb érintött célnak elérését kétségkívül sokkal inkább várhatjuk a tudományos irányú tanodáktól, mint a valárdi tanokkal foglalkozóktól. Sokkal hathatósabb szerekek rendelközhetnek amazok e feladatra. — Úgy szólva valamennyi eszközeik oda működnek: hahogy alkalmasan kezeltetnek

Ki az alantit fölemelni kívánja, le kell ahhoz bocsátköznia. Midőn a szellem az érzéki elemet magához igyekszik emelni: leszáll, alakot ölt, érzéki idomokban testesít meg az eszméket, hogy ezekkel azt áthatván szorosabb viszonyba hozza s öszszetartóbb kapcsolatba füzze, hogy így folyton tisztulva s nemesödvé az érzéki természet is mindinkább gyönyörködjék a szellemiekben s vágyait azokkal

rokonítsa, az érzéki szemléletekről szellemi nézletekhöz szok-
jék, a szellemi körbe élje át magát s abban mintegy ottho-
nosuljon. —

Az örök igének a megváltandó emberiség közé bo-
csátkozása s megtestesülten a legfönségűsebb önfeláldozással
való munkálása az emberi nöm közüdvéért, hogy utánozható
példányul szolgáljon az emberiségnek mind cselekvésben
mind szenvedésben, fáradalom- és szenvedésteljes földi
pályája s holta után az alvilágba alászállása, hogy a halál
árnyékiban burongó lelkeket fölszabadítsa, s végre dicső
föltámadása s a t. hitcikkek megannyi fönséges példák a
fönnb érintöttekre nézve. Leszállt az Üdvözítő, hogy az
üdvözítendőket fölemelné, testi alakot vön fel, hogy az érzéki
természetnek az alantiségből kiemelésére oktatra, — hogy
megtanítana ama magasztos élvre: teljesíteni a meunyei
atya akaratát (Ján. IV. 34).

A gyermeki felfogáshoz kezdetben érzékileg szemlél-
hető képek által férhetni, majd aztán fokonkint az idomok
alatt rejlő eszmék a nyiladozó értelemhöz képest mindig vilá-
gosabban hozhatók ki azokból. Eleve tehát a képző mű-
vészeti és természeti tárgyak bájló alakjai, majd a hangzó
és szóló művészetek lélekemelő remekei rangfokozat szerint
szolgálnak alkalmas közvetítésül az érzék és szellem közt. —

Mielőtt az eposzi és drámai remekekben ecsetelt jel-
lemek taglalgatása kezdetnék: már a föstészeti és szobrá-
szati alakok által kifejezött jellemvonások értelmezésével
kellene a tanoncok értelmét tájékozni, hogy aztán a törté-
nelmi művekben előforduló egyes vonások, — sőt oldal-
vásti célzásokból is mintegy teljes jellemet birjon a figyelő
növendék összeállítani.

Igy majd a bölcselem eszmevilágában is kevésbé fog
tévedni: miután az összerűben kutatni s fölfedezni tanulta

a lényeket; az elvont eszmékre ujjalag alakot bir ölteni s viszont.

Midőn némelly bölcselek a léleknek négy t. i. a szép, igaz, jó és a végtelen iránti vonzalmához képest a fönnebb említett nevelési elvet aesthetikai, értelmi, erkölcsi és vallásos nevelésre ágaztatják szét: csak az imént felhozott vezérfonalnak egybefont négy szálát választják szét. Kik pedig ezek mellett még a testfejlesztő (physikai), továbbá társadalmi és nemzeti nevelést is emlegetik: csak ollyast tesznek, mintha a világosság és melegség jótékony elemeivel teljes napsugárból a megtörés által fejleszhető prisma-szineket bontanák ki.

Az igazi keresztény bölcelet szerinti oktatás, — mely az emberlénynek valódi rendöltetését tartja szem előtt, és ez okból az összes emberi fejlem java kincseiből gyűjti igaz gyöngyeit, a szellemnek minden ép-fejtemés célszerű érdekét méltatja; e végett az igazi világosság sugarait mindünnét, hol azok le lehetők, gócba szedi, — már magában foglalja teljesen mind e külön irányzatokat.

Az illy összhangzatosságra törekvő nevelés — ha igazi alapján épít — nem téved az imént érintött külön irányzatoknak ollyatén egyoldalúságaira, minők ellen méltán óvást tesz a céltudatos neveléstan.

A neveléstudományak történelme igen tanulságos a végett, hogy lássuk, milly üszögös kinövéseket szült már több hirhedött nevelési rendszer: úgy szinte a ferde elméleteknek alapos bírálata is annál üdvösebb, minél inkább tapasztalható, hogy a fényes okoskodással szépítgettő áltanoknak kifogyhatlan számú hívőik találkozhatnak nálunk is, kiket olly bajosan ábrándítanak ki még a balsikerű kísérletek is.

Willm. J. „Essai sur l'éducation du peuple“ című műve, mellyet 1843-ban a francia akademia pályakoszor-

rúra érdemesített, első részében sok figyelemre méltót mond el a nevelési tévedésekről.

Nem ok nélkül helyteleníti e mű a nevezett külön irányzatok túlyomóságát; mert, mint mondja, sem a Basedow-féle philantropia, sem a Locke-féle társadalmi irány, sem a Rousseau által célzott természetszerűség kizárólagos elve, — mellynek eredményéről Sintenis saját tapasztalata nyomán tesz tanúságot, — a nevelésben célhoz nem juttat. „Locke nevelésmódját chinainak lehetne nevezni, Rousseau elve pedig embergyülölköt és lázadókat fogna képezni.“ — A sok érdemű Pestalozzi nevelési rendszere ellen is nem egy alapos kifogást tehetni. Girard atya észrevétele szerint Pestalozzi amaz elvénél fogva, hogy ő mit sem tanít, a mi matematikailag nem bizonyos mint $2 \times 2 = 4$, az atya iránti tisztelet kötelessége sem volna bebizonyítható, s így nem is tanítható. P. az úgynevezött humanistikus tanóktól is idegenkődött.

Tehát az emberlény összes tehetségeit célszerűleg fejlesztő nevelés állana az említett külön irányok helyes egyeztetésében. Így az erkölcsi nevelés a növendéket öntudatra ébreszti és a jónak, igaznak gyakorlására bírja; az értelmi eszméleti őt a mindenség csodálatra méltó rendére és oktatja számtalan tárgyainak vizsgálatára; az aethetika az illőnek, szépnek, s fönségesnek érzetét gerjeszti föl benne; a vallási Isten iránti szeretetre, valódi tisztöletre s törvényei iránti hódolatra tanítja; a társadalmi és nemzeti pedig képezi benne a leendő polgárt és hazafit, gerjesztvén keblében a közügy iránt buzgó érzelmeket valódi hazafiui lelkesülést, s közremunkáló törekvést.

Ennélfogva minden nevelés előbb emberré, aztán polgarrá, végre szakegyénné képez, haugyan rang szerint vesszük az irányzatokat. Egyébkint egybeszövődve folyhat mindez irány a vallás-erkölcsi elemnek természetösen kiváló

érvényösítésével, úgy mint mellynek a jellemképzésre kitünő befolyása van. Ez uton az igazán keresztény emberré nevelt gyermek egyszersmind jó hazafivá, böcsületös polgárrá és lelkiismeretös hivatalnokká, munkás és értelmes szakegyénné fog növeltetni, ki majdan a melly állásra jut, azt vallásos lelkiismerettel betölteni igyekszik és semmit el nem mulaszt arra nézve, hogy a hivatal vagy bármi állapot benne alkalmas emberét nyerte legyen; a mire pedig nem képes, olyasra vállalkozni lelkismeretlenségnek tartja. Fölsimert hivatásának valóban életét szentöli a jó keresztény lélek, melly nem lehet önérdék aljasult rabja.

Latolgassuk már most e tekintetekhöz mérve a humanismus és realismus tanfolyamát s habozás nélkül kész az eldöntő ítélet.

Azonban eleve mondtuk, hogy az életpályák illetékök szerint figyelembe veendőek, a mennyiben lehetséges, már a nevelő oktatás alatt. Így lehetlen nem méltányolnunk a reál tanintézeteknek szükséges számú létezését, s oda működését, hogy a társadalom kellő mennyiségű és minőségű szakértővel legyen ellátva az anyagi tőkék szaporítására is. Mert hisz a szellemi gyarapodás is nem kevéssé támaszkodik azoknak kamatozására.

A kérdés lényege abban áll, hogy az igazi célnak miképp lehetnek leginkább szolgálatára? A modortól nagyon sok függ! mondá Széchenyi. Jó lehet valakinek acélja; de ha ros a kovája, nem csihol ki szikrát.

Ha a reál tanodák szilárd vallás erkölcsi alapon valódi hazafias érzelmű, közügy iránt buzgó polgárokat képeznek: leghálásabb elismerést érdemölnek; mert úgy, habár más ösvényen, de ugyanazon főcélra törekvést fognak tanúsítani. És akkor a realismus és humanismus közötti vitáknak nem igen lesz helyök, — sem irodalomban, sem a közéletben. —

A reáltanodák sincsenek szükében azon módoknak, mellyekkel a nevelés főfeladata helyesen megoldható. Valás- és erkölctan mellett a szépműtan gyakorlati kezelése, újabbkori remekmű-példányok elemzése, történeti tanulságos események s jellemek élénk előállításával által elég alkalmuk nyílik a jellemképzésre. Ezentúl a természet-tudományok tanítása igen üdvös módokat nyújt a szellemet a teremtött dolgok ismeretéről a teremtőnek megismerésére emelhetni. — Minthogy a szellemvilágot sokszorosan ábrázolva szemlélhetni a természeti alakzatok képletei által: bizonyára hathatós erkölcsi oktatásul szolgálhat a természet gyönyörű tüneményeinek vizsgálata, melly míg a gondolkodó ész hasznosan foglalkodtatja, a kedélyt sem hagyja zsibbadni; sőt az idomzatok csodaszerű változatossága s gyakran meglepő kellemessége által kiapadhatlan nemes gyönyörrel táplálja, s az érzelmeket fönnebbíti.

Van azonban valami, a mivel mindezeknek értékét, vonzerejét széternyeszthetni. S ugyan mi ez? — Nem egyéb, mint a mit a természet titkainak mély ismeretével hánykolódók mondogatnak, hogy t. i. mindaz, mi érzékeinket olly megható bájjal igézi meg, csupán a vakeset szüleménye, önmagától támadott jelenség és a folytonos változatoknak szeszélyes hullámozása; úgy szinte hogy az, a mi bennünk mindezt gyönyörködve szemléli, semmi egyéb, mint egy tömegbe szorult életerő, és hogy mi emberi lények sem vagyunk egyebek, mint egy kis villanydelejesség által mozgatott gépek, gyöngé buborékai az idő nagy folyamában ömlő változatosságnak, kik egy fuvalomra szétpattantya, csak úgy oszlunk ismét szerte az elemek nagy körfolyamában, mint az életünk fentartására eszközökül szolgáló érgyek; érző és gondolkodó tehetékeink csak fejlettebb szervezetünk által kiválóbban nyilatkozni képes te-

hetségei az elevenítő erőnek, mely egyébkint legfőlebb némi hatványa az állati párának! s t. e.

Milly más színt ölt illyképp értelmezve a természet szépsége! Mintha a napfényt fogná el rögtön valamely sötét lepel. — Borús éjben pedig milly gyönyör lehet a legszebb virágok szinompáját szemlélni? Nagyon is sötét lepelt von az ég és föld között, ki az isteneszmét, a lélek napfényét tőle elzárja, sőt már a gyermekszívből kiöli, ki már a serdülő ifju lelkébe a hitetlenség emésztő férgét vagy a marcangoló kétely vészmagvát ülteti. Mit adhat illy kegyetlen tudomány kárpótlásul ama szivtelenül elrablott kincsért, mellyel együtt kárba vész az élet boldogsága?

Talán kevesen fognák hinni, ha tapasztalati adatainkkal indokolnók, mit ezennel sziveltetni ohajtunk. — És az elámitott közvélemény mégis milly gyakran tömjéne az áltudomány illy sáfárainak! — Oh milly alávaló az ember, ha az emberiken fölül nem emelkedik! mondá a pogány bölcselő Seneca. Mit mondjunk azokról, kik az ép ész és sziv józan sugalmi ellenére még az emberi lényegtől is megfosztják vad tanaikkal feleiket? kik a helyett, hogy a szemlélhető természet tárt könyvéből a bölcsesség kutfőjéhez vezető tudományt olvasnák ki, abból ellenkezőleg lélek-aljasító tanokat értelmezgetnek?

A mennyiségtan úgyszólván a gondolkodástan helyét pótolja a reáltanodákban. Tantételeinek kapcsolatosága fogalmi összefüggést és itéleti következetösséget eredményez az értelmi s itélő tehetségben: ha ildomosan alkalmaztatik e célra is. Ellenben ha csupán az önző üzérködés eszközeül tárgyaltatik: szánakozásra méltó sivárságra juttathatja a kedélyt. Igy támadhat nyomán az a hidegen számító száraz értelmiség avval a szörnyen elidegenítő fásult kebellet, mellynek fagyos érzelmei legfőlebb csak a kincshalmazt bálványozzák, mellynek egyedüli eszménye csak a pénz-zsák. — Ime e tudomány, melly a mindenség bámulandó csodái közé nyit

utat, mely egy Newtont vallásos érzelmekekre gerjesztött, törpe lélek fonák alkalmazása által az arany borjú imádására is alacsonyíthatja a tévedött elmét! De illetően képtelen visszaállások egyebekkel is történhetnek, mihelytt a botor visszaélés megfordítja a kellő viszonyt és a szellemet alárendöli az anyagi érdeknek. — Okosság szüli ugyan a gazdagságot: de nem szolgálja azt az igaz tudomány; mert a gazdagság jó szolgáló, de rossz uralkodó; mondja példaszavunk.

Nem lehetünk ugyan dicsérői olly nevelésnek, mely folytonos költői ábrándozásokban ringatja az ifju elmét s valódi rajongóvá bódítva löki be az élet terhes viszonyaiba, hogy annak sikamlós terén minden lépten nyomon elejthető legyen: de azt a szerfölött korán érlesztést sem tarthatjuk célszerűnek. Korán okoskodó gyermek ritkán szokott megélni, állítja magyar közmondásunk. Azonban okoskodjék, gondolkodjék s ismerje az élet sanyarúságait, sőt érezze is, — csak ne érzelmei kárával. Vajjon a kedélymivelés elhanyagolásával elégségös fékeül fog-e szolgálni a veszélyes ösztönök rohamának a tulnyomólag hideg számításra szoktatott értelem? Vajjon képes lesz-e az elsivárult szív azon rokonérzetre, mely nélkül polgárerény nem virul a kebelben?

Kívánatos ugyan hazánkban is a reáltanodák díszlete: de nem azon irányban, melyet erkölcsi s így társadalmi szempontból is kárhoztatni kell. Ohajtandó a reáltudományoknak köztünk virágzása: de nem úgy, ahogy azokat félszeg tanultságú avatottjaik hirdetni szokták a szellemképző tudományok, s így a szellem rovására. Nálunk, hol az erkölcsi erőre annál nagyobb szükség van. minél visszásabbak helyzeti állapotaink, s minél nagyobb fogyatkozásokat kell pótolnunk minden tekintetben,— nálunk minden szellemernyesztő s erélycsökkentő behatások sokszorta veszélyösebbek, mint másutt.

Innét a jellemképző eszközök nagy fontossága. Midőn a tudományos iskolák az emberiségnek mintegy összes életén szárnyaltatják át a növendék lelkét: kétségkívül dúsabban kincselhetik föl ama tömérdek szellemi hagyománytárból, vagy legalább tágabb láthatárt nyithatnak a szellemvilágba, mint a csupán térben vizsgálódó és szorosabban a jelenre szorítkozó realizmus. S ez nagy előnyük.

Bár olly méltánnyal tekintsek ezt a realizmus hivei, mint a humanizmus képviselői tisztelik amannak illetékos terét! — Az alaposabb természettudósok nem is igen hallatnak ócsárló szót a humanizmus ellen; mert hisz jó részben neki köszönik alaposágukat. De milly sokkal kisebb ezek száma a főnszédelgő tudákosokénál, kik szük alapú s tév-irányú tanulmányaik által elkábítva füstöt terjesztenek fény gyanánt. Lázás agyú, jég szívú rajongókkal szaporodva pedig hogyan boldogulhatna a társadalom? —

De tán nincs is olly jó eszköz, mellyet rosra ne lehetne fordítani. Kétélú kard gyanánt szolgálhat bármelly tudomány; jobbra balra sujthatni vele. Kéz hordozza a fegyvert; s attól függ, hogyan kezeltek valamelly eszköz. Azon fölül nem ritka jelenség a jónak is elfajulása, vagy itt ott mutatkozó fattyukinövése. — A természetben gyakran látható, miképp ollykor a legjobb fajta növényből izletös gyümölcs helyett rút üszög növekszik ki. Illyetén mostoha kinövésék a szellemi műveletek mindegyik ágazatában tüntek föl már bőségösen s támadnak bizonyára ezentúl is; mert az emberi értelem korlátoltsága a szellemi ösvényeken könnyen tévedhet; de a tévedések ellen óvó gátokat s ellenszereket eszközölni a józan tudománynak módjában is van, kötelességében is áll; hogy az azokból eredő veszélyektől a társadalmat megmenthesse. A valódi tudomány igazsága leghathatósabb ellenőre az áltudománynak.

Régi tapasztalat igazolja, hogy a szellem mirigyeinek egyik legveszélyösebb eleme a fölfuvalkodott önhittség, melly tudni véli azt is, a mi a tudás határain kívül esik. — Menyire együtt jár a fölületes tudománnyal a taréjoskodó gög, már közmondásunk tudatja: „Ha nem kevély a tudóska, világ nyolcadik csodája.“ Azt is rég tanítja a néphagyomány, hogy „nem mind tudós, ki pápaszemet visel“; meg hogy a „tudós is még mindig talál, min köszörülje eszt.“ Készebb azonban az önmagával telt büszkeség kártékony tévedést hirdetni: mint valamiben tudatlanságát szerényen bevallani. — Ez a mindentudás vakmerő negélye, melly mindig legtöbb bajba tévesztötte az emberi elmét, sajátképpen a semmit sem tudással üt össze; de sokkal károsabb ennél. Róla még inkább mondható, mint a tudatlanságról, hogy „vele egy szálláson lakik a gonoszság.“

Milly kevés veszi fontolóra, miképp a görög bölcsek fejedelme Sokrates épp az által nyere bölcseége elismertetését, hogy őszintén bevallá tudományának elégtelenségét; — s mindazok, kik keveslőleg szóltak saját tudományukról, annyival nagyobbodtak a közvélemény előtt. Kik ellenben a „lenni“ helyett inkább látszatni kívánnak, merész állításokkal igyekeznek szemfényvesztősdit játszani, hogy az elámíthatók szemeiben nagyokul tűnjenek föl: de azok előtt, kik „fenéig látnak az emberbe“, kik a színes foltok mögött szívet keresnek, legfőlebb nevetségösek vagy inkább szándók. — „A valóban okos nem képzel sokat magáról“ — mondja hagyományunk.

Ki a tudományt csak olly maroknyi kis jószágnak tartja hogy annak teljes összegét egyes emberi agyvelöbe beférhetőnek képzeli: annak szikrányi fogalmát sem bírja; kevesbé érti azt, mint a nép esze, melly azt tartja, hogy „szent Pál harmadik égben tanult; még se mehetött mindennek végire.“

Bár csak annyian értenék, a hányan könyv nélkül tudják Verseghy F. e szép verseit: „Nézd a búzagalászt, büszkén emelkedik az égnek — míg üres; és ha megért, földre konyítja fejét. Kérkedik éretlen kincsével az iskolagyermek, míg a teljes eszű bölcs megalázza magát.“ — Nem ismétölhetni eléggé az illyeseket napjaink széllal bélelt fudázói ellen, kik annyira fönnelgösködnek, mintha ők hajtának a göncöl szekerét. — „Torkig tanultak, de fejökbe semmi sem ment“, jegyzi meg rólok a nép szava. — E fajta szesz saját-ag nem honi termés: de, fájdalom, meghonosításán sokan buzgóknak. — Ifjaink közé eléggé beszürenkődött már.

Néhány igen kényes ellenvetést hallunk idősbjeink komoly ajkairól ez idétt gyakrabban hangzani a mai ifjuság ellen. Annál kevesbbé hagyhatjuk érintetlenül: minél nyomatékosabb észrevételen alapszik az, s így bizonyára igen is lényegbe vágó. Sokan szerfölött keveslik a mostani sokszorosan költséges oktatásnak gyakorlati eredményét: ellenben sokalják az ifjuság szabados viselkedését, követelösködését, önhittségét. Szeretnének több valóságot, kevesebb látszatot, több alposságot, kevesebb fönnhézázást, — több komoly munkaszeretetet, kevesebb mulatozási szenvedélyt, — több bensóséget, kevesebb fitogtatást, — több takarékoságot, kevesebb pazérlási hajlamot s t. e. tapasztalni ifjainkban. — Nem csupán a multak föltétlen dicséröi (laudatores temporis acti): a „három lábra szorult“ jó aggastyánok mondogatják ezeket; elfogulatlan itéletü férfiaktól hallhatni sürüen ez észrevételeket, — s talán nem ok nélkül. Jó lesz kissé fontolóra venni. —

Nem nehéz rájönnünk, mennyi rész esik e nem kissé megakasztó ellenvetésekből ide is oda is: mégis jobbára a közoktatás rovására méretik mindazon szertelenség, melyet a higgadtabb gondolkodás és a jövő csiráira nagy okoknál fogva aggálylyal figyelö óvatosság méltán zokon vesz.

Méltányos, hogy mindegyik rész vállalja magára a reá csőt s igyekezzék a hibát javítani. Kétségkívül igen sok függ a tanodai oktatástól: de nem minden. Ez okból szükség gyakran emlegetnünk, miképp a társas élet magán- és nyilvános viszonyai s intézményei olly annyira leronthatják még a legcélszerűbb oktatás eredményét is; mintha jégzápor verné el a reménydús vetést.

Ha az államnak különös érdekében áll a jövőre hatni: az ifju nemzedék célszerű képeztetése kiváló gondjait igényli. E végett hatályos intézkodésekre van szüksége nemcsak a tanodákban; de azokon kívül is. Maga az összes élet is folytonos iskola: a világ egy tágas bell-lancasteri intézet, hol úgyszólva kölcsönösen foly a tanítás. Nem eszközölhető ugyan, hogy a rossz befolyásoktól egyáltalán elszigetölve tartassék az ifjuság: de a mennyiben csak lehet, óvni kell azoktól; és a viaszkeblektől mint gyöngéd csiráktól távolítani az ártalmas ragályt.

„Az ifjuság arany alma, méltó, hogy megőrizzük.“ — A Rousseau Emiljeként nevelt ifju nem fogná ugyan ismerni a világ rosszaságát: de az erények ismeretére sem jutna. A sziréni hangok ellen Odysseus társainak fül-bedugásánál és az árbochoz kötésnél (Odyssea XII 160.) hathatósabbak ugyan a szíverősítő erény példák: de hogy azok a kebelbe forrhasanak s abban megszilárduljanak, kell, hogy bár minél több oldalról kedvező behatás ápolja a gyöngéd rügyeket. —

Mit használnak végre a legbölcsebben rendezött tanodák is: ha az azok szellemével ellentétes erkölcsök, úgyszólva közkeletűek levén, nyomban szétpárologtatják az oktatás eredményét; sőt már eleve eltompítják az ifju keblek fogékonyságát. Sok más kártékony elemet mellőzve, ezennel csak némi közelebbieket pöndítünk meg; hogy legalább sejtessük, milly gátok vettetnek néha szándéktalanul is a nevelési cél ellenébe. — Sűrűen tapasztalható vala utóbbi években.

miképp a rövidlátású elmék politikai ellenszenvnél fogva a szerfölött kárhozottatott tanrendszert éretlen tanoncok előtt is olyképp rovogatták, hogy azok némelyike céltudatos honfi-törekvésű közoktatóit is inkább valami rendőri hivatalnokok gyanánt tekintötte, mint jóakaró Mentorokul. —

Ugyan milly üdvös eredmény vívható ki olly tanítás által, mellynek legjobb célzata ártalmas gyanúságba van ejtve, legfeszültebb törekvése alá van ásva? — Bizalmatlan keblekben nem fogamzik meg az oktatás. — Egyes esetekből nagy hiba általános következtetést vonni, még inkább — a gyermekészre tétovába ejtő itéletet bízni. —

Ama pajtáskodási viszonynál fogva, melly ujabban a szülék és gyermekek közti jelentéköny különbséget mindinkább elenyésztetni siet, egyébiránt is igen sok megemészthetlen eszme foly be a meggondolatlan szülék s rokonok ajkairól is a gyermekek lelkébe, melly azt korán tévedésekbe bonyolítja. Hát egyébtűnően mennyi mételey száll kebleikbe! — Lehetlen nem sajnálnunk hazánk reményeit!

De végezzünk előbb az iskolákkal. — Tagadhatlan, hogy az oktatásügyi visszásságok is töméntelen bajnak voltak okozói. Nemcsak hogy a középtanodák ingadoztak ujabban a fegyelmi szabályokra nézve: hanem, igazat szólva, az egyetemi pálya majdnem arra látszott a mult évtized folytán rendöltetve lenni, hogy annak tanfolyama alatt dongába dőljön mindaz, a mit az alantabbi oktatás építött. — Részletözésünk nélkül is tudja minden értelmes, mint folyt a fensőbb tanügy ez utóbbi években.

Sőt az idegen divat néhutt már alantabb is olly tág gyeplore ereszté a kiskorú ifjúságot: hogy nem egy érzéköny szüle panaszlá, miképp fia tevedéseit neki kell megalakolnia. (A „Prinzen - Schule zu Mopsenglück“ szelleme behatott!)

Ismerjük a szigor határait, mondtuk is, mit tartunk a kényszerről. Hisz nem harag szüli a szeretetet, s inkább szép szó, jó akarat nyeri meg a szívet. De mint mindenben, van itt is egy igen üdvös középút: a szeretet szigora, melly sem el nem kényeztető, sem el nem keserítő, sem szerénytelen elbizottságra nem vakmerősít, sem szolgai hunyászkodásra s alattomos megátalkodottságra nem vetemít.

Ezt a fegyelmi szabályt véljük mi az igazi magyar nevelés alapszabályának. Nem innét van-e, hogy az igazi magyar jellemnek nem sajátja sem a szemtelen tolakodás: sem az alamuszi ravaszság, vagy álszemérem; hanem a szerény őszinteség, nemes nyíltság, de kellő korlátokat ismerő tisztesség. Abból a nemesebb értelmű aristrokrata természetből van jókora adag az ép magyar jellemben, melly féltékony nemzedéki böcsületére, melly, ha kell, tür, szenved; de az elvetemődéstől óvakodik.

Azon két alap, mellyre leginkább támasztjuk nemzeti haladásunk ügyét, t. i. a ker. szellem és nemzeti hagyomány egyiránt ez utra int a nevelés dolgában. "Szent könyvünk és apáink bölcselme: a közmondások — józanul fegyelmező nevelést ajánlanak. Közmondásunkká vált bölcs Salamon intelme (példabeszédek XIII. 24), melly népünk ajkán így viszhangzik: „Mennél kedvesebb a gyermek, annál élesebb legyen a vessző.“ — Példaszóképp jár ez is: „Jobb a gyermek sirjon, mintsem szülei.“ Sokból álló beszéd lenne azonban rendre idéznünk a két gazdag kútfőből, mi azokban a célszerű fegyelmezésre óvólag int, — és a vak indulat mérséklését bölcsen tanácsolja a nevelésben.

A józan nevelést érdemleg tárgyalt újabbi tudósok is ezen elvben állapodnak meg. Igen természetös, hogy a valódi szeretetnek a büntető fegyelmet a legutolsó eszközül kell tekinteni, s mielőtt arra kerülne a sor: minden szelidebb módot megkísérteni, — akkor is csupán mint kelle-

metlen szert a korhoz s egyéb körülményekhez mérten óvatos mérséklettel használni. Úgyes tapintatú nevelés mellett ritkaságul fordulhat csak elő e szomorú kénytelenség. —

Ennyiben áll a legtekintélyösebb elmék itéletete a fegyelemre vonatkozólag, mellyet mindannyian igen lényegös eszközül tekintenek az erkölcs-képzés ügyében. — Fegyelem nélkül nem is eszközölhető jó rend. — Kezelés módja azonban a körülményektől függő.

A gyakorlati gondolkodású angolok közt különösen számos tekintély szól a fegyelmi szigor mellett. Burke, midőn Genlis aszonyság által kérdöztetnék az angolok nevelési elve iránt, a nyirfa-erdőre mutatott, mellyből az Eton-School számára nem kis mennyiségű vesszőt használtak fel, mellyeknek még a híres Fox-ra is nyomos hatásuk volt. Nehány évvel ezelőtt a lapok is szerte híresztelték az angol trónörökös komoly megfenyítettését. Tanulságos példa gyanánt emlígették a tényt, s nem hallatszott ellene rosszaló szó.

Mindezek említésével távulról sem célunk a vesszőzetést dicsérni, annál kevésbbé a néhutt még most is szomorú hirben visszhangzó egykori nevelési zsarnokságot védelmezni. Csak a másik szélsőség ellen akarunk alkalmilag jó szót ejteni. Nekünk legalább úgy látszik, hogy ha mi szilárd, erélyes erkölcsi jellemeket ohajtunk képezni: korán határozott különbségtevésre kell szoktatnunk már a gyermekelmét, miszerint belássa: mekkora hézag van a törvények tisztölete és azok megvetése közt, — hogy míg amazzt szeretet és böcsülés követi, ezért ellenben még a szerető kéz is büntetésre emelkedik. Emléközziünk Spartára!

„Hol félelem, ott szemérem“ mondja hagyományunk. Midőn a divatnevelés a helytelenített félelmet, mint rabézelmet eltávolítá: nem kissé fogyasztotta azon legböcső-

sebb ékességét az ifjuságnak: a szerénységet, melynek hiányát semmi sem pótolhatja. — Az a bensőbb kegyelet, az a vallásos tisztölet, melyet szomszédink „Ehrfurcht“-nak mondanak, mindinkább gyérülni látszik ott, hol az igen is helyén volna; — hisz őseink is ezt taníták: „jámorság tisztésít, szemérem ékesít.“ — Ellenben vajmi sűrűen tapasztalható a szolgálalelkű hunyázkodás, aljasan hízelgő álduvariasság éppen a szabados gondolkodásuak által gyakorolva ott, hol hitvány érdekek ösztönöznek! — Nagy különbség van a szabadelműség és szabados gondolkodás között. — Szajkó nem páva.

Tisztölettel hajlunk meg azon tekintély előtt, melynek sikerül csupán komoly pillantással erkölcsileg féken tartani a helytelen indulatokat: de a legnagyobb ritkaságok közé számítjuk. Bár senkiben ne hiányzanék e szerencsés adomány, kit hajlama vagy sorsa a tanítás keserédes pályájára vont! —

Igen is érezzük, milly drága kincs a gyermekszív, sőt örömet ismétlünk ama sokat mondó kifejezést: „res sacra puer.“ Ennélfogva bizony ohajtanók azt megóvni minden zordonságtól: de az élet sanyarú viszontagságait ismerve, úgy hisszük, inkább javára szolgál bárkinek is, ha okosan szigorú fegyelem alatt edződött; mint ha mindig édeskés szóval kéretött meg (ez a divatos nevelés szokása), kötelességét teljesíteni. Ily szüléket s nevelőket csakhamar a vérszemet kapott gyermekek vesznek censura alá. Ha látják, hogy nincs ki parancsoljon: parancsolnak ők. — Találólág mondá erre célzólag egy jó öreg úr: „bizony nagy keresztjök van a mai ifjaknak szüleikkel s nevelőikkel!“

Ugyan miképp küzdhet az meg az élet terhes ösvényein olly gyakorta előforduló kellemetlenségekkel, kit túlgöngyöden szerető szülék úgyszólva tenyéren hordoztak s minden környezet-még a szenvedés árnyától is kényesen

mogóvott? — Nem sínli-e az azt meg a zordon világ színterén minden lépten nyomon, hol annyi keserű nyelni való jut mindenkinek, hogy a legedzöttebb is bajjal győzi megemészteni?

Értheti a férfikorra vergődött, miért nevezték el már apáink a viszontagságos életet „fekete iskolának,” meg „tizenharmadik iskolának,” mellyben ugyancsak megforgatja a sátán-képviselte sors mindazt, ki a szerencse kerekére, vagyis a változékony sors rostájába kerül. (Csak kevés jut abból ki épen. De az aztán garaboncás diák, ki sárkányokkal bir, azokat megfékezi, rajtok nyargal; — és mégis szegény tatár! — Gyönyörű költői képe az életviszonyok kísértetei közt tudomány után szomjazó törekvésnek, melly ha célját éri: a szenvedélyek szörnyei fölött uralg ugyan; de bár eszméi a felhők fölött szállongnak is, szegény maga csak az apostolok lovain járkal, mások gyámolítására szorul!)

Midőn tehát a hajdani vad kegyetlenséget a neveléstől örökre számüzetni ohajtjuk: nem lehetünk az elpuhító s féktelenítő fegyelmetlenségnek pártolói. — Ha a nevelő vagy szüle nem bünteti a gyermek vásottságát: majd megbünteti később a majomszereteten rakoncátlanná nőtt daci az elkényeztető nevelők engedékenységet! Ki a rosznak kedvez, árt a jónak. Sőt a társadalom ellen vét, ki azt kártékony egyénnel szaporítja s terheli. Egy fajtalan ivadék egész helység átka. Fegyelmetlen gyermekekből gyarapodik a hazavesztők, a minden aljasra kész rablelkek serege.

Jól mondja a nép bölcselete: „gond a gyermeknevelés, nem játék.” Mégis sok vitatója találkozik még ma is a játszva nevelés célszerűségének!

Alapos tudományú férfiutól hallottuk e mondatot: „a mai nőnevelés a leghathatósabb adatokat szolgáltatja az emberi bolondságok történelméhez.” Vajjon más oldalról nem foly-e abba szinte elég bőséges anyag? — Csak egy körpillanat is társadalmi életünk piacán dús halmazt állít elének. —

*De elmaradhat, de a mi
írásban az a jó annál meg kell maradni*

Furfangos a nép esze, kieszől az néha olly gondolatokat, hogy bizony nagyon is meglátszik, mennyire tovább lát az orránál. Sok elmés gúnyt hallottunk ajkairól utóbbi időkben ama számtalan fonákságra célzót, mellyek a természetös észjárással csakugyan homlokegyenest összeütköznek. Így a divatnevelésnek is bőven kijuttatá illetékét a nép elemécsége. A darabosabb észrevételeket mellőzve, csak néhányat említünk. Póremberekől hallottuk im e mondatokat: „úri nevelés agyonszereti a gyermeket;” — „a mostani módi üveg alá való bábokat nevel s cifra nyomorúságra tanít;” — „azért neveli kényösen gyermekét, hogy koporsó szöge legyen;” — „nincsen búja, készít magának!” — „kényére hagyja gyermekét, hogy fejére nőjön, hogy legyen mitől megöszülnie, hogy legyen, a ki eltemesse idő előtt;” — „megtanítja gyermekeit szarvakat öltetni, hogy felökleljék a becsületös embereket“ st. e.

Látszik ezekből is, miképp a természetös gondolkodás elég élösen észreveszi a félresikamlott elmék ferdeségeit, — és hogy a suba és szürdalmány alatt néha nagyon egészséges eszmék lappangnak. Nem árt, sőt hasznos azokat megfigyelni. — De nézzünk kissé tovább; s a mennyiben célszerű, nyuljunk kissé a bensőbb ügyekhez is.

XII.

Társasélet, tudomány, művészet és irodalom.

Nem lehet szándokunk az itt címül álló eszmékről terjedelmesen értéközni. Csak a mennyiben a nevelő oktatásra kiváló befolyással vannak, szükségösnek véljük igénytelen nézeteinket ezekre vonatkozólag is elmondani. Azért vonjuk itt e külön cselekvési irányokat egy rovat alá; mert

csupán a nemzedék képzése tekintetéből vesszük szóba. Tehát sajátlag folytatjuk a nevelés ügyét, a mint az a tanodákon kívül irányoztatik.

Már a fönnebb említöttekből kiviláglik, miképp társas életünk folyamát sok részben eltávolodottnak látjuk a nemzeti hagyományos alaptól.

Nemzeti jellemünk egészben véve régóta kopik részint balviszontagságok, részint pedig és sokkal inkább belső ernyedés következtében. „Sors és bűneink a százados baj, mellynek elzsibbasztó súlya nyom. Ennek láncain élt a csüggedett faj, — s üdve lön a tettlen nyugalom.“ (Vörösmarty.) Ezt ugyan régebbi állapotunkról dallá a nagy költő, s nyomban hozzá tevő: „ujra égünk őseink honáért, ujra készek adni életet s vért,“ — továbbá mondja, hogy „míg ezer fő gondol istenészszel, fárad a nép óriás kezével“ s a t. — Láttunk ezóta ténylegös nyilvánulatokat is, mellyek némi dicsőséggel is enyhítették sanyarúságunkat. De ha mélyebben kebleinkbe nyulunk: kénytelenek vagyunk fölfedezni, hogy biz ott nem kevés kóranyag rejlik, melly részint a mostoha befolyások által lön közénk szivárogtatva, részint pedig öntudatunknak szunnyadozása s régi időkből öröklött zsbibatagságunk folytán önként gyarapodott, annyira, hogy annak eltávolítására minden ép erőnknek összeszedése kívántatik; annál inkább, minthogy az idők járása ollynemű, hogy titkos ragályai (miasmái) könnyen ártalmas nyavalyákat fejleszthetnek azokból.

Valóban „megnehezült az idők járása fölöttünk“: — de megsúlyosodtak belső bajaink is. Mondhatni, erkölcsi oldalról ért minket legtöbb kár csapásos éveink folytán. S mégis míg bajainknak aránylag sokkal csekélyebb részét mindenki sajogva érzi: addig ama főbenjáró veszélyeinket kevesen észlelik eléggé kellőleg, legalább nem látszanak szívlelni. Akkor van pedig a beteg legrosszabbul, mikor nem érzi

hol fáj. — Jól mondatik, hogy „a sokaság rajong és tévelyeg, és semmire sem jut el; csak keveseknek adatott az igazságot ott keresni. hol az közönségösen fekszik: a legminden- napibb dolgok között.“

Több oknál fogva mentve látjuk ugyan a figyelemnek másfelé irányultát, sőt sokban szerte tévedező szórakozottságot: de azért még sem vallhatjuk jónak. — Esetékök dolgokat bízhatni a körülményekre: hanem a lényegös ér- gyeket, a főbenjáró ügyeket, mellyektől a „lenni vagy nem lenni“ kérdés megoldása függ, lehetlen józanul a sors kockáira hagyni.

Sarkalatos életkérdéseket minél kevésbé szabad a véletlen szeszélyeitől felfüggeszteni, vagy azok megoldását mások úgy nevezött jóakaratótól várni. — Nagyon is gyer- meteg hiedelem az, melly képes azon boldog reményben merengni, miszerint a jó emberek nagylelkűsége kész olly kincseit is megmenteni a veszélytől, mellyeket sajátlag maga vet ki zsákmányul. — Önző világban, melly minden tüne- ményeiben eléggé tanúsítja, milly tova szállt az önfeláldozó nagylelkűség kora, ismerni kell a bizalom határait. — „Lássa kiki, hogy boldogulhat“, „mindenkinek elég baja van magával.“ Többnyire illy vállintó biztatások hangzanak. Hol pedig több az ígéret: szemügyre kell venni a szives- ség indokát. Födolog tehát, hogy mindenki saját ember- ségére támaszkodjék Isten után, s föteendőjét ne bizza másra. — A ki magát elhagyja, mit várhat másoktól?

Nem azt a külső bajt értjük itt, mellyet mindenki eléggé panaszol, — s ez okból nem is tépjük föl e sebe- ket; — hanem azt a bensőbbet, mellynek valamint okozói tulajdonképp magunk vagyunk, úgy gyógyítói is csak min- magunk lehetünk; és kell, hogy szigorú orvosai legyünk. Mert önfentartásunk kötelességével nemcsak minmagunknak tartozunk, de az emberiség közügyének is.

Minden létezőnek meg van létezési oka, le a legparányibbig; még a gyarló férgek, mellyek hasznát még az emberész föl nem fődözte, sem teremtettek elégségs ok nélkül. Mennyivel inkább van arra nagy nyomatékú ok, hogy egyes nemzetek létezzenek és küldetésüknek megfeleljenek? Igaz, hogy azért nem esett ki még a világ feneke, mivel egyik másik nemzet kiélten elenyészött s erőteljesebb örökösnek engedé át szerepét: de a kihunyt nyomán nem támadt-e veszélyös villongás? És vajjon mind-egyik hivatás olly könnyen betölthető-e valamelly másik által, mint az üresen hagyott hely?

Túlzott büszkeség nélkül mondhatjuk, miképp nemzetünk hivatása az európai egyensúly föntartása végett nagy fontosságú ma úgy, mint ezer év előtt, midőn valóban a fensőbb gondviselés vezérelte apáinkat Etele birtokának kebelébe jogosult örökösökül. — Szalay L. jeles történelmészünk mindjárt nagyböcsü műve kezdetén említi Palacky F. hires cseh történetiró szavait idézve, minő küldetés jutott nemzetünknek e hazában. Szépen kiemelte fajunk hivatásának okszerúségét a jeles Fallmerayer is, midőn Endlichernek „Monumenta rerum hungaricarum Arpadiana“ című igen böcsös hagyományát ismertette az ágostai „Allg. Z.“ hasábjain 1851. Bár illő figyelembe vétetött volna az az illető helyekön. Tapasztalhatni, hogy az európai sajtó mindinkább fölnyitogatja a szemeket amaz igazságokra, mellyek részünkre nyugati Európának legalább méltányát igénylik.

Nálunk már Wesselényi Miklós „Szózatán“ (Lipscse 1843) és Sz. I. „Szláv törekvések és a magyar elem“ (Pest 1850) című munkáján kívül is akárhányszor el volt mondva, milly gátszakasztások zavarhatják meg Európát s forgathatják ki sarkaiból. A tények számos figyelmeztetést igazolnak.

Nem egyedül nekünk jutott ugyan a feladat a védgátat fentartani: de igen is nagy rész háramlik a súlyos

kötelességből épp úgy, mint hajdan a barbár özönletek ellen bátya gyanánt szolgálnunk sorsul esett vala a nyugati országultság megvédése végett.

Ha az európai értelmiség többnyire félreismerte ez érdekét s még maig is elég kevés részben ismeri kellőleg az eleven bátya („vivum antemurale“ — így nevezték a szóbeli hálanyilatkozatok őseinket, —) rendöltetését; ám számoljon lelkiismeretével: de nekünk tudpunk, éreznünk kell inkább, mint bárki másnak, mire int a minmagunk és az európai jogos érdekek iránti kötelesség. —

S ennek alapja öntudatos önbecsülésünk, — vagyis erkölcsi értékünknek lehetőleg emelése; mert ettől függ lételünk s hivatásunk betöltésére való képességünk. — De ennek annál magasabb hatványára van szükségünk, minél hatalmasabb ama nyers erő, mellynek némi ellensúlyozása vállainkra is nehezül.

E gondolatnak kell áthatnia minden törekvéseinket. —

A főnnebb címzett két műben is az előadott veszélyek elleni védszerül amaz erkölcsi törekvések ajánlatnak, mely-lyekre jelen iratunk céloz. „Tehát kitartás, hűség a hazához és forró buzgalom a nemzetiség ápolásában! — így szól Sz. I. zársoraiban. — Ezek életünk jelszavai, mely-lyek nélkül számunkra csak a sír és gyalázat élete maradhat meg.“ De mi mély erkölcsi érzület nélkül nem képzelhetünk igazi hazaszeretetet, melly áldozatos hűségre s valódi önzetlen buzgalomra képes legyen.

Európa láthatárán folytonos burongás mutatkozik. Ki tudja, milly megrázkódtatásokat idézhet elő a hosszas erjedés, s milly átalakulásokat szülhet a kínos vajudás? — Mint láttuk, e század folytán alig történt e világrézsben álladalmi rendület, mellynek ne lett volna némi hatása hazai viszonyainkra is. Nem ok nélkül figyel honi értelmiségünk az európai válságos eseményekre. — Csak aztán olly ered-

ménye legyen e figyeletnek, hogy a már tapasztalt „hajótörés után okosabb legyen a révész“; mert bizony akár az elhamarkodó ítélet, akár a későn érkező tanács (mit „a csata utáni okosságunkra“ sujtólag célzó közmondásunk értelmez) vajmi vigasztalan gyümölcse lenne a figyelésnek. Felix, quem faciunt aliena pericula cautum! Ellenben ki dicsérhetné annak elméjét, ki mindig akkor okul csak, midőn már elnyelte a horgot.

Azonban másokra bízunk a csillagokban olvasást, valamint az idő jeleinek értelmezését. A politikai légsúlymérők bőven értesítenek a jelenségek felől s eléggé tájékoztatnak, leginkább tudatja pedig a mihez tartás szabályát a természetös ép érzület, melyet a körülmények átmításai nem olly könnyen ejtnek tévedésbe.

Bármi legyen az, a mi az idők háttérében szunnyad: az öntudatos lélek renyhe gondatlanságban nem vesztögelhet. — Ha súlyosak a viszonyok: többszörös erővel folyjon a munka, míg nappal van, míg lehetségs. Nekünk bizonyára kiknek még a legjobb körülmények közt is igen sok teendők volna, a kétes viszonyok ollyképp sokasítják gondjainkat, mintha német-alföld gátjait a tengervész bontogatná.

Azonban a politikai láthatár tüeményeit magyarázassa a napi irodalom, és a körülményekhez képesti teendőket okoskodják ki azok, kik a magasabb értelmiség őr-tornyaiból figyelnek az eseményekre. Előttünk azon érdekek lebegnek, mellyek derűben boruban egyiránt szükségössé teszik az öntudatos hazafiú lelkület éjnap gondoskodását. — Nekünk az erkölcsi fejlődés terén a szellemi munkásság látszik ez idő szerint is legsürgetőbb feladatnak. Ez azon alap, melyet a biztosabb megállhatás végett minden erőnkkel szilárdítani főfő kötelességünk. —

A fönnebb mondottakból némileg látható talán: vajjon nemzetünk mennyiben közelíti meg az igazi férfiaság mértékét, s mennyi hiányzik még abból. — Önámítás nélkül

bizony kénytelenek vagyunk bevallani, miképp minden dicséretös törekvéseink dacára sok, igen sok még teendők, hogy nemzeti feladatunkhoz méltó férfias tevékenységet tanúsíthassunk és a magyar jellemet teljes mérvben igazolhassuk. Pedig erre soha sem volt nagyobb szükségünk, mint a mostani mindünnen „árkotásó“ körülmények között! — Vegye csak pontosan számba az észlelő értelem, minő erkölcsi nyomaték kell a végett, hogy a fölgerjedt nemzeti feleközetek követelő nagyravágásai irányában fajunk ősi örökségét biztosan megtarthassa, sőt e végett valódi rokonszeny által szerzött gyarapodás útján jövőbeli hivatásának is díszösen megfelelhessön. — Valóban e kornak szerfölött nagy igényeivel állunk szemközt, mellyek a hazafias öntudat feszült iparkodását minden irányban szükségössé teszik, hogy csak valamennyire teljesíthetők legyenek, és az érdekek veszélyös összeütközései lehetőleg megelőztessenek, vagy minél eszélyösebben kiegyenlítettessenek. —

Ez oka, miért vesszük szellemi állapotainkat oly szigorú mérték szerint, miért célozunk — a szokásos „átalakulás“ helyett erkölcsi megújodást emlőgetve — olyatén regeneratióra, melly levetközve minden aljasító salakot, a lehető leghódítóbb erkölcsi méltóságban tüntesse föl szeplőteleenné tisztult jllemlünket. Mint a hajdani mondák szerint (l. Schillernek „Die Verklärung“ című szép költeményét) az átszellemülő Herkules dicső tettek és szenvedések árán a fensőbb karok sorába emelkedék: olyképp magasztosuljon nemzetünk lelkuete is a jellemnőmőség ama polcára, mellyen ragyogva következtös elismerést nyerendhet közel és távolban; — mert „a becsülethirt nem gátolja sövény.“ — És a nagy hazafi meggyőződése szerint illy erkölcsi olvasztó erővel lehet meghódítani azt is, mi különben semmi erőszakkal ki nem vívható.

Annyira már fölocsúdtaták a mostoha körülmények önértetünket, hogy nemcsak őseink tisztos öltözetét becsüljük, de sokban az ősi intézmények iránti bensőbb tisztólet is növekedik immár. Nyelvünk s az ezt mívelő irodalom ügye tetemős áldozatokra hevíté kebleinket. Ez kétség kívül örvendetős jelenség. De be kell bizonyítanunk, hogy nem csupán a balsors ostora korbácsolta föl e lelkesedésünket: hanem hogy erkölcsi kötelességeink tisztább fölismerése szolgált indokul a féltött kincset önmegtagadó áldozatokkal védenünk, és hogy ez erényt nem hagyjuk szívünkben kihűlni a sorsnak bármilly változatai dacára; sőt inkább a közügy szerelme fokozatosan erősödik lelkünkben mintegy elválhatlan sajátjává leendvén annak. — Tanúságot kell tennünk, hogy a sanyarúság fakasztotta nemes tények valódi erényeink, hogy azon gyöngyöket, mellyek természetére a fájdalom tanított (mint a kagylóról mondják, hogy gyöngyeit megtámadói elleni védszerül készíti,) mint lelkünk természetös sarjadékát ezentúl is hűen ápolandjuk s tenyésztendjük, hogy a melly tudatra a gyötrelem birt, azt el nem tompítja még a derültebb látszat sem. Igaz bölcsként derűben boruban változatlan hűséggel kell ragaszkodnunk ahhoz; mi lételemünk, mi nélkül nem vagyunk azok, mikké rendölteténk.

Ha nem csupán divatváltoztatás végett szedtük föl őseink mezét s nem csupán az örvény szélén vergődő kétségbeesés riaszta a nemzeti intézményeinkhez való görcsös ragaszkodásra: azt szilárd kitartásunknak s a dicséretös kezdemény erényes folytatásában állandóságunknak kellend igazolnia. — Szép volt ugyan a veszélyöztetött kincset: nemzeti nyelvünket a nehéz időben nemes áldozatokkal védnünk: de még szebb lesz tovább is kitartó buzgalommal gazdagítnunk; sőt annak tövét, a szívet ollyképp nemesítnünk, hogy a magyar szív legyen önmagához

mindig igazán hív, és a mit tolmácsol a dicsőített nyelv, legyen mindig szent elv.

Válságos napjaink valóban nagy válságot is tüntettek föl közöttünk. Kiviláglott, hogy fölöttébb sok vészes magot szórt a zivatar közénk. Buján fel is nőtt a kártékony dudva. Csak a nemes magnak sokszorosan szaporított tenyészete fogyaszthatja azt meg célszerűen. -- Odáig kell tehát erkölcsi erőinknek izmosodniok, hogy túlnójék az ellenségös elem ültetvényeit. Magán- és közéletünk egyiránt az erkölcsi megtisztulástól nyerendi virulatát. S ez társas viszonyainkra, törvényhozási úgy mint tudományos és irodalmi munkásságainkra valamint nagy díszet hoz, úgy egyszersmind nagy kötelelességeket is ró.

Előre haladhatásunk végett sokban vissza is kell lépünk, vissza zarándokoltatnunk érzelmeinket azon jobb korszakba, mellyben a romlatlanabb szív természetös buzgalommal gyakorlá a lelki élet üdvös műveit, -- midőn az erény nem tekintetött lelki megerőkődésnek, hanem inkább a szellemiekben gyönyörködni megszokott lélek nélkülözhetlen élvezetének, mellyet sem belefáradás, sem beleunás nem érhet.

Nem ok nélkül szóltunk kissé tágabban ama korszakról, melly a kiélt ó világ romjain kínos vajadás közt szülemelőtt a teljesült idő méhéből. -- A kereszténység dicső zsöngé kora örök példányul fog szolgálni mindenha az újjászületés után epedő nemzeteknek. Nem lábolhat ki bármelly társadalom erkölcsi inségeiből; hacsak elégséges számú önzetlen apostolai nem lesznek, kik példányszerű önmegtagadással érvényösítsék a megváltó tanok igazságát.

Szemeink előtt lebegnek folyton azon államok, mellyekben az elványolt érzület s erkölcsi kiürültség erőt vón a javítani törekvők felett! -- Milly könnyü vala a makedoni nyers crőnek rabbá tenni a lelohult hellén lel-

kesültséget, mely nem sokkal előbb világbámulta diadal-
makat aratott a tömérdek perzsa sereg fölött! Ámde a
diadalmámor ernyesztő kényelemre, mulatásvágyra szen-
deríté az ősi erélyt és Demosthenes lángszellemében csak
végső villámait tündökölteté már a kihunyó páratlan haza-
fiség; hanem az elfajult tömeget az igazi lelkesülésre villa-
nyoznia nem sikerült többé. Athenae sokkalta kiéltebb volt,
semhogy a nagy szónok körött csoportosult igaz lelkesült-
ség bármilly tömör csapatban küzdve az átkává vált reny-
heséget teljes eszméletre, igazi életre óbreszthette volna;
csak végvonaglásait láttatá már félig feliből, félig harma-
dából teljesített önvédelmi vállalataiban.

Ha már kortársaikra nem voltak elég hatással a fön-
nenkeltebb bölcsek és jósök intelmei, hogy az elalélt nem-
zeteket sikerült volna kellőleg talpra állítaniok: legyenek
legalább századok multával a sokszoros tapasztalat által
tekintélyesülten üdvös oktatásul azoknak, kiket jobb szel-
lemük még nem hagyott el végleg. — Van azokban sok
ollyan, hogy csaknem szószzerint a mai körülményekre szól.

Annyi bizonyos, hogy az erkölcsi erőnek mindannyian
főértéket tulajdonítanak, kik bármikor és hol a nemzeti
szilárdulást kellőleg sürgették. — S e főtanulság is elég
üdvös tájékozásunkra.

Nagyobb része azon életigazságoknak, melyekre az
évezredek tanulságai és a mélyebb elmélkedés oktatásai
olly hathatósan intenek, már magában is eléggé nyílt,
hogy a józan lélek irányában szinte fölösleges hangoztatni: de
mivel az álfelvilágosultságnak éppen az a szerencsétlen követ-
közménye, hogy sokszor a legkézzelfoghatóbb igazságok iránt
is tévbe ejti az elkábított elmét; keserű föladataul esik
az ép gondolkodásnak úgy szólva még a közvetlen bizo-
nyosságú sarkigazságokat is szünetlenül vitatni, — főleg
midőn az áltanok nem kis számmal levő mézes ajkú szó-

szólók által fenhangon hirdettetnek. E sors éré Demosthenest Aischines és a többi bérenc szónok átellenében, — Sokratest és Platont a Protagoras, Hippias, s t. e. egész sereg hánytorgó bölcseskedő ellenében, kik vétékkal fedezék a bűnt. midőn a lélekbódító maszlagot „polgárerény,” tudomány s bölcsesség gyanánt árulgaták.

Különös csapásaul a balsorsnak, melyet többnyire a a kábaság idéz elő vagy sokasít, hogy csakugyan bajjal járjon a baj, — a szellemmérgező tanok éppen a legveszélyösebb korszakokban nyernek legszamosabb és legigézőbb terjesztőket. Vagy talán csak azért látszik ez így, mivel a vonaglás jelensége láttatja az élet és halál, a megújulás és szétbomlás szellemét végső megerőkődéssel küzdeni? Illy hatalmas elvtusát látott Hellas haldoklása közben Demosthenes és Aischines végső küzdelme alkalmával.

Másutt is akárhányszor dicsőn diadalmaskodott az igaz a ragyogó ámitás fölött — de nagyánt csak késő tanulságul.

Az igazság mint elv győz; de diadalma gyümölcseit bajnokai ritkán látják. Majdnem azt mondhatni, hogy a legüdvösebb óvszereknek hirdetői alig tapasztalják törekvéseiknek aránylagos sikerét: ha csak számra nézve is föl nem mulják azokat, kik a szellemi csalétket terjesztik: — mert a modort illetőleg nem versenyzhetnek azokkal.

Hiába; az igazság szava egyszerű, szerény, csöndes, himzetlen: míg az ámitás ezer fogású, szövevényes mesterködésű, furakodó, rikító színű selyem és bársony foltokkal tarkítja mezét; hallást, látást s minden érzéket elbájol, elkábit.

A valódi igazság lassúbb hatása csöndes érleléssel növeli az érzelmeket azon szilárd erőre, melly majdan a viszontagságok nehéz ostromait nemesen kiállja: de mint a jótékony nap a melegítő s fényárasztó sugaraknak nagy mennyiségével eszközlí jótékony befolyását.

Mi haszna lenne, ha csak egyes szózatok tolmácsolnák koronkint az erősítőbb tanokat? Rajta kell lennünk, hogy hazai értelmiségünknek kitelhetőleg nagy száma hirdesse azokat főleg tetteleg valósítva e mellett pedig szóval és tollal is buzgón tolmácsolva mindazt, mi üdvre célzó.—

Hálás örömmel ismerjük el nemzeti irodalmunknak ama nagy munkásságát, mellyel több fönnenkelt érzelmű hivatottja valóban megböcsülhetetlen szellemkincseivel gazdagítá nemzeti palladiumunkat a veszélyes kísértetek csüggesztő korszakában: de a sok részben tapasztalható hiányok s mulasztások pótlása végett nagy kötelességeket ró még vállaira hazai ügyeink nemtője. Vajha fönséges hivatását soha egy percig se feledje!

Vannak, kik ez évtizedi nagy szaporaságot az irodalom mezején igen is áldásos gyarapodásnak vélik. A komoly bírálat ép szemei azonban sok üszögöt is látnak a dús tenyészetben.

Mintán a mellékös érdekek s különbféle indokok annyi hivatlant tévesztöttek a nemzeti szellem apostolai közé, hogy a sokaság már sajnos zavarokba is ejtetött az iránt, a mit lelkébe fogadnia kell: cvvel is több teendő háramlik a céltudatos törekvésüekre.

Nem csekély feladat: az irodalomnak a nyegleség által sokképp megvesztögetött méltóságát kellőleg helyreállítani, a buja termést tisztára rostálni; hogy a konkoly és vadóc közül kiválasztva legyen a tápadó termék. — Annyival súlyosabb kötelessége ez a férfias ítéletnek, minél tovább volt engedékony az iránt, hogy a sajtó terén olly vállalkozók bitorkodtanak, kiket sem tanulmányaik, sem tapasztalataik nem jogosíthattak a nemzetképezésnek legbefolyásosabb tanszékére lépni.

Nem részletözhetjük ezennel mindazt, a mi ellen a nemzeti fejlődés érdekében méltó kifogásaink vannak; de

biztosíthatjuk a szives olvasót, hogy tapasztalatainkhoz képest csak igen mérsékelten teszszük észrevételeinket. A hazai irodalmat, mint a nemzeti élet lüktető erét, őrfigyellel kísérni főkötelességül ismertük; örvendetős mozzanataival valának szívünk legkedvesebb élvezetei. Természetös tehát, ha céltévesztéseit fájdalommal szemléltük. — Nem tagadjuk, hogy erélyösebb felszólalások koronkint üdvös intelmekkel léptek föl a szertelenség fékezésére: de aránylag a füst árán szelet adókkal szemben még is kevésnek láttuk az ellenhatást.

Majd az irodalom történelmének lesz feladata oknyomozólag alóadni az előnyök fénye mögött a hátrányok árnyföllegeit is. — Ugy hiszszük egy és más jelenség iránt jóval elütő lesz a jövőbeli bíráló itélete, ha majd tárgyilagosabb szempontokból vétetik föl korunk cselekvősége. Nemcsak „az erszényt fejő alakosokat“ és a „vízbuborék módjára fenjárázókat“ veszi az elfogulatlanabb kor itélete szigorúbb censura alá: hanem az igazibb érdemek értékét is ujlag és ujlag latra fogja vetni, hogy minél bizonyosabban lássa, nem vesztögeti-e dicskoszorúit olcsón. — Bár az itélő értelem már a jelenben is gyakrabban foglalná el a jövő részrehajlatlanabb álláspontját: gazdálkodóbb volna magasztalásaiban. —

Minthogy az irodalom szabadabb mozgalma nemcsak a társas életre, hanem annak irányadó tényezőire is nagy befolyást gyakorol, erélyes ellenörködése tekintélyös hatással lévén a művészeti, tudományos törekvésekre, sőt a törvényhozási intézködésekre is: töle követölhető leginkább a valódi hazafiság férfias öntudata. — Bírálói örködésével kötelessége mindazon jelenségeket, mellyek a nemzettestben bárhol veszélyös kóranyagként mutatkoznak, ildomosan kijelenteni és a javítás módját okszerűen kifejteni, — azon életszabályt pedig, melly a nemzeti jellem épségének

helyreállítását eszközölheti, minél hathatósabban tolmácsolni. —

Ha lapjaink nagy száma olyképp osztaná föl az irodalmi tényezésnek külön köreit, hogy általok minden szükségös irány kellőleg lenne képviselve: nagyszerű siker volna tőlök reménylhető. Azonban úgy tapasztalható, hogy nálunk jobbra egyoldalú törekvések mozgatják a sajtót akkor is, midőn legélénkebb folyamatnak örvend. A politika és mulattató szépirodalom többnyire legnagyobb keletű lévén, legszámosabb vállalkozókra talál, kik olykor nem annyira azt igyekeznek adni, a mit kellene az olvasóknak lelkébe szivároztatni, hanem a mi a már nem ép érzelmeknek tetszetős, habár káros is. — Ha már a korszellem nem kényszeríthető annyira, hogy illy megtagadhatlan kedvenc szenvedélyei mellett tudományos és művészeti szakfolyóiratokat is fentartson: legalább más uton kell e hiányokat pótolni, hogy a tudományok és művészeteknek színvonalára jutathatás végett minél kevesebbé kelljen külföldi folyóiratokra szorulniok a komolyabb tanulmányok embereinek.

Sajnos ugyan, hogy a külön szakiratok csak igen rövid ideig bírnak még nálunk tengeni: de hogy ez valahára jobbra forduljon, mindenképp útját kell készíteni. Adjanak e végett a kelendő politikai és szépirodalmi lapok egyszersmind tájékozó művészeti s tudományos dolgozatokat; hogy a serdülő ifjuság az előtte kapós lapokban is találkozzék eszméletőbb cikkekkel, mint mellyek csupán a percek szeszélyeit elégitik ki.

Komoly tudományos törekvés nélkül mi jelentékony nemzeti haladást nem igen tehetünk. Az igazi szaktudományosság pedig mai nap már bizony sokból álló dolog. Hivalkodva, mulatozva arra szert nem tehetni. Minden egész munkához egész ember kell. A könnyedén elnagyolt dolog kontárrá avathat, a fölületös mindenhez látás olcsó dilettantismusra

vihet, mit a tudóska piperkőcök keresnek csipetnyi fölszines ismeretök fitogtatása végett: de közhasznú törekvést fejlesztő alapos tudomány csak éjhapi szorgalommal, lan-kadatlan buvárlással szerezhető.

Ha ifjaink az irodalom által is támogattnak a könnyelnű foglalkozásokban, mint az eddig sűrűen történt a hivalkodást gyöngéden elnéző sőt előmozdító „szépirodalom“ által: — úgy e nemzedék nagy részének keserűen kell majd férfikorában tapasztalnia, hogy, mint a német mondja: das Jahr hat seinen Frühling verloren (az évnek kárba veszett tavasza). Olly kár, mellyet nem lehet eléggé megsiratni, — nemcsak a semmit sem tevés, hanem a ténylegös kárt tevés miatt! Mert ugyan ki higgye, hogy a hivalkodó ifju lélek a hasznos dolgot nem tevés körében maradjon? Tétlenül ő nem marad, tennie kell valamit, ha jót, üdvöset nem, bizonyára rosszat s annál rosszabbat, minél több képességgel birna más irányban a jóra.

Vegye a nemzet számba, mert ez erkölcsi kötelessége mennyi drága erő és nagyra, dicsőre képes szellemi tehetőség veszőtt kárba a virágzó ifjuságnak kora elhervasztásával. E számadással tartozunk őseink szellemének, tartozunk a jövődőségnek. — És az irodalom s tudomány tényezőinek kell ezt legmélyebben érezniök, kik mintegy letéteményösei a nemzeti genius drága kincseinek.

Ha minden író lelkismeretösen latra vetné minden szavát, mellyet az irodalom magas tanszékéről szerte hangoztat, s meggondolná, mennyi szellemöldöklést tehet egyes szavaival is: mennyivel kevesebbé izzasztatnék Guttenberg találmánya! —

Nem mondható, hogy igen mélyen bele ment volna még nálunk a sajtó erkölctelenség hinárába: de a salakba sülyedésnek útja eléggé előkészítettött már a gondatlan irogatás által.

A hivalkodó irodalom irodalmi vállalkozásokra is buzdította a lelkesebb ifjak néhányát. Mennyi köszönet van benne, elmondta a kritika, s elmondja majd erősebben a jövő irodalom történelmsze: mint kezdött az irodalom játékszerré lenni épp akkor, midőn legkomolyabb vala feladata.

Nem vagyunk Petőfi érdemeinek, annál kevésbbé kitünő lángelméjének félreismerői: de azt hisszük, hogy a kritika, melly ellen ő olly mérgesen nyilatkozott vala, maig sem eléggé elfogulatlan irányában. Pedig, ha ő maig él, a követközményekből okulva bizonyára kitagadná szellemi szülöttei közül épp azokat, mellyeket az idétlen ifjuság legelsőbbben szokott betanulni; s irna helyettök több olyant, minő „a magyar ifjakhoz“ címzett (l. Ujabb költ. I. 136. l.) melly már kevésbbé kapós a pathoskedvelő sarjadék közt, mint az „örült“ je s más nem ifju ajkára valók. — Nem tagadható, hogy míg Petőfi előnyei csak néhány jeles tapintat által lőnek kellőleg felfogva: hibáiból egy egész ifju irodalom nőtte ki magát, melly tévedéseit túltorzultan tükrözi vissza. S kik nevének így ártnak, buzgó „imádóiu“ vallják magokat. — Ez okból kérdé korunk egyik legnagyobb tudósa: „ugyan meddig tart még Magyarországbán az a Petőfi-cultus?“ „Addig ifjaink nem igen fognak a komolyabb tudományhoz“, mondá erre egy másik. — (Mi azon meggyőződésben vagyunk, hogy azóta gyérül az igaz tisztólet, mióta az „imádás“ szaporodik, az az hogy az emberimádás pogány érzehne [inkább érzelmatlensége] fogyasztja az őszinte kegyelet s valódi bécsülés nemes érzelmét.)

Jellemző, hogy ez idétt kezdött a tudomány és tudóság is gúnyosan emlígettetni, — nem azért, mivel némelly részben az is tévesztve feladatát ábrándos elmejátékokra vetemült, — mint a különben nagy munkássága miatt halhatatlan hirre méltó Horváth Istvánnak nyelvészi értelme-

zéseite követő iskola hívei; hanem mivel a tudomány komolysága száraznak, élvtelennek kiáltatott ki.

Ha mindezek mult dolgok is immár, annyiban tartoznak a jelenhöz, mert hatásuk nem könnyen megsemmisíthető. Terem a gomba mag nélkül, és tenyészik a burján, a hol nem vetik is. Hát a hol annyi magva van már szerte-szórva? —

Vegye csak az erkölcsi öntudatú elősebb belátás szigorú vizsgálat alá, minő alkatelemekből állnak azok a spanyolhab módjára készült édeskés szépirodalmi művek, mellyekkel mindkét nőmü ifjúságunk legnagyobb része mohón táplálkozik: meglátja, milly nagy adaga rejlik azokban a frivolitásnak (mindazt ide értve, mit e szó magában foglal, l. értelmezését Ballagi ujabb teljes szótárában).

A ki tudja, mennyi mérgező erővel bir az ifju lélekre olykor egyetlen pillanat, egy meggondolatlan szó: az kedvenc olvasmányait tekintve nem fog csodálkozni az ifjúság erkölcsi szédölgésein, meg azon sűrűen mutatkozó érzelmi eltompultságon s kora fásultságon, mellyet csak holmi lázcelemek képesek még fölviilanyozni. — Mit lehet ott várni a nyártól és ősztől, hol a fűrókora tavasszal lepusztítják virágát? Innét az életundor s tétlenség olly sűrű jelensége a divatvilágban.

Ha azok, kik — nem is említve az eszmékkel kereskedőket — kedvenc érzelmeiknek nyilvánítása végett irnak, hogy keblökön tágítsanak, figyelemre méltatnák a hazai irodalom legböcsösebb gyümölcseit, s azokból irodalomtörténelmi tájékozás mellett némileg tisztábban belátnák az irodalom hivatását: vagy megfontoltabb eszmékkel állnának elő vagy teljesen fölhagynának azon mesterséggel, melly kontárok által gyakorolva sokkal többet árt mintsem használna. Egy oktalan olly követ dob a kútba, mellyet tíz okos sem húz onnét ki. —

Jelesebb íróink művei közt is sajonnal kell tapasztalnunk néha oly egyes célzatokat, melyek az éretlen elmét gyakran akkora tévedésbe ejtik, hogy a százszor több ép eszme sem ábrándítja abból ki többé. Innét a könyvolvasás ama szabályát, hogy a legjobb remekíróknak is csak legkiválóbb jelességű műveit olvassa az ifju, nem lehet eléggé ismételni. — Serdülő ifjaknak csak az eléggé jó, a mi legjobb. Az írók „összes művei“ egyáltalán nem ifjak kezébe valók. — Szomorú, hogy a divatos szülők és nevelők olvasmány tekintetében szerfölött átnézők. Pedig nem több aggodalmat okozó-e, ha az ifju nem neki valóval társalkodik, mint az, hogy lábai melly ösvényre viszik szaladgálni? Mégis a jégre menőt előbb büntetik, mintsem intik a balul olvasót, holott ez többnek bajosabb sérvet okozott. Kölcseynk szép intelmeit tanulja a nemesb törekvesű ifju s hasonlóúl irányzó bölcs kalauzok utasítását kövesse, hogy célt érjen. —

Nemzetünk kitünőbb elméi sokszor és sokképp elmondták már: milly kötelességet vállal az magára lelkiismeret szerint, ki a nemzeti irodalom mezejére lép. Számos egyében kívül Wesselényi Miklósnak a „balitéletekről“ irt művére utalunk ezennel, melly mű viszontagságainál és a szerző egyéni sajátágánál fogva nagy hirre kapott: de úgy tudjuk, azt is többen magasztalták duzzadó szavakkal, mint a hányan olvasták. Persze kissé köpcös alakú s tömött nyomatú könyv (Bukarestben! nyomatott 1833-ban) aztán telve erős gondolatokkal; a mint maga is mondja: (I. előszó XXVII l.) „Magyarokhoz szólok, azért magyarán megmondom, a mit gondolok. Én cukros nem vagyok, de nem is akarok lenni.“ (Erre figyelhetne a divatirodalom nem egy képviselője.) S ennek nyomán folytatja: „Ideje már, hogy ne csak édességeket adjunk olvasóinknak: (mennyivel inkább most 30

év mulva?) igen is elfinnyásították ínyöket, s elrontották gyomrukat: annak durvább eledel szükséges már táplálására, s keserű cseppek erősítésére. Nem tartom már olly gyermeki korban nemzetemet, hogy csak gyöngéd eledelecskét kelljen neki nyujtani; a sok édes beföttektől soha nem kap erőre: — hadd szokják, kedveljen meg száraz de egészséges étkeket is; hadd tanuljon zsirost s velőst is megemészteni. Magyar gyomor jó kemény ételt kíván; nem is betegszik meg attól, sőt inkább a nyalánkságok émelygőségétől, hogyha a méregkeverő cifra szakácsok el nem erőlténítették. Egészséges testnek illő munka után mindig jól esik az étel, nem is szükség arra fűszerrel, cukorral ingerleni az inyét. Józan s nem henye ész örömet olvassa, a mit rokon tisztta ész szült, a nélkül, hogy virágokba legyen takarva. Csak valódi gondolatok, értekezések, fontolva készült s fontolást kívánó munkák táplálhatnak s készíthetnek valódiságot kedvelő s arra törekedő férfiakat — (Ez a mit különösen megértetni ohajtunk széltében) — „*tenerae nimis mentes asperioribus formandae studiis.*“ (Horat.)

Elragadtatásig szeretem én a lelkes költők' érzést s elmét tápláló munkáit; sat. — Büszke vagyok nemzetem néhány koszorús lantosira; — — — de éppen nem tartom dicsőségünknek, hogy csak költőink közt vagynak nemzetünk díszét eszközlő íróink. Nem tartom értelmi előhaladottságunk jelének, hogy nyelvünkön megjelen s jelenő könyveknek két harmada költői műv. — S valamint bámulom a költésnek lelkesedés-szülte műveit, tisztelem azokat, midőn fölemelkedett érzelmek nemzői s erkölcsiség, világosodás és tiszta okosság elő-

mozdító, szintúgy, ha tárgyak csak léha enyelgés, hatási szüleményök csak az érzékek részeségítése, haszontalan s hiú játéknaktartom. Hogy ha pedig nem okosság s erkölcs áldozó papjaként jelen meg a költő, ha főcélja nem az izlés javítása, észvilágosítása s akarat nemesítése, ha fölhevített indulatainknak nem erkölcsi utat szab, ha meghatott érzelmeinket nem jóra edzi, hanem érzelgősséggé vékonyítja, s tette születt emberből nyögdelő álmodozót csinál: nem tartom akkor tiszteletre méltónak, sőt megvetem s gyűlölöm munkájával együtt mint az emberi nem csábítóját s édes italban szédítő méregkeverőt. Vádolhatni is költőink egy részét ilyen hibával méltán, sőt a legérdemesbek sem egészen menttek attól. Nincs emésztőbb s undokítóbb maszlag a hizelkedésnél. Alig van írónk, ki olykor erre, habár jó célból s nemes érzéstől vezetve, de elég hibásan ne vetemedett volna. Meg vagyok győződve, nincs művelődésünknek nagyobb méltelye, előhaladásunknak nagyobb akadály, mint hogy írónk annyit hizelkedtek nemzetünknek. Minden hizelkedés veszedelmes, mert tömjénye édes és kábító; de talán egyik sem részesgít inkább, mint a nemzet nevében kapott.“ (L. u. o. XXIX.)

Talán elég ennyi is a tanulságos műből. — Mintha nemzeti szellemünk őrangyala szólna ki az író lelkéből e sorokban. Látszik, hogy csakugyan a remekirodalom velője táplálta lelkét. Az ó és új kor legnagyobb elméivel találkoznak eszméi. Kármán J. „a nemzet csinosodásáról,“ nagy Széchenyink minden műveiben, a halhatatlan Dessewffyek és az igaz küldetésű gondolkodók általán ez elvek javallói. — Sok illy őszinte vallomást idézhetnénk elfogulatlan írónkból: de jobban szeretnők, ha igénytelen iratkánknak sike-

rülne az ifjabb elméket azoknak föl kutatására s tanulmányozására ébreszteni. — Szándékosan idéztük sok más mellőztével azon egyéniség szavait, kit amaz időben, midőn e művet irta vala, mint a szabadelvűség zászlóvivőjét az ifjuság „határtalan lelkesödése“ bálványozott.

Tanúi voltunk sok ifju enthusiasmusnak, melly e férfi nevét elragadtatással emlígette: de műveiben rejlő eszméinek kevés ismerőjét leltük a rajongók soraiban. Szemtanúi voltunk azon jelenetnek, midőn a már hanyatló erejű férfiú a tisztelgő ifjuságot arra figyelmezteté, hogy mértéket tartson, határt ismerjön lelkesödésében is, — hogy kis dolgokat nagyoknak ne nézzen, a tömjént ne pazarolja hiába: de a valódi érdemet valódilag tisztölje és a jó példát buzgón követve tetteleg böcsülje s a t.

Százféle véleményt hallottunk a nagyhírű hazafiról: de elfogulatlant s alaposat csak ritkán. Majdnem többen dicsőítették gyöngébb oldalait, mint valódi előnyeit. Ő már a történeté s most részrehajlatlanul ítélhető meg, mint annyi más, kiknek bevégzött pályája számunkra hasznos tanulságul szolgál. Egynél több okunk volt őt a mérsékelt-ség s józanság mellett tanúskodóul szólaltatnunk, — őt, kit a vak hev és korlátlan szenvedély embereül s a faltörő ellenzéki politika coryphaeusa gyanánt ismert a sokaság, s mint olyant vádolták egyrészt, bálványozták másrészt. — Saját ajkairól hallottuk azt is, hogy testi szemeinek elhomályosultával lelki szemeit élesbülni érzé! — (Szintezt három világhírű eposköltő sorsa is tanúsítá.)

Vajha nemzetünk szeme fénye: irodalma, — mellynek föladatáról ezennel szavunk foly, — soha el ne boruljon, sőt ellenkezőleg mindig tisztábban lássa célját s ahhoz vivő eszközeit. — Terelje e végett híveit, főképpen pedig ifjabb hivatottjait — mint leendő apostolait — azon kutfőkhez, mellyekből a nemzeti érzelem szennytelen forrása csörgedőz.

Ha férfiasá akarjuk képezni érzületünket, szükség, hogy mindennemű salaktól tisztuljunk meg, hogy a nagy szavak helyét nagy eszmék foglalják el, — s ezekből nagy tettek gyümölcsei érjenek. — Az ifju irodalom dagályos szóvirágait eléggé leszólja a néphagyomány is e közmondásával: Nem jó minden aprólékot arany tollal írni. Nem illenek juhászbundára bársonyfoltok. Szépen szól a hegedű, ánde belül üres.

Társas körökben láthatni leginkább az idétlen irodalom eredményét, hol az mint rendes olvasmány kimutatja, mivé bir képezni. Magasztos eszmék öntudatlan csiripelése, ajkakon pöngetött lelkesedés, minden benső meghatottság nélkül elszavalgatása vagy eldallása egynek másnak, divatickül fitogtatott holmi külsőségek, honleányi csecsebecsék, hazafiuságot szenvedélygő jelvények, természetösen pazér versenygés végett s. e. még nem elégségösek arra, hogy rólunk elmondható legyen: szép hazánk, lefizettük mind, a mivel tartozánk, — még kevésbbé ama férfias jellemet tanúsító mondat: „*et facere et pati fortia*“ hungarorum est; mint azt a római jeles író emelkedött érzettel mondá el nemzetéről. (Mucius Scaevola besz. Liviusnál. L. II. C. 12.)

Irodalmunk feladata: a szolgálalkúségre aljasító fényüzés ellen is váltig harcolni. — A divat sok egyenes utat görbévé tesz, sok lelket áruba bocsát!

Irodalmunk feladata minden korcsosító mételytől tisztogatni a nemzeti érzelmet, s azt önvalódiságának ismét visszaadni.

Irodalmunk feladata a jövőre való üdvös behatás végett igazán céltudatos szellemvezéreket képezni, kik a tudományok, művészetek s társadalom terén hűen tolmácsolják a nemzetképző tanokat.

Irodalmunknak e szerint a nemzeti férfias öntudat olly súlyos kötelességeket jelöl ki, hogy azok teljesítése

végezt értelmi és erkölcsi erejének minél magasabbra hatványozása szükséges. — Távól tehát attól, hogy feladatát könnyűnek vélje az e nagy felelősségű pályára vállalkozó; sőt már a feléje lelkendező ifju is mélyen át legyen hatva e cél magasztosságának benső érzetétől.

Másutt talán lehet az irodalom luxuscikk is: de nálunk kell, hogy az olylyá tekintessék, mint a szellemi életnek föltéte, nemzetiségünk szemfénye, nemzeti törekvéseinknek vezérfáklyája. Nagyon ráillik, mit az Üdvözítő (Luk. XI. 34—37) mond: Testnek szövétneke a szem, ... a minő a szem, a szerint leszen a test is, ha a szem gonosz, sötétség szállja meg a testet is. „Lásd tehát, nehogy a világoosság, melly benned van, sötétséggé váljék.“ Ezek nyomán foly még tovább is sok üdvös intés egész a fejezet végeig. Szintígy Máté VI. 20—25. — Átalán a szellemi hírnökeinek, hogy valódi küldetésök iránt tiszta fogalmat szerezzenek, az apostoli buzgalmat kell okvetlenül példány gyanánt szívlelniök, — hogy tettleg is tanúsítsák, mit szóval hirdetniök kell, — hogy a fönneukelt szellemnek nemcsak igaz hirdetői, de valódi képviselői, megtestesítői legyenek. Mert példa után indul a sokaság.

Bármilly zokon esik kimondanunk, de az igazság érdekében még sem hagyhatjuk szó nélkül, hogy midőn egyrészt legsűrűbben lőn hangoztatva nálunk az irodalom méltósága, másrészt legtöbb panasz volt hallható az irodalmi visszaélések ellen. — „Irodalompartolás“ hangzott mindünnen. Irodalom volt a „haza oltára,“ mellyre annyi nemes érzelem hordta ez évtizeden át önmegtagadása szentesült áldozatait. Ha az mind kellőleg fordíttatik a nagy célra; valóban dicső eredményt szülhet vala.

Gyakran megszállotta féltékony keblünket ama töpren-gés, vajjon nem fog-e ez a fagyasztó körülmények miatt összetartásra buzdult lelkesültség majd a kebeltágító verő-

fény első jelenkőzésére azonnal csihedni? — nem fog-e az a pártfogói kegy, az a nagylelkű áldozatkészség kifáradni, és a viszonyok így vagy amúgy alakulta nyomán olly szenvtelenségre lohadni, minőnek meddő korszakait már láttatá szelleméletünk folyamata? — Szóltunk is közben-közben gyöngé szavunkkal, szóltak az erősebbek hathatósabban a végett, hogy az irodalom illetékos méltóságának kivívása által tegye termékeit olly szükségösekké, miszerint azokat az öntudat teljességére érlelendött nemzeti szellem önként keresse s nélkülözhetlen tápszereül élvezze; nehogy ezentúl is fönsége sértésével legyen kénytelen a lealázó pártfogolás után esengni. — Dicsstelen állapota az a szellemi ügynek, midőn az anyagi érték kegyurasága alatt kénytelen sohajtozni.

A nemzet érzelmét oda emelni, hogy irányadó mesterét, szellemkalauzoló oktatóját méltólag böcsülje, tisztességös anyagi gyámolítással ellássa s ezt az aránylag csekély viszonzást kedves kötelességeül ismerje, — oda magasítani az érzelmeket a céltudatos irodalomnak föladata; hogy neveljen olvasó közönséget, mellyet ne kelljen minduntalan alamizsna-adásra sürgetnie. — Ámde ennek eszközlése végett szükség igazi méltóságát kivívnia, mellynek önkénytes hódolat viszi nem annyira gyámolító áldozatait, mint köteles hálaadóját.

Az irodalom tekintélye a nemzet méltóságát tükrözi. Milly esemény volt Angliában Macaulay történelmi műveinek megjelenése! — Dehogy fillérvöködik az üzérkedő angol ott, hol igazi szellemi értéket lát, hol nemzeti dicsőség tűnik föl. Ezt látjuk más fejlettebb nemzeteknél is. Sőt népünk szava is azt tartja: a jó könyv, a jó tanítás soha sem drága! — Miért ne lehetne igaz uton oda emelni, hogy e hitét tettleg is beváltsa?

Régi mondása népünknek: a papnak példás élete leg-
 üdvösebb prédikáció. — Ez általán a nemzeti szellem összes
 sáfáira is szól. — Ha az irodalom munkásai valóban a
 nemzeti szellemnek apostolai, a mint ezt többször hallhatni;
 magokra kell venniök, mit az isteni mester egykoron az
 igazság igéjének hirdetőihöz intézőtt vala: „ti vagytok a
 világ világossága, a föld sava“ sat. (Máté V. 13—17.)

Nem tehetjük, hogy itt az e tekintetben feltünedő-
 zött fogyatkozások szellőztetésébe bocsátkozzunk, midőn
 éppen az irodalom tanítói tekintélyének szükségét emleget-
 jük: de legalább megérinthetni véljük ezennel is, miképp
 az irodalom tekintélyét nem kissé meggyöngültnek látjuk
 az óta, hogy szentélyében a kalmári szellem ütötte föl sá-
 torát, meg mióta a „pirosposzsgás muzsák“ vadmámoros
 danákat üvöltének itt-ott elparlagult mezőin. — Nem avval
 az áhitattal sovárg már az ifju kebel Helikona felé, minő-
 vel egykor gyermekteleg szelíd ábrándjaink andalogtak a köl-
 tészet magasztos Parnassusa körül. A közönség szemei is
 bágyadtabb színben látják ma az irodalmi világ fénykörét,
 mint azt pár évtizeddel előbb tapasztalók. — Pártolják,
 vásárolják nagyobb számmal a műveket, mert divat, mert
 jelszó, mert — kell: de a kegyelet minden tüntetés dacára
 fogyott, és a bizalom csökkent a nyomtatott írás hitelös-
 sége iránt. Ez tény. „Nem minden pöcsét alatt hever az
 igazság,“ mondja már a közember az ajánlgatott könyvre.
 Tudni való dolog, hogy miképpen készülnek a könyvek.
 Azokat is kenyérrel élő emberek írják. Azért is „sok az
 írás, kevés az igazság.“ Ilyest gyakran hallhatni.

Nem csupán a skepticismus, kriticismus s egyéb
 kedélyhűtő viszontagságoknál fogva van ez így: hanem
 főleg azon ok miatt, mellyre vonatkozólag egyik jeles
 tudósunk az ifjabb irodalom „bajnokait“ arra kéré, hogy
 ugyan „genirozzák“ már kissé magokat, és ne tekintsék

az irodalom szentélyét valami „privát multságok tanyájának.“ —

Hogy a satócs irodalmárok a pártfogó közönségnek tett udvarlás által az irodalom méltóságával együtt annak függetlenségét is alászállították: önként követközik. S ez az elkényőztetés fölöttébb káros befolyást gyakorlott szellemi életünkre. —

Milly más légkörben érzi magát keblünk, midőn az e század első felét dicsőítő irodalmi élet nyomait vizsgáljuk, midőn az önzetlen s céltudatos munkásság ama lélekemelő példányainak szent törekvéseit bámuljuk azokban a nagyböcsű művekben sőt levelezésekben is, mellyek a szerény nagyság olly szép vonásait tárják elénk. Még a magán viszonyok apró kellemetlenségei mellett és a gyarlóság árnya dacára is milly varázsfényben tűnnek elénk azok a szent célra olly nemesen törekvő szellemhősök! —

Nem ismerjük félre a jelen érdemeseit; tudjuk mit örököl tőlük a jövő. De épp ez okból említjük föl vágyunkat: vajha minél kevesebb oka legyen a következő korának a jelennek szemrehánynia: miért engedé ama fénysugarakat a feltolakodott gőzpárák homályos föllegei által annyira elfogatni, hogy tiszta fényök csak félig meddig áraszhassa jótékonyágát?! — Nem a szerint van-e nálunk némi részben, mit a nép szava így ejt ki: „künn a bárány, benn a farkas?“ —

E ponthoz alig szükség felvilágosító példákat elősorolnunk. A szíves olvasó bő indokolását tudhatja mindennek. Azonban, ha tetszik, a könyvárusi jegyzékekbe pillantani: szám szerinti kimutatások fogják igazolni, mi volt kelendőbb e kiválólag „irodalompártoló“ korszak folytán. — Némileg sejtetésül utalunk a szépirod. Figyelő 6 sz. 85 lapjának végsoraira. Mondhatnánk azonban még

szomorítóbbakat is, főleg tudományos irodalmunk köréből. — Hiába, hasznosabb látszani, mint lenni igaznak. Tüntetések korában felülkerekedett a külragyogás. Pedig hány csillag nem ér föl egy nappal! —

Keserű hivatás a biráskodás bárhol: de tán legkeserűbb az irodalmi részrehajlatlan bírálat. Nehéz feladat oktatni: de legnehezebb tanítókká oktatni, főleg midőn a kezdő már a mindentudás hiedelmében rögzötté konokult.

Ha nem sok sikere mutatkozott is újabban a kritikának: az irodalom feladata mindinkább követeli annak szigorát. Átala közönséget és érdemesb irodalmi munkásságot lehet és kell eszközölni. Mostohának látszik ugyan az idő a művészi alkotás szabályosságának sürgetésére, midőn a politikai izgalom szanaságra széleszti a figyelmet s ezérféleképp gátolja a szellemerő összegyűjtekezését, hogy kellőleg bevégzött, s mint nyelvünk helyesen mondja, talpra esött műveket alkothasson: de még így sincs fölmentve a művészet szabályai alól az, ki művészeti alakban rejlő eszmékkel akar szivhöz szólni. Az idő ziláltsága dacára sem engedheti a művészet örök szabályait megvesztögettetni. Még kevesbbé engedhető, hogy a szellem szertelen árjongságban csapongjon bizonyos iránytű nélkül. —

Valamint hálás köszönetet érdemölnek nemzeti értelmiségünk részéről Erdélyi, Gyulai, Greguss, Salamon F., Szász K. és más lelkiismeretösebb ellenőrei az irodalomnak, kik böcsös bírálataikkal ez utóbbi években irányadólag küzdöttek a művészeti elvadulás ellen: úgy tiszteletünk nyilvánításával tartozunk azon jelesek iránt általán, kik műalkotásaikkal gyakorlatilag mutatták ki a követendő ösvényt. — A Kisfaludy-társaság fölélesztése még inkább növelheti reményeinket az ohajtott irodalmi regeneratio iránt. — Vajha a jó irányú szépirod. Figyelőt se érje az 1847-ki „Szépirod. Szemlé“nek sorsa! —

Ily tájékozások nyomán valahára ismét kellőbb kerék-vágásba jöhetnek tehetségös és nemesebb ösztönű ifjaink, kiknek céltévesztött törekvéseiről oly szomorító tanúságokat láttunk a divatlapok özönében és a V. U. „szerkesztői mondani valóiban“ és a versfüzetek szapora seregében.

Tanulmány elmélyedés az örök igazságok változhatlan törvényeinek vizsgálatába, e végett gyémánt türelem, kitartás és folytonos szellemgyakorlat szükségös annak, ki a művészetek mesterévé fölavattatni kíván. — Ha a szellem kormányzást a mesterségek mesterségének s tudományok tudományának vallotta Cicero: bizonyára az irodalom általi oktatást is fölöttébb nehéznek kell tartanunk. —

Nálunk még a mulattató irodalomnak is igen komoly feladata van; csupán neveltető bohóskodás játékszerré aljasítná az irodalmat. Tehát legfőlebb „*ridendo dicere verum*“; mert csak az, ki a hasznost kellemessel célszerűen vegyíté, felelhet meg a vidor Muzsa igényeinek.

De a könnyen folyó, a nemesen földerítő mű sem játszva keletkezik ám. *Multa tulit fecitque puer s a t.* mint Horatius mondja, míg ama magas álláspontra fölvergődhetik, honnét akár komoly, akár mosolygó képpel oktatást osztogathasson. Szintígy int közmondásunk, mondván: nem lehet tanítvány mindjárt mesterré“ és tanácscsal erősödnek a mély gondolatok.“

Már hogy az irodalom illetékes tekintélyét kellőleg biztosítsa: lényegös érdekében áll azon irány mellett buzgózkodnia, melyet főnnebb a classicismust illetőleg említettünk. Az emberiség java szellemének legépebb gyümölcseiből táplálkozva izmosodhatik a nemzeti irodalom férfissá, s mint olyan emelheti a nemzetet ama teljkorúságra, hogy öntudata nagy tettekben tanúskodjék. —

Mondani szokás, hogy a rosszat is jóra fordítja az okosság; sőt a bolondságból is tanulni bölcseség.“ *Ügy van; de e*

végett szükséges, hogy vagy a természetös értelem s józan ítélet még a maga romlatlanságában meg legyen, vagy a legbiztosabb utmutatás mellett a tanultság azon fokára jusson föl, hogy ítéletét a megválasztásban a csábító látszat el ne szédítse. —

Hogy érzékeinket, különösen izlésünket s az ettől sokképp függő ítélő tehetségünket nem csekély mérvben vesztögette meg a természeti állapottól igen sokban eltávolodott polgárisultság: azt ha belvilágunk összhangzatlanságából nem ismernök is fel; böven láthatjuk a társadalmi visszasságok jelenségeiben. Nyugtalan hullámmással igyekszik a meghasonlott társas élet elvesztött egyensúlyát visszaszerezni: de mivel nagyobb részt eszméletlévesztés okozta bajait; azok orvoslását is kábultan keresi, — mint lázbeteg, ki hősege csillapítása végett láznövesztő szerekhez kapkod. —

Sokat hallhatni az új világ intézményeinek ujjaszülesztő befolyásáról: de mikor lesz az, midőn azok gyakorlatilag teljesebben igazolva lesznek! Nehány század folyama tehet majd csak érves tanúságot mellettök. —

Hogy nem minden ujítás javítás: azt igen közeli példákból láthatni. Évezredek igazolta tanok nyomosabbak a legfényösebb elméleteknél.

Sok szép ábrándozást olvastunk az új világ boldogságáról: még sem hihetjük mindmaig, hogy az a gyorsan kelt fölvirágzás olly föltétlenül üdvözítő lehessen. — Meg van gyakran a legvirítóbb ép színnek titkos kórjele. Egyébiránt a mélyebben vizsgálódók eléggé kirívó bajait is látják az ujabbi társadalmi szerkezeteknek. — Ohajtandó, hogy az illy állapotok iránt minél kevesebbé csalatkozzunk.

Az ujabbi társadalmi fejlemek ezer meg ezer panaceaával kínálgatnak: de a megválasztás és alkalmazás bölcsességét ritkán adják meg igazán.

Jól mondogatják gondolkodóink, hogy nekünk az újabbi civilisatio gyümölcseihöz a legnagyobb óvatossággal kell nyulnunk. Édeni alma az gyakran, mellytől az apák kóstitolása miatt a fiak fogai is váznak. — Jobb az üdvös tanulság fájának gyümölcseit élvezni, mint a „minden tudást“ ígérőét kóstolni. Jobb az örök igazságok tisztaforrásából merített enyhítő ital, mint a zavaros folyamból az egészségrontó jóllakás.

Mondhatlanul szükségünk van az értelmes belátás azon biztosságára, melly minket a mi szervezetünknek veszélyös élveztektől megóvjon. A böles és jóakaró tanácsadás ürügye alatt számtalan kuruzsló kínálja majd ezt, majd azt a búbajos színbe s alakba rejtött mérget. — Milly kincs az olyan okosság, melly „kigyók és skorpiók között is bizton jár!“

Valamint a válogatott incikkel: a távoli éghajlat termékei nagy áron vásárolva vértünk romlását idézik elő: minélfogva a méregdrágán vett édes mérgek csak a kórt növesztik s az életet keserítik: olyképp a divatvilágtól elsajátított számtalan fodrai s rojtozatai hiúságunknak, szeszélyei s áholgásai elkórosodott kedélyünknek sokképp bokrosítják bajainkat, és szaggatják a szeretet szent láncait. Egymás iránt hültszívüekké, irigyekké, torzsalkodókká vadít az idegen érzelmek s szokások majmolása, a felemás vér korcs gyülevénye. Mind ezen s egyéb e nemű betegségeink orvoslását igyeközzék értelmiségünk eszközölni, ha kell, keserű szerekkel is; csakhogy üdvre szolgáljon. Inkább eleve vértisztító szerekkel történjék az orvoslás, mint hogy az elhanyagolt kórelemek veszélyös gyuladásokat vagy többé alig gyógyítható rákfenét idézzenek elő. — Honnét vegye gyógyszerreit: eléggé emlegettük ez irat folytán. Nálunk az úgynevezött „praeservativ“ szerek még nem éppen késők. A szervezetben még sok épség s szívósság mutatkozik. Csak az élet-erők tevékőnségét kell előmozdítani és a gátló rossz nedveken jó módjával túladni. —

Ez oknál fogva irodalmunk kiváló feladata a korcs kinövéseket ildomosan nyesegetni, a hátrányos elfogultságot okszerűleg fölvilágosítani, különösen pedig a nemzeti jövőre messze kiható nevelés- és oktatásügyet olyképp fejtogetni: nehogy majd az ebbeli intézködések célunkhoz mérten a valódi mivelődés sarkalatos igényeinek kevesbbé feleljenek meg. — Csak a jól képezött sarjadék által eszközölhető a nemzeti felüdülés. —

Az úgynevezött közvélemény sokban nem eléggé tájékozott még az iránt, a mit a nemzeti magasabb érdekek visszautasíthatlanul követelnek. — Azonban úgy hiszszük, szép számmal vannak közöttünk, kik ez igényeket világosan belátják. Nyilatkozzék tehát a tudományos értelmiség a közoktatás nagy fontosságú ügyében érdemleg, hogy a nagy közönség is, melyet a visszás állapotok egy és más iránt tévedésbe ejtöttek, mindinkább belássa: mi, mi okból és mi végett célszerű; nehogy a balgatag fel fogás a közoktatás ohajtott eredményét gátolja, ha más képp nem, legalább elfogult szútyongatásával akadályozza.

A szemeink előtt lebegő nemzeti nagy feladatok valóban nagy mérvben követelik tölünk, hogy a szellemképzést illetőleg olly kiváló befolyású tanulmányokra képességeink legjavát szentöljük, s e célra hozzánk illő nagylelkűséggel intézködjünk, tekintetbe véve ama példákat, mellyeket a magasabb fejlet elénk tár.

Ha már a classicismus érdekében úgy kedvünk szerint kényelmesen nem mondhatjuk is el itt mind azt, mit valóban szeretnénk minden jóakaró hazánkfia meggyöződésévé tenni: de legalább röviden utalunk a gyakorlati szellemű, s méltán bámult haladású angolok tanügyének vizsgálatára, kikről már Müller János a híres történelmesz mondja: „Az angolok azért olly szabadok, olly rettenthetlenek, olly mély kedélyűek: mivel a régi görög

írókat minden más nemzetek közt leginkább olvassak.“ (I. sämmtl. Werke, 1834 Stuttg. und Tüb. 29, Th. 159 l.) „A régiak irataiban olly nagy nyomaték- és szabadságra találni; minövel egyetlen egy új nemzet sem bir az angolon kívül. Ennek fensősége pedig éppen az őskor tanulmányaiából származik, mellyet öök nagyobb buzgalommal mivelnek, mint minden mások“ (u. o. 186 l.) „A görög és római classicusok tanulmánya minden korszakban elkerülhetlenül szükségös teendöjük lesz a valódi míveltség- és szabadság becsülő embereknek: mivel egy kor sem haladhat előre a nélkül, hogy az öt megelőzöttek nyereségeit a míveltségben és humanitásban ne használja. Az emberiség egy nagy egész és minden kornak meg volt a maga hivatása, mint meg van a jelennek is, és ezt teljesíteni tartozik, de az előbbieket elhanyagolása nélkül.“

„Egyik idő a másikkal ellensége, egyik kor a másiknak mestere.“ Így szólnak közmondásaink. Pályavégzett s befejezett míveltségű nemzetek példáiból okulhat a pályafutó, s kiváltképp olly dús szellemi életű nemzetektől, mint a görög és római, vajmi sokat tanulhatni! Az ő hagyományaik emeltyűi az ujkori tudományosságnak, s országultságnak. Sőt bár még az ő kutfőiket is kutatók!

Nálunk a politizálás napi renden levő dolog. Magyar emberek társalgása rendösen gazdálkodási és országos ügy körül forog, akár úri rendűek akár közpolgárok. De ha a politizálást üres szódara, vagy sörcsarnoki bárgyu okoskodás gyanánt nem akarjuk üzni: csak alapos tanulmányok által tehetjük azt tanulságossá. Hogy pedig a közügyekre üdvös befolyást is gyakorolhassunk a történelmi s jogi tudományoknak, különösen hazai történelmünk s törvényeinknek mélyebb ismerete mellett az ujabb és régibb államférfiak tanulmányozása is szükségös.

Kitünő történelmésünk a „Statusférfiak és szónokok

könyvében“ sok üdvösre utal. Ebből is láthatja a jogi pályát választó ifjúság, mi minden kell ahhoz, hogy valaki a közügyekhez ne csupán tarka phrasisokkal szájongva, hanem avatott itélettel, tisztult értelemmel szólhasson. — Különösen az angol parlamentaris szónokok jeleseiből, kiket példányul tekintenünk igen üdvös, bőven kiérezhetni az ó remek irodalmi velőt, melly őket olly erőteljesekké s olly gyakorlati felfogásúakká izmosította. —

Sok volna, mit ezennel szavaikból alkalmasan lehetne felhozunk. Elég legyen csupán ajánlanunk bővebb tanulmányozásaikat. Azonban sir James Mackintosh-nak — kit régi elvellenei is meggyászoltak, — a classicai studiumok feletti beszédéből mégis idézünk egy pár mondatot: „az ókori remekirodalom helyét — úgymond a jeles szónok — soha az új irodalom be nem töltheti.“ Kiemeli különösen a jellemképzésre való hathatóságukat. — „Ha nem ismerné a későbbi nemzedék — így folytatja tovább — az előbbieket nyelvét és irodalmát: úgy az emberiség nagyon — is rövid időszak termékeire volna szorulva. Tapasztalás által már bebizonyult még a jövő időkre nézve is, hogy a tudományokat nagyra nem vihetni, ha az elődök tudománya és szelleme elénk nem világitanak. Az erényes kiképzetetről mindezt még jobban állíthatni; mert az erénytudományban többé új fölfedezéseket nem tehetni. — Századok tűnnek el az emberi nemzedékek fölött, magok a nemzetek is árnyék módjára elenyésznek: de az erkölcsileg jó mindig ugyanaz marad; az halhatatlan, másíthatlan.“ — Az angol regényirodalom jelentesebb műveiben is mennyire érezhető az ókori remek zamata! — Átalán véve az ujabb kor alaposabb műveltsége a régi classicusok érdemlegős böcsülésében versengve tünteti ki magát. Milly bámulatra méltó munkásság foly e tekintetben a haladottabb nemzetek körében!

De nem csupán messziünnen hangzó tanács ajánlja nekünk az ó remekék tanulmányozását: itthon legjobbjaink váltig buzdítanak arra szóval és példával. Lehetlen a hazai irodalom szorgalmas tanulójának be nem látnia, miképp irodalmunk s nyilvános életünk első rangú bajnokait e tanulmányok képezték kitünökké. Nyelvünknek szónoki méltóságát, költői kellemét is jobbára a latin nyelv befolyásának köszönhetjük. Ez dajkálta nyelvünket serdültté, képezte férfissá. Méltán nagy nyomatékkal köti szívére Kőlcseynek páratlan jelességű „parainesis“ében a honfi-sarjadéknak, hogy „tisztelje s tanulja más mívelt népek nyelvét is, de főképp ama kettőt, mellyen Plutarchos a nemzetek két legnagyobbikának hőseit rajzoló s Tacitus a római zsarnok tetteit a történet évkönyveibe való színekkel nyomá be.. hogy ismerkedjék meg a régi és újabb kor nevezetős szónokaival, de mindenek fölött ama kettővel, kiknek egyikét Athene, másikat Róma nevezé magáénak: Demosthenesszel és Ciceroval.“ (L. II. k. 202—3.)

Széchenyi irataiban is elég utalást lelünk az örök becsű ó remekekre. — Barthelemy „Anacharsis utazásáról“ mondá egykor a nagy ember: „e francia könyvből tanuljon a magyar ifjuság a görögöktől igaz magyar lenni.“

Ha utóbbi időkben a materialismus befolyása pillesztötte nálunk a lélekedző classicismus szeretetét: egyúttal fogyasztotta valódi érdekeink alapos felfogását és a minmagunkhoz való igazi hűséget is. Avagy jó barátink tanácsolhatták-e azt, hogy ősi történelmeink s irott hagyományaink gazdag kuforrásaitól idegenek legyünk?

De talán e végett elég csak a latinnak megadnunk böcsületét; mire való még a görög is? Nem szólhatván itt kimerítőleg ez érdeken, csak annyit mondunk: A latin nyelv nélkülözhetlen hazai tüzetős érdekeink végett; ennek alapos ismerete pedig a görögét teszi szükségössé: mert a

philologia mai fejleme bizonyítja, hogy azt eme nélkül tanulni annyi, mint fátyolon keresztül olvasni. — Hát a tudományos műnyelv nem mutatja-e ennek is gyakorlati kellékét? Még a reál tanok is a görögre támaszkodnak e végett.

Tehát nemcsak hogy ékes leányaért az anyját becsüljük a hellénben, hanem visszautasíthatlan szellemi érdekért, a valódi belértékért, mely tekintetben a hellén nyelvészet sokoldalú jótékony befolyása csakugyan semmi más által nem pótolható. A hellén *καλονέγραθία*-t meghonosítunk szellemképzés tekintetében igen is feladatszerű; meg a roppant gazdagságú tartalom mellett még magának a nyelvnek belső és külső bősége: nyelvidomzati és szóanyagilag dús birtoka is mondhatlanul befolyásos arra, hogy bizony még igen sokban szüköt látó nyelvünk általa gyarapodjék. Különösen szóképzés, szófűzés s általán előadási tökély tekintetében van mit tanulnunk a hellénektől, kikhez már széplelkű Guzmicsunk párhuzamításával valamint más izléses írónk közeledni buzdítottak. Méltán. Graiis ingenium, Graiis dedit ore rotundo musa loqui. (Horat. de arte poet. 323—4.)

Szívből ohajtjuk, hogy az újabb oktatási intézkedés erre nézve szükkeblű rendelkezéssel ne kicsinyítse a kor tudományos haladása iránti fogékonyságunkat. Nehogy a külföldnek ez irányban tanúsított óriási törekvéseit még csak illeték szerint méltányolni se bírjuk. Ha már arra nézve versenyzők nem lehetünk: legalább a kivívott eredményeknek hasznunkra fordítását el ne mulasztjuk.

Hálás elismeréssel kell itt fölemlítnünk Szepesi Imre nagy buzgalmú tanár urnak ama dicséretös eszméjét, hogy akadémiai székfoglaló beköszöntésül „az ó classica irodalom előnyeiről a gymnasiumokban“ értéközött, és annak ellenző elemeit cáfolgatta. Megtámadóit szintűgy mint Herbst W., korunk anyagelviségéből, a szellemi radicalismus, az egyoldalú s féltékony hazafiság

elvéből, s végre a korlátolt s balul értött vallásosság nézetéből látja kiindulni. (L. Dr. Herbst Wilhelm: Das classische Alterthum in der Gegenwart. Eine geschichtliche Betrachtung. Leipzig 1852. 115—132. l. — Szepesi I. főcímzett iratának 11. l.) Szívesen utaljuk olvasóinkat a classicismust érdekösen védő mindkét iratra. Valóban tanulságos nyilatkozatokkal telvék, — annyira, hogy ohajtánunk kell, bár minél többen olvasnák.

De ki győzné mindazt a hálás érzelemnyilvánítást csak elősorolni is, mellyet a valódi tudományosság igaz hívei minden időben tanúsítottak az ó kor két kiváló irodalma iránt? Olly tekintélyös nevek irták alá az alapos tudományosság amaz elismerését, mellyek mindegyik véleményfeleközete előtt nyomatékkal birnak. — Bizonyára a főnnebb érintött négy irány mindegyikének magasztalt példányai hallatták dicsérő szavukat a szellemöket magasította ó classicismus fölött. Humboldt Sándort és Goethét a két első vallói talán csak tekintik valaminek.

A két utóbbi nézet feleközete pedig a legnagyobb hazafiak és legfeddhetlenebb életű egyházi tudósok hosszú névsorát lelhetik megnyugtatóul arra, hogy az ókornak szellemkincse a valódi keresztény szellem és nemzeti érzelem alapján ildomosan tanulmányozva jótékony képző elem marad mindenha. — Goethe tanulmány- és tapasztaltdús életének vége felé azon ohajtást fejezé ki: vajha az ó remek irodalom minden magasabb képezés alapjaul maradna ezen-túl. (L. Döderlein Öffentliche Reden 1860. 154. l.) „Szükségünk van a classicai régiségre — mondja Döderlein — hogy újabbi korunkat megifjítsuk. Mert sajátlag mi vagyunk az elaggodtak, s föl kell üdülnünk azon ifjudad s örök ifjuságú szellemekkel való társalgás által, mint a régieket nevezni szoktuk. Vajha minden kor és rang birna annyi erővel és akarattal, hogy napjaink gyarlóságai gyógyíthatók.

volnának azon boldog népnek követése által, melly úgy, mint egyik sem a világtörténetben, megoldá a nagy feladatot: szellemet és műveltséget természettel s egyszerűséggel kiengesztelni, egyesíteni.“

Ez oknál fogva méltán keresi a célszerű megújulásra törekvő művelődés az újjá alakulás elemeit az erők amaz összhangzata által létesített termékekben, minők a valódi classicismus műveiben találhatók. Igen érdekes figyelmeztetéseket lelünk erre vonatkozólag Herbst W. és Szepesi I. főnnebb érintött irataiban főképp arra nézve, milly üdvös, ha a magasabb képzettségre vágyó ifjak idő előtt nem sodortatva a jelenkor kábító zajába, hanem annak tikkasztó hevétől megóva, előbb messzönnen tükröződő jelenetekből tanulják felfogni az indulatok és szenvedélyek harcait, kellő nyugalommal elemezgetvén azok okait s okozatait. Így majd a közelebbi tünemények sem olly könnyen bonyolítják tévedésbe. (I. Herbst 127 131, Szepesi I. 45—48.) Hasonlólag tesz az ügyes kertész is, midőn gyöngéd ültetvényeit előbb csak a lombozaton átszűrenkedő gyöngéd sugarak élvezetében részesíti, s csak a szellős félárnyékban fölserdülteket teszi ki az erősebb verőfénynek. Szemeinket is a természet változatai szürkület közvetítésével edzik a hatékonyabb világosságra. — A művelődés első kútforrásai azért is olly befolyásosak az ifju kedélyre; mert az egyszerű s erőteljes kifejezésekben saját öntudata fokozatos ébredését látja visszatükrözve s élettavasának virulata azok üdítő légkörében egészen otthonos, — eszményies hangulatát kevesbbé fojtogatja ott a sivár üzelem rekkenő hősége; távol a kőszén és gyári göztől mintegy szentelt ligetek árnyaiban fejteköznek szellem-sudarai a hellén magaslatok körében.

Mint láttuk azonban tévedéseik ezeket is elejtötték. S így bevégezött pályájoknak változatos tüneményei egyébire is oktatnak. A kereszténységbe benyúló irodalmaik szent

könyvünkben mutatják mintegy teljesebb átszellemüléseket s azon innen a remekbecsű egyházi írók egész tisztos karát. Tehát az egyházi irodalom s a középkori tudományosság kútfői ismerete végett is utkésztők.

Félhető bajt csak félszeg irányú tanulmányozásuk szülhet. Ez ellen kell tehát serényen küzdeni.

Az alapos ker. tudományosság tiszte: a kinyilatkoztatás szétszórt sugarait mindünnét összeszedni és az emberi szellemnek feltörekvő irányulataiban az isteni bölcsesség sugallatát fölismerni és érdemleg megbecsülni. —

Igen figyelemre méltó, mit Dánielik János „a történet szelleme“ (Pest 1857) 79. és 80. l. kath. szempontból a pogány mivelődés jelentékony fejleméről elmond, annak nemcsak művészeti, hanem erkölcsi mozzanatait is kiemelvén. Még inkább utalhatunk erre nézve Sepp „das Heidenthum und dessen Bedeutung für das Christenthum“ című művére, mellyben a pogány mythológiák méltánylata ker. szempontból fejeztetik ki. (l. Ipolyi m. mythol. VIII.)

Illyenek a méltányos ker. tudományosság nézetei a pogány fejlem irányában. Valódi keresztény nevelés alapján tanulmányozva csakugyan erkölcsileg is hasznosítható az. — Ellenben nagy tévedés történnék még a nemzeti őshagyományok vizsgálatával is, ha az azon túlságra hajtaná érzületünket: hogy a keresztény szellem déli napfényéből a pogányság holdas éjjelébe visszakivánozzék lelkünk. Ellenkezőleg az arra emléköztetésnek még inkább erősítenie kell ragaszkodásunkat a legbiztosabban kalauzoló üdvtanokhoz. „Addig tündöklök a hold, míg a nap helyre ér.“ — A költészet, melly a hajnali szürkületet kedveli, bőven szedheti képeit a regék s mondák homályos világából, hogy a gyermeteg kedélyt mérvtelen alakok s az éj kebeléből aránytalanul kibontakozó csodás tünemények

képzetével bájolja; de az értelmet oktató bölcselet a lelket férfiasító ker. morállal képezzen. „Hadd homályogjon a hold, csak a nap tartson igazat.“ —

Mintegy illetén irányadásokat ohajtanánk az irodalomtól és általán a hazai tudományosságtól a szellemképző tanokat illetőleg. Ugy hiszszük, ez méltányos igény.

Jól tudjuk ugyan, hogy mindenkinek a maga feje illik leginkább vállaira, és hogy a meggyőződéseket nem olly könnyű kicserélgetni és a véleményeket amúgy selpitzi módra kimérogetni (tót közmondás szerint Selpitzen észet mérnek): hanem az irodalmi areopagusnak igen is szem előtt kell tartania, hogy midőn az irányadók botlanak, miattok sokan orra bukznak. Irodalom mailag az értelmiség mozdonyának kormányzója. —

Tudván azt, hogy nemzetünk csak is intensiv erőre támaszkodhatik némi biztossággal, az erkölcsi törekvéseket kiváltképpen feladatszerűeknek kell tartanunk: de jogos érdekeink ezen fölül értegni munkásságunknak is minden kitelhető serénykődését követelik. Meg kell tehát válnunk azon kényelmeskődéstől, melly igen sok részben mindmaig mutatkozik közöttünk, úgy a szellemi mint az iparüzleti téren. — Meggyőződésünkkel kell azon hitnek válnia, miszerint bármilly szakban tañúsított hasznos munkásságunkkal közvetve legalább, ha nem közvetlenül a közügyet szolgáljuk, a szeretött hazát becsüljük meg. Ellenben nem hazavesztő rügy-e az, ki nemesak azon anyagi, de szellemi összes tőkét is, mellyet a gondviseléstől nyert, parlagon heverteti vagy galádul elföcsérli? —

Keserűen emlékszünk, hogy midőn a legterhesebb napok nehezültek reánk: sokban növekedni láttuk azok számát, kik nagy értékű talentomaikat a lomhaság emésztő roszdájának veték martalékul. — Komolyabb lapjaink többször kénytelenültek kínosan fölajdulni az életnek

ama gondatlan elpazérlása ellen, mellynek elharapódzása kétségbeejtő jelenségekben tünedözött fel borult napjainkban. A többi közt csak a P. Napló jeles cikkeire emlékeztetünk, p. a „legsürgetősb tenni valóink“ címűre (l. 1852. januári számokban). Éles elemzéssel taglalta a jeles tollú cikkíró mind a viszonyokhoz képesti teendőinket, mind káros mulasztásainkat. Egyéb méltó szemrehányásokon kívül nyomatékosan kimutatta, hogy „a mi mulatási kedvünk igazán legnagyobb ellenségünk“ hogy a tények hatalmában bizakodás a véletlen eseményekre támaszkodás — csak betegös reményködés s gyáva önámítás.

Hacsak az „igaz arany bullát“ Hunfalvy P.-tól amúgy hozzánk illőleg szívbe fogadtuk volna: ez évtizednek is milly gazdag gyümölcseit mutathatnók fel! — De hát milly különös okaink lehetnek a nemzeti tevékenységet annyira vádolhatni? Mondtuk már fönnebb, miképp kellett volna a csapásos vihar után nemzeti kincseink gyűjtéséhez fognunk; hogy multunk minden kalászkáját sűrögve hordjuk csűrbe, hangyaszorgalommal keresve föl azokat még a legelhagyottabb pórkunyhókból is — mint erre igen szépen intenek Grimmék a gyermekmesék előszavában. — Azonban mi még egy pár évtizedi terményünket sem igen registráljuk. Lapjainkban a legböcsösebb eszmemagvak a polyvával együtt enyésznek. Egy jóra való könyvészeti kalauzra sem birunk szert tenni. Kerbeny vállalkozása óta nem is hangzik ez eszme többé!

E három szó: pouvoir, avoir, savoir, - hatalom, birtok, tudomány, a franciák szerint, a főlemelkedésnek három módját jelöli, és az arisztokratia 3 faját növeszti. Ha jól fontolóra veszszük, úgy látjuk, hogy sok más lényegös tényezője a nemzeti boldogulásnak van ezekben kifejezve. Az igaz tudomány erkölcsi erőt és értelmi gyarapodást szerez, ez a vagyonosodással kölcsönös viszonyban hatalmat eszközöl. — „Schweizi gazdálkodás- és hollandi zajtalan munkásságra

volna nekünk igen nagy szükségünk," mondogatja egy derék tudósunk. Széchenyi az 1842. akadémiai beszédében is elég világosan megmagyarázta nekünk, mi által boldogulhatunk igazán! Mikor fogjuk mi e bölcsünk eszméit valósítani?

Főleg az ifjabb nemzedékkel szükség a munkaszeretetet korán megkedveltetni, és jól megértetni az idő becsét. — Az idő pénz, mondja az angol, a pénz hatalom, mondja a francia; mi pedig mondhatjuk, hogy az idő olly mulandó jószág, mellyen mulhatatlan kincseket lehet és kell is szereznünk. — „Oh beh sok felé kell nekem az az imádság“ mondá az öreg Sári néne; mi pedig mondhatjuk: vajmi sok felé (félére) kellene nekünk az idő; — s még sem használjuk fel, mégis tömérdek kárba vész nálunk e drágaságból. Ifjaink igen nagy száma bármi egyébre inkább reá ért e nehéz idők folytán, mint ollyasokra, mik majdnem harsogva kiáltották a munkabíró erőt. — Mi mindent lehetett volna tenniök céltudatos buzgalommal a hazai művelődés előmozdítására, a helyett, hogy a „Sturm und Drang“ féle költészködés korszakát idézték elő az irodalomban. Versek özönével hitték a hazát boldogíthatni még azok is, kikben tettvágy jelenközt. — Némellyek zöldjében kaszálták vetéseiket, s érött termés helyett árulgatták; mások aratni kezdettek, mielőtt vetettek volna. Olcsó dicsőség, munka nélküli jutalom volt vágyaik tárgya. Kitartó türelem, céltudatos törekvés ritka jelenségül tűnt fel közöttük.

Newton midőn kérdözték, mi által találta fel a nyugvás és mozgás s a t. törvényeit, ezt felelé: nagy munka és türelem által. Buffon a lángelmúséget is úgy határozza meg, hogy az természetös teheték a kitűrésre (l' aptitude a la patience). Komoly törekvés a középszerű tehetséget is termékeny nyé teszi. — Illyeseket szükség lengeségre hajló ifjaink lelkébe edzeni, kiket az „egyszer él az ember“ és „élni siess“ féle el-

vek, mint a korszellem jelszavai, nagyon is a mohó élvhajhászat felé kezdtek ragadni. Pedig míg a napról napra éleszt barbárokhoz illőnek mondja a római nagy szónok, a mívelt ember törekveseinek örök célt tűz ki. Magasabb cél felé törekvő munkásság megalapítja és sokszorosán elősegíti az erkölcsi jellem képződését; a henyeség pedig a sátánt szolgálja.

Milly szépen hangzik az, mit Tasso (Ger. lib. I. 58) mond az ifju Rinaldoról, hogy rajta a virágzás volt látható, midőn már gyümölcsözése mutatkozik: (presti pareano i fior, quando n'usciro i frutti.)

Ki higye józanul, hogy a hivalkodáshoz és veszélyös játékokhoz szokott sarjadékból jó hazafiak remélhetők? — Megtérésök nem éppen lehetetlen, de az elvesztött drága idő pótolhatlan. „Előre nem intve, rád vissza nem tekintve jön s megy a pillanat. Elhagytad nyom nélkül röpi? úgy iratlan tábla marad örökre, mellyről olvasnod semmit sem lehet. De kapd meg azt sebes rohanásban s nyomd rá bélyegét a fenségnek, — — — hatásnak, — — — hűségnek s at.” (I. Kölcsey F. „Coelestina“ II. k. 248. l. Pest 1840.)

Nemzetünk percei mondhatlanul drágák. Ez oknál fogva a mi időpazérlóink többszörösen tékozlók. Ugyanis az időnek mint gyümölcsöző tőkének vesztögetése már a mellőzött munkának jövőbeli kamatát is tékozolja. Ezen kívül a tespedés a jövőbeli tisztas foglalkozásra való képességet is megrontja; és a munkától elszokás a vétkekbe beleszokást vonja maga után. A henyelők testi és szellemi erőt, vagyont és böcsületet tékozolnak egyszerre. — Lchetségös-e, hogy a tétlenségkedvelő egyén kényelmes élvekhöz szokva lelkét előbb utóbb árúba ne bocsássa? — Illy csirákból szaporodik a hazavesztők serege! — Hogy az időpazarlók egyszersmind könnyelmű pénzharácsolók s élvhajhászok bitangolókká fájulnak el: alig szükség mondanunk. Így szaporodik az iparlovagság-

Nehéz ugyan a záport meggátolni, de a megsokasodott baj ellen sokasított erővel kell küzdeni. Nemzeti gazdálkodásunk érdekében különösen honunk ifjait kell a könnyelmű pazérlás- és fényüzési kórságtól óvni, lelkekre kötven apáink amaz üdvös tanácsát: ki ifjantan jól gyűjt, vénységében jól fűt.

Sötét képpel int az idő, vétkes botorságainktól örökre bucsút vennünk. Nem lehet az független igazságszerető, ki a zsarnok divat hódoló rabja. Pedig e pusztító métely régóta vészes mirigyként rongálja nemzeti jellemünket.

Fel birják-e számítani a shylock-gazdagító divatbábok: milly hondúlást követnek el oktalan szenvedélyeikkel?

A ruhapiperékben való bárgyú gyönyörködésnél nem állapodik meg a fényüzés; hosszú láncolata az esztelenségnek követi azt farsangi bohócmenet módjára. Rangkórság, élvsovárgás, kéjszomj st. e. rendszerinti uszályvivői. Mindezek és a megszokott vérfajtalanító drága incikkek drága betegségeket szülnek, nyomorék nemzedéket létesítenek, s ezernyi bajokat okoznak, mint megannyi átkait a természettagadásnak.

Ha nem a férfi-erély hiánya okozná a társas élet szertelenségeit, azt mondhatnók, hogy nagyánt a nőnemet illeti a vád ez utóbbi tekintetben, melly képtelen növeltetése következtében inséget okozó divatával a családi életet forgatja föl. — „És e piperés báboknak — mondá elkeseződve egyik tudósunk, — mellyek olly öntudatlanul röpködnek az életen át, feladatuk volna a nemzedéket nagy hivatására nevelni, — anyákká lenni, melly fönséges fogalom megrendíti a lelket, ha azt a jelen társodalmi viszonyok közt kellőleg megfontoljuk! — A nőnem minden tudományba beavattatik ma, csak a legkellőbbe nem, t. i. a boldogulás és boldogításába. Böven hirdetik ezt a divatházasságok történetei, a családi ziláltság st. e. — Motus doceri gaudet

ionicos... et incestos amores de tenero meditatur ungui. (Horat. III. 6.) Ideje volna, hogy a nőnevelés hazánkban emancipálná magát az úgynevezött nagy világi tónus vak utánzása s lealázó majmolása alól. — Sok épületös eszme elhangzott közöttünk e tárgyra nézve: de ezért még sem kell felhagyni az ostromlással. Tu ne cede malis!

Hogy a házassági boldogság iránti hit és fogékony-ság nem kevésbé fogyatkozott meg már honunkban is, különösen a divatnak hódoló osztályokban: eléggé föltetszött a ritkuló házasodás okait fejtegető pályaművekből, mellyek jelentékeny számából meg a bírálati értesítvényből látható volt, miképp e kényes feladat sok kedélyt fakasztott ki keserű ömledésre. — Ezen erkölcsi bibének leghathatósabb gyógymódjai ugyan nagyánt a sors hatalmának erős zárai alatt vannak és a nyitó kulcsokra bajos szert tenni: ámde a gyakorlati okosság azt parancsolja, hogy illy életbe vágó ügy körül addig is, míg hathatósabb intézkodésekkel lehetend a bajt orvosolni, minden kézútban lévő módot meg kell a végett kísérteni. „A ki mire igyekszik, módot talál abban.“ Azonban nálunk nem kevésbé megszokott dolog a gátló viszonyokra hivatkozni ott is, hol könnyű a dolog nyitjához férni. Pedig milly sok nagy bajnak lehet olly útba eső szerekl is elejét venni, mellyekkel a messzünnen keresettek sem érnek föl.

„Ha az emberek tudnák, milly böcsös adománya a természetnek a bodzafa: minden átmenő megsüvegelné ez igénytelen növényt, mellynek minden részecskéje, még gőzköre is hasznos.“ Ezt Bacsó, Debrecennek hírneves orvosa mondá. Ugyanaz vallá be, hogy sok dologban hasznára volt a gyógyító anyókák tudományát is figyelemmel kísérnie.

Így vagyunk mi sok testi és szellemi bajunkkal. A természetös életmód megvetése mindinkább kivetköztet természetünkől, s bebonyolít a mesterkéltség zavarába.

Mivelhogy drágán vásároljuk a bajt: azt hisszük, hogy annak gyógyszerét is csak nagy áron kell megszerezünk. — Sok betegséget el lehetne távolítani annak idején egy kis koplalással, hideg vízzel, friss léggel — főleg pedig egy csipetnyi józan észszel. És így igen könnyen elmaradhatna a költségesködés holmi chinai gyömbérré, melyet akárhány úton útfélen tenyésző honi növényünk is jól helyettesít, mint gyomorerősítő szer. Széchenyi a taraxacumot ajánlotta.

Különös jelenségül tűnik föl az a mindinkább elhaltalmasodó szokás, hogy ebben a mi Kanaanunkban, mellynek jótékonyosságát mi folyton dicsérgetjük, míg mások irigylik, hovatovább szaporodik az idegen országok s más világrészek terményeinek fogyasztása. — Kélttség-e ez, mellynek saját éghajlata már nem adhat eléggé élvezetös tápot, vagy ama gyermeki önámítás, mellynek kedvesebb a „madárlátta“ eledel meg a távolból hozott csemege?

Mindenesetre nagy befolyása van e kényesködésnek szervezetünk változtatására, s így érzületünk, jellemünk átmásolására is. — Érdemös ezt mind komolyan fontolóra vennünk. — A természetös életmódúak tapasztalhatják, hogy a velünk egy éghajlatú termények legalkalmasabb tápszerekül szolgálnak, és pedig ha minél kevesbbé mesterkélten s minél mérséköltebben élvezzük. — Természetös gyógyszerünk is eléggé kikerülnek a honi talajból. — Ellenben majdnem következetös, hogy a más éghajlat fűszerei által okozott kórt távoli gyógyfüvek gyógyítsák. A máshoni lég és víz, különösen pedig a tengeri fürdők szinte a divatélet miatt váltak keresettekké.

Szegény haza, mi jót lelünk majd benned: ha úgy teljesen világiakká mívelődünk ki vagy el!? Milly fejletlenek lehettek a mi párducos őseink, kik a lilionese-t, balzsamos olaj kenőcsöket, kaluliát, anatherint, s ezernyi más szépítő szerezket hírükből sem ismerték, holott a hangzatos

igéretű, csodatevőleg szépítő s ifjító szereknek hosszú lajstromát tudják már ma a városi cselédek is. Tessék csak a tudomány érdekében vizsgálat alá venni: mennyi pirosító, szépítő, illatszer s kenőcs fogy el csak egyegy vidéki város gyógyszerházaiban. Nem érdektelen jegyzetkéek gyülnének ebből össze a statistika adattárába, — meg erkölcsi állapotaink rajzához is. — „Romlasz magyar nép!“

Aztán ha táplálkozásunk módját tekintjük, milly elv-konyító és termétváltoztató szerekkel látjuk töltözni az újabb nemzedéket! Hogy a kávézás nemcsak a kékbeli, hanem sok helyütt a szürbéli polgártársak családi körébe is behatolt; talán nem is meglepő már: de hogy a theázás is hatalmasan beutat nyitogat már az alsóbb körökbe; ezt csak egy pár év óta halljuk s olvassuk. Megjegyzendő, hogy ez a fényűzés tápszerekben és öltözködésben éppen a sanyarúság korszakában kezdött hatalmasan lábra kapni. Mintha szándékosan vesztének rohant volna e korszak. Az iparosok lakomáiból a cukrászat mesteri készítményei nem igen hiányzanak már utóbbi időkben; holott jobb korunkban a pástétomot azon körökben csak mint valami csodaételt emlőgették volt. — De hát mi különbség van már ma egy alispánné és városi iparosné között? Nem azonegy mintára öltözködnek-e, nem azonképp cimeztetnek-e? — Úgy látszik, a cimék az agioval együtt emelkednek. — Nem ártana egy kis devalvatioval meglepni a túlságosan fölruztatott cimezéseket. Gomba módra terem a „nagyág“ — !!!

Ha már belefogtunk a dologba, érintgessük legalább nagyjában a nemzeti betegségek egyéb indokait is. — Mondanunk sem kell, minő behatása van az anyagi táplálkozásnak a szellemi életre is. — Midőn a magyar ember még komolyan mondá, hogy jobb az Isten főzte, mint az ember főzte: aligha kedvelte a sört és pálinkát. Közmondásunk szerint: magyarnak bor, németnek sör, tótnak pálinka,

Már ma ez is másképp áll. Most a cultiváló hatású folyadék fogyasztása folyton emelkedőben van. Erről folyván a szó bizonyos nagyúri körben, egyik kitünő hazánkfia röviden azt jegyzé meg a sörfogyasztási haladás adataira: Ez már aztán valódi haladás Lerchenfeld és Salzburg felé! Így majd nem ábrándozik többé constitutio után a magyar.

(Csekélységnek látszik, de figyelemre méltó kifejezése a nemzeti érzelemnek, hogy Zrinyit kávéházi cégül, Dobót (még pedig Egerben!) sörcsarnoki címerül, Attilát dohányárus, — Árpádot csemegés-, Széchenyit divatárus-, Kazinczyt sütemény-bolt cégeül láthatjuk itt-ott megtisztítottva. Aztán panaszolja még valaki, hogy nem állítottunk nagyainknak hálás emlékjeleket! Azonban az utóbbi lendületek kezességét nyujtanak, hogy a szatócs hálajeleket valódi lelkesültség által emelendő méltó emlékek fogják beváltani.)

Ez oldalvásti megjegyzésnél lényegösebb említeni valónk van még a vérmérgező italokra vonatkozólag, melylyek népünk elfajulását igen is siettetik. Úgy látszik, legelsatnyítóbb a szeszes italok közt az égett bor, vagyis tót néven a pálinka, mellynek már neve is mutatja, hogy nem magyarhoz illő, kinek, hogy mint tréfásan mondja: „a vitzől nád ne teremjen az orrában,“ képesinti borital leginkább megjárja.

Volt ugyan nálunk már több izben szó emelve a pálinka-ivás veszélyei ellen; emlékszünk reá, főlemlítettött lapjainkban az is, milly kártékony befolyásai tapasztaltak más országokban, miképp rontotta az meg a nemzedéket nemcsak korcs és nyomorék szüleményeket, hanem néhutt meddőséget is okozván, minélfogva erélyes hatásági intézkodések is történtek gátlására; Mathew atya példájának követését is tapasztaltuk néhutt: de az utóbbi időkben a mérsékleti egyletek kifogytak és egyegy helység a pálinka itató nadályoknak dúsgazdaggá lépesödése mellett erkölcsileg és

vagyonilag tönkre jutott. Tessék körültekinteni, a példák egész serege igazolja e szomorú állítást. — Tíz évvel ez előtt láttunk egy tót versekben írt jókora könyvet a pájnkavás ellen oly képekkel illusztrálva, hogy már azok is eléggé elriaszthatják az ép eszűt e méregvágy kórságától. Nem ártana már magyar atyámfiai közt is illyesmit keringésbe hozni. Sok vidéken kétségbeejtő jelenségek mutatják e kórság elterjedtségét. Mi lesz így drága nemzetünköl? „Ha barommá lettél, nyakadban a járom“; így int közmondásunk. Vajha világos fogalomná váljék elménkben e sokat, igen sokat mondó hagyományos intés! Szabad jellem nagy önmegtartóztatásba kerül. Azért nem minden bokron terem illy aloe virág!

Elvszerűleg gondolkodva s őszinte megfontolás után szólva, nem mellőzhetjük még ama balvéleményt, miszerint a dohányozást magyar fajunk mintegy természeti kellékül tekinti; mintha már Ázsiából hoztuk volna e szokást magunkkal, holott bizony nemzeti függetlenségünk korában hírét sem hallották őseink ezen sovány élvezetnek. Egy pár század óta füstölgetjük vele unalmunkat, mert egyéb haszna kevésbé igazolható. A megszokás ártalmatlanná teszi, sőt mint némely hegyi lakók közt a mirenyt (arsenicum) is élvezetikkül használja az önámítás. A keletieknél a mákony (opium) sokkal kártékonyabb ugyan: de hogy a dohány sem célszerű élv; mutatja a természet, melly kezdetben felháborodik tőle. Azonban teljék öröme benne, kinek kivetni való pénze van — füstre. Hogy mi mindent lehetne a nemzeti jóllét előmozdítására tenni avval, a mi évenkint e drága füstre és így valóban füstbe megy: azt nem nehéz kiszámítani. De ki állhat ellene, ha már gyermekek is csemege gyanánt élvezik? Csak annyit akarunk ezennel mondani, hogy e mérges növény, mellynek bagóleve viperát öl, nem természetigényelte kellék. Heu quantum a nostris degeneramus avis! Így sohajta egy latin költőnk a mult

században — Igaza volt. A civilisatio óta mesterkélve szaporítjuk bajainkat. Arra használjuk elménk leleményösségét, hogy mesterségösen fogyaszszuk életerőinket.

Már ha meggondoljuk, hogy őseink életmódjától nagyban elütő ime szokásaink, s a milly költséges, olly kártevény élvezeteink csak nem nagy idő óta vannak köztünk divatban, s már is annyira elhatalmasodtak, mintha természetszerű szükségceink volnának: mit várhatni az ez úton haladás mellett fejlődő erkölcsi életünktől? — Megtarthatja-e nemzetünk ősi jellegét, maradhat-e tovább is magyar, a minek Isten teremté? Vér nem válik vízzé, szoktuk mondani: de a legjobb vér is elfajulhat korcsvérré; ha illy romlasztó elemekkel vegyítették. —

Szálljon tehát magába dicső multú nemzetünk s ne engedje magát vak szenvedélyek, oktalan majmolások által tönkre juttatni. Míg lehet, kell a sorvasztó bajoknak útját állni. — Fajunk természetszerűleg irtózott a gyávaság bélyegétől: de a korcsosító szokások meghonosításával úgy bele fogná magát élni, mintha kicserélnék természetét. Árpád vérét elfajítja az árpalé s a t.

Hogy Vörösmartyuk szavai s jobbaink ohajtása szerint a majdan nagygyá növekvendő fiakban igaz „honfi-tettek érjenek és a gyöngé és erős serényen tenni túrni egyesüljenek“; hogy fajunk testben lélekben erősen állhasson meg a megrendítő viszontagságok közt is: szükség böles takarékosággal gazdálkodnia minden erejével, vagyonával s tehetségeivel.

A „sustine, abstine“ (túrj s tartózkodjál) életszabályt tisztán megértve olly életrendet kell követnünk, melly edző s lehetőleg megifjító legyen egész mivoltunkra. A „frisch, frei, fröhlich, fromm“ jelszó nálunk is üdvös hatású lehet. A munkaszeretetet kell főélvezetikkül választanunk. Épségben tartja az a testet s lelket egyiránt, holott ellenkezőleg

„a lomha testben csak bujdosik a lélek“ meg „a henyé szerencsését is elhenyéli“ mint példaszavunk tartja.

Bár a szellemi foglalkozásra vállalkozó ifjak is úgy irányoztatnának, hogy kellő testgyakorlatul valamely kézművességet is tanulnának az erők egyensúlyozása végett. Ez lenne a humanismus és realismus szép egyesítése! Több tudós példája int erre; sőt, mint az ap. cselek. XVIII. 3. XX. 34. s a t. kiviláglik, sz. Pál apostol olly bámulandó szellemi tevékenység mellett sátorkészítéssel is foglalkozott. Amerikában, hova annyian ábrándoznak, mint vágyaik Eldoradójába, kézmunka nélkül nem sok biztosítékra számolhatni. Ez okból ott a nevelés komoly munkásságra szoktató. S ezt a legjobb fűszert óhajtanók mi megkedveltetni honosainkkal. Ez vagyont szaporít, nem fogyaszt; de még élvezet is a hasznos munka, ha illő mérték szerint üzetik. Kín ahhoz képest a kártya- s tivornya-gyönyör.

Igen szépen mondja a jeles olasz költő Petrarca (a XVI. Canzone 7-ik versszakában), hogy a szép s dicső tettekre, kéz vagy ész általi jeles művekre fordított idő az életben örömet szerez és az ég útját nyitja meg. „Tempo si spende, in qualche atto più degno o di mano o d'ingegno in qualche bella lode, in qualche onesto studio si converta! Così qua giù si gode, e la strada del ciel si trova aperta.“ Szép ugyanott a 2-dik versszakban ez intés is: „Vano error vi lusinga: Poco vedete, e parvi veder molto: chèn corvenale amor cercate, o fede.“ Hiú tévedés ámít titeket: hogy keveset láttok, holott sokat véltek látni, hogy vásári szívben hitet és szeretetet kerestek.

Ne mondhassa rólunk a hongenius ihlettje, hogy fajunk „pénznek vérnek roszt gazdája,“ hanem hogy mindazt, „mit kézzel vagy észszel kivívhat, nem várja mástól mint szerencse díjat.“ Mindenesetre csak a böcsület utján!

Szellemi törekvéseink pedig oly célirányosak legyenek, hogy a mindünnen környező bonyodalmak és csábító kísértetek jövőre való gondoskodásunkon ki ne fogjanak. „Keze égetött gyermeknek óvakodás dolga.“ Bizonyára, hogy fejünkre ne teljék a török átok: nagyon is résen kell állnia eszünknek. „Forr a világ lús tengere oh magyar!“

Ha elfogulatlan értelemmel tanulmányozzuk az idők jeleit: be kell látnunk, miképp a súlyos megpróbáltatásokból nem egyhamar bontakozik ki hazánk, úgymint mely az európai hullámzások által sokképp érintetik. Minden kitelhető képességünket igénylik a válságos idők: nehogy a „Hungarian“ oceani gőzös sorsát érje honunk.

Mondani szoktuk: legjobb elsőben magyar országban, aztán mennyországban: tehát van mit őriznünk e kedves hazában. De nagy erények tiszta áldozatait kívánja e drága kincs megóvása, mellyet szívünk a mennyország előcsarnokaul vall, honnét a tisztátalannak számüzetése van!

Irányeszméknek eddig sem vagyunk szűkében. Legjobbaink folyton hallatják intő s óvó tanácsaikat. Adja az ég, hogy az oly keserű élmények valódi józanságra s igazi megfontolásra érlelték legyen a nemzetet!

A jövő Isten kezében van: ki a sorsot érdem szerint mérí. Így eszközlí az ember szerencsájét igaz érdemével. — Vak reményködés nem férfias lélekhöz illő; kockavetés s bármí szerencsejáték is inkább gyöngé elmék tulajdona, mint biztos alapon számítóké. Ha némíleg sejteni akarjuk, mit várhatunk az igazságos gondviseléstől: nyuljunk keblünkbe elfogulatlanul; ott meglelhetjük a jövő csiráít. Annyi bizonyos, hogy túskebokron narancsok nem teremhetnek. —

Részünkről legalább e választ véljük adhatni ama gyakori kérdésre: hogy s mint leszünk már e bajos körülmények között? Nem ajánlhatjuk eléggé a vérmes remények s ragyogó kilátások helyett a munkás erényeket és tiszta belátást.

„Nézd a világot: annyi milliója, s köztük valódi boldog, oly kevés, Ábrándozás az élet megrontója, mely, kancsalul, festett égекbe néz.“

Ne sajnálja a szives olvasó Vörösmartynak „a merengőhöz“ irt szép költeményét, mellyből e sorok kölcsönözvék, végig olvasni, úgy szinte a „sors és magyar ember“t és a „mit csinálunk“ címűt is száraz iratkánk utóizének édesítése végett áttekinteni.

Nézeteinket ugyan sokan túlszigorúaknak fogják tartani: de nem tehetünk róla. Ámítás nem kenyerünk. Ha nincs igazunk, elítél a jövő, melly elé nyugodtan tárjuk igénytelen lapjainkat. Mi legalább azon meggyőződéssel nyultunk tollhoz, hogy a mit Isten őszinte tanulmányaink nyomán tudnunk vagy sejtenünk engede, honosink némi javára elmondjuk. Nem követelünk egyéni tekintélyt, nem vítatjuk észleleteink föltétlen igazságát, jól tudván, milly parány az egyéniség az értelmi világ nagy összegében, milly gyöngye fuvalom az egyes hang a szellemi nyilatkozás nagy harmoniájában, mint egy harmatsöpp a nagy oceanhoz képest: de ha az egyes nyilatkozat is alkalmasan érintheti azon idegszálakat, mellyeken át a rokonérzelem hangjai villaños erővel rezegnek végig; sokszorosultan visszhangzik, s folyton gyarapodó hatással növekedve olykor lendítő erőt is eredményez. És ha egyes eszmék illy sikerét többször tanúsítá a történelem: miért ne lehetne reményleni, miképp a történelmi korok s nemzeti korszakok tanulságos intései üdvös hatással lehetnek néhány fogékoy kebelre? Már pedig mi csak néhánynak célszerű okulását is elég nyereségnek tekintenők azért, hogy nemzetünk intő és óvó szellemét szólatatni megkísértük. A siker érdemét a nemzeti érzelmek épségének tudnók be, melly őseink szelleméhez még hú. Minket érdem nem illet. Csak kötelességünk részét véljük tehetni hogy elfogulatlan honfiérzelmet nyilatkoztatunk.

Zárszó.

Végül szabad legyen holmit az irányra vonatkozólag is megemlíteni. Ha ezen irodalmi igény nélkül megjelenő iratka vizsgálóbb figyelem elé találna kerülni: álljon itt nyílt bevallásul, hogy bizony szerkezet tekintetében a bíráló ezer kifogást tehet ellene, melly úgyszólván csak szervezetlen eszmehalmazt tartalmaz, s mint afféle hevenyészött röpirat, melly csak csipegetött fukar perceknek szüleménye, néhutt polyvájával együtt hozza a magvat: de talán a helyzeti viszonyokban is bő mentségét lelheti.

Lesznek, kik keresött különködésnek nézik a szokásos irmodortól eltérést. E kis orthographiai eretnekség, ha a „nyelvészeti füzetek“ jeles értékezéseiben nem lenné is támaszát: a nyelvemlékek és a legtösgyökeresebb tájkiejtésekben elégségös alapját találja.

Ósi állapotokra emléköztetve annál inkább lehete az ö-s kiejtést használni, minél inkább tapasztalnunk kell, hogy az e böttü sokasága csakugyan a mekegésre emléköztet eltótosodott kiejtésünkben. Külföldi tudósok is többen észrevették ezt. Ha már a közép e-t nem különböztetjük meg jellel, mint Fojtényi kezdé: a kerekdedebb ö-re nem árt visszatérnünk. A német nyelvben is elkoptatásra mutat az ö-nek e-vel fölcserélése, p. schön, König, helyett, schen, Kenig. Tartózkodjunk a fityegő ajkú petyhüdségektől!

A „melly, olly“ erősebb kiejtéseket a hangsúly törvényei látszanak kivánni: habár az ellenkező vélemény szabálylyá küzdötte is föl magát. Multa renascentur, quae iam cecidere, cadentque, quae nunc sunt in honore. — A szókurításoknak csupán böttügazdálkodás tekintetéből nem lehe-

tünk okszerűleg pártolói. Lassankint oda juthatnánk, hova a franciák nyomorították a szép latin szavakat, p. insula-ból facsartak ile-t. Tudni való, hogy a nyelverélylvel s acélossággal kapcsolatban van az érzületi is. Elpuhulástól tehát nyelvünket is óvjuk meg. — Hogy itt-ott tájszavak is fordulnak elő: a szöveg okát adja. — Meglehet, hogy egynémely a többes számú beszédben fenakad. Nem fönnelgő hang akart ez lenni, ad normam Nos Leopoldus imperator: hanem ellenben azon érzet, melly az eszméket nem tartja kizárólag sajátjainak, sőt a rokonelvűek jókora mennyiségét érzi maga körül. Aztán az ifju irodalom azt a fönhéjazó énködést jócskán balhírbe ejtötte. — Néhutt talán az irány is kevesbbé népszerűnek fog tetszeni a kezdetben tett ígélet ellenére. Ezt a tárgy hozta magával. Azon olvasók előtt, kikhez sajátlag szól, elég világos lesz az. A népszerű írásmód is különbözö. Mindenesetre érthetöbb itt az elvontabb tárgyalás is, mint a német bölcselek hangján szóló iratokban, p. Kerkapoly Károlnak észtanilag előadott világtörténete bevezetésében, melly mü különben sok jót tartalmaz.

Egyébiránt mindez a dolog kérge csak. Nagyobb baj volna, ha valaki csak ajkon termött s nem szívben fogant beszédnek vélné a tartalmat, vagy a benne foglalt eszméket kártékonyaknak lelné. Ez esetben a kérlelhetlen szigor ellen nem lehetne kifogásunk: de sok nagyra böcsült név is osztaná velünk a vádat. Mindenesetre jóakaró olvasókat ohajt az írói szándék. Isten áldása velünk!

Szeged, 1861.

Gyertyaszentelő B. A. napján.

DE BALLAGI GÉZA.

Karcsanyéki G.

TARTALOM.

	Oldal.
Előszó	3
I. Az egyéni élet korszakai	7
II. A szellemi kapocs és a nemzedéki elágozás	15
III. A nemzeti élet korszakai	20
IV. A nemzeti hagyományok	29
V. A hajdankor fejleme	34
VI. Az újabbi korok fejleme	40
VII. A kereszténység	43
VIII. Alkonyat és hajnal	83
IX. Üdvös tanulságok a multak tanulmányából	104
X. Nemzeti jellemünk alapvonása	126
XI. Nemzeti fejlemünk ősi okmányai és szellemi értékeink biztosítása	133
XII. Társas élet, tudomány, művészet és irodalom	191
Zárszó	242

XII. Nemzeti nevelés és közoktatás.

